

**ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ
МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ТИРЛИЧ ЄВГЕНІЙ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК: 343.132:340.6

**ДИСЕРТАЦІЯ
ПРАВОВІ ЗАСАДИ І ТАКТИКА ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ
ЕКСПЕРТИЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ**

Спеціальність 081 – Право

Галузь знань – 08 – Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ **Є. В. Тирлич**

Науковий керівник: **Волобуєва Олена Олексіївна**, кандидат
юридичних наук, професор

Кропивницький – 2026

АНОТАЦІЯ

Тирлич Є. В. Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 – Право. – Донецький державний університет внутрішніх справ, Кропивницький, 2026.

Дисертація є однією з перших наукових праць, в якій системно та комплексно опрацьовано процесуальний та криміналістичний аспекти отримання зразків стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування кримінального провадження. В роботі сформульовано та обґрунтовано ряд теоретичних положень і практичних рекомендацій, що спрямовані на підвищення рівня ефективності роботи правоохоронних органів, у контексті сучасних викликів та вимог міжнародно-правових актів, що регулюють таку діяльність.

У дисертації приділено увагу розвитку інституту судових експертиз в Україні та значенню висновка експерта як самостійного джерела доказів, визначеного у ст. 84 КПК України. За підсумками огляду історіографії питання встановлено, що на сьогодні в Україні спостерігається спричинений викликами, що постали перед Україною внаслідок повномасштабної збройної агресії російської федерації, етап якісного розвитку судово-експертної діяльності в контексті удосконалення методик проведення традиційних експертиз, а також утворення нових типів експертиз та експертних спеціальностей у межах існуючих судових експертиз, що в свою чергу супроводжується підвищенням рівня науково-методичного забезпечення діяльності судових експертів, а тому створює позитивне середовище для подальшого розвитку науки в цій галузі.

Під час наукової розвідки автором детально розглянуто підходи до класифікації судових експертиз, зроблено акцент на їх умовному поділі за

критерієм основоположних завдань у кримінальному провадженні, на ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні.

Визначено, що одним із проблемних питань, які постають перед дізнавачем, слідчим, прокурором у ході досудового розслідування, є отримання зразків, необхідних для проведення судових експертиз, що регулюється ст. 245 КПК України. Водночас доводиться недостатня законодавча регламентація окремих аспектів цієї правової норми, що значною мірою негативно впливає на практику правозастосування (Додаток В) та спричиняє жваві дискусії серед науковців.

Відповідно до поставлених перед дослідженням завдань, у роботі розглядаються такі питання, як: а) поняття зразків для експертизи; б) процесуальні та тактичні вимоги до них; в) поняття «біологічні зразки» та суміжні з ним дефініції, що використовуються законодавцем; г) поняття, процесуальний порядок та природа кримінального процесуального примусу в контексті відібрання біологічних зразків; д) суб'єкти та межі його застосування.

З метою усунення протиріч у підходах до розуміння правової природи відібрання зразків у особи під час досудового розслідування, автор зазначає, що законодавцем не приділено достатньо належної уваги такій самостійній СРД, як отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України), оскільки визначив: а) для її правозастосування порядок іншої СРД (Освідування, ст. 241 КПК України); б) спосіб санкціонування – порядок визначений для такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 160–166 КПК України).

У роботі доводиться доцільність передбачення в КПК України окремого порядку реалізації кожного з вищевказаних інструментів для досудового розслідування з урахуванням їх принципів відмінностей.

Розглянуто співвідношення понять «біологічні зразки особи» та «зразки для експертизи», які, на думку автора, співвідносяться як ціле та частина, де термін «біологічні зразки» є вужчим за змістом, ніж «зразки особи» та входить

у трактуванні законодавця в останній. Також пропонується умовний поділ зразків особи на власне «біологічні зразки» та «зразки біологічного походження», як варіант більш широкого розуміння, з точки зору природи походження та сутності зразків. На підставі вищевказаних критеріїв, до власне «біологічних зразків» для експертизи автор вважає доцільним відносити: 1) частини (тканини) тіла людини: органи, кістки, волосся, зрізи нігтів, ділянки шкіри та ін.; 2) виділення як продукти життєдіяльності людини: кров (плазма), сеча, піт, сперма, слина, запах та ін.; 3) відбитки рельєфу шкіри тіла людини: пальців рук, стоп, долонь, губ, чола, вух та ін. Зразки ж почерку, підпису, голосу, мовлення (як усної) та писемної мови, інших слідів, які виникають внаслідок природної життєдіяльності людини, варто розглядати як окрему категорію «слідів біологічного походження» (небіологічних).

Аргументовано, що вищевказаний поділ варто розглядати як один із варіантів широкого розуміння природи походження зразків для експертизи та їх сутності як таких, оскільки процесуальний порядок отримання зразків у кримінальному провадженні в будь-якому разі зводиться до більш вузького трактування, відповідно до якого всі вищевказані зразки слід відносити до категорії «зразки особи» («зразки людини»).

Наголошено, що зразки для експертизи в кримінальному провадженні слід розглядати окремо або в своїй сукупності як матеріальний об'єкт (чи його частину), або матеріально-фіксоване відображення цього об'єкта чи його проявів, отримані у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом. Такі зразки характеризуються сукупністю релевантних ознак і властивостей, що зумовлюють можливість ефективного вирішення визначених експертних завдань шляхом застосування спеціальних знань під час проведення експертизи в межах кримінального провадження.

На підставі змодельованої слідчої ситуації в контексті необхідності отримання зразків для експертизи, що може бути доволі ускладненим та викликати труднощі у практиків, розглянуто можливі варіанти її розвитку та надані конкретні шляхи її вирішення, на підставі чого було розроблено та

обґрунтовано методичні рекомендації (Алгоритм¹) дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні.

Зауважено, що практичне застосування запропонованого процесуального порядку (Алгоритму), адаптованого до фактичних обставин і слідчої ситуації конкретного кримінального провадження, сприятиме збільшенню частки задоволених слідчими суддями клопотань слідчого про примусове відібрання біологічних зразків, а також підвищенню ефективності досудового розслідування.

Обґрунтовано авторську позицію про те, що, вибір кола та кількості безпосередніх осіб, які застосовуватимуть відповідні заходи примусу у випадку із примусовим відібранням біологічних зразків, має здійснюватись суб'єктом розслідування виважено та пропорційно, враховуючи особливості конкретної слідчої ситуації та усвідомлюючи необхідність індивідуального підходу до їх вирішення, маючи достатній арсенал законних інструментів для вжиття відповідних заходів. Так, залежно від кожної слідчої ситуації, саме від обґрунтованого рішення слідчого залежить визначення кола суб'єктів застосування примусу, при цьому законодавець у даному контексті наділяє його достатніми повноваженнями для залучення з цією метою як працівників спецпідрозділів, так і оперативних працівників та спеціалістів, а також дозволяє здійснювати це самостійно (особисто), що засвідчує про наявність варіативності вибору.

Здійснено порівняльний аналіз діючих правових конструкцій, спрямованих на отримання зразків для експертизи у деяких державах Європейського Союзу, зокрема у Франції та в Нідерландах, встановлено їх спільні та відмінні рис. На підставі проведеного огляду виокремлено процесуальні інструменти, які доцільно розглянути на предмет регламентації в українському законодавстві, а саме: а) розроблення та впровадження на

¹ Більш детально Алгоритм розглядається в підрозділі 3.2.

законодавчому рівні вимог до процедури отримання зразків для експертизи з детальною регламентацією дій кожного з учасників; б) посилення механізму контролю за діями правоохоронців під час проведення зазначеної СРД, зокрема шляхом запровадження можливості оскарження судової санкції на примусове відібрання зразків; в) впровадження правових норм, що надають прокурору право ініціювати у виняткових випадках (при розслідуванні особливо тяжких злочинів) примусове отримання зразків незалежно від наявності добровільної згоди підозрюваного.

Досліджено ряд ключових рішень Європейського суду з прав людини, пов'язаних із примусовим відбиранням біологічних зразків особи в контексті недопущення порушень положень щодо прав людини, задекларованих національними та міжнародними нормативно-правовими актами, ратифікованими Україною, зокрема Європейської конвенції про захист прав людини, які надають зрозумілі орієнтири щодо допустимого рівня законного примусу, до якого можуть вдаватися правоохоронні органи держав, які є підписантами міжнародних договорів, для виконання своїх зобов'язань перед суспільством у боротьбі зі злочинністю.

Виходячи з проаналізованої практики ЄСПЛ, встановлено, що ЄКПЛ не забороняє в принципі можливість примусового медичного втручання під час кримінального провадження. Однак будь-яке втручання у фізичну цілісність особи з метою отримання доказів має бути об'єктом винятково ретельної перевірки. Таким чином, застосування примусового відібрання зразків у ході досудового розслідування не є автоматичним порушенням зазначеної Конвенції, більше того, процесуальний порядок його проведення, який реалізовано законодавцем через необхідність отримання дозволу у слідчого судді, фактично є елементом системи «стримування і противаг», покликаний на всебічне забезпечення прав і основоположних свобод людини.

Автором зазначається, що застосування фізичної сили уповноваженими особами на підставі відповідної ухвали слідчого судді про примусове відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні є допустимим з

точки зору як національного законодавства, так і положень міжнародних ратифікованих Україною конвенцій, а також усталеною практикою ЄСПЛ з даного питання.

Аргументовано що на шляху до євроінтеграції України та з метою досягнення розумного балансу між забезпеченням прав і свобод людини й потребами правосуддя у чинному законодавстві доцільно враховувати, зокрема, законодавчий досвід зарубіжних держав для запозичення та реалізації вдалих рішень, які вже довели свою ефективність.

На підставі проведеного дослідження запропоновано викласти ст. 245 КПК України (Отримання зразків для експертизи) в редакції, яка наведена у Додатку Г до Дисертації.

Ключові слова: кримінальне провадження, досудове розслідування, спеціальні знання, судова експертиза, порівняльне дослідження, отримання зразків, біологічні зразки, примусове відібрання, клопотання, доказування, слідчий.

SUMMARY

Tyrlych Ye. V. Legal principles and tactics of obtaining samples for examination in criminal proceedings. – Qualifying scientific work as a manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Philosophy in specialty 081 – Law. – Donetsk State University of Internal Affairs, Kropyvnytskyi, 2026.

This dissertation is among the first academic studies to systematically and comprehensively explore both the procedural and forensic aspects of obtaining samples by the prosecution at the pre-trial investigation stage of criminal proceedings. It formulates and substantiates a set of theoretical propositions and practical recommendations aimed at improving the efficiency of law enforcement agencies in light of contemporary challenges and the requirements of international legal instruments governing such activities.

The dissertation devotes attention to the development of the institution of forensic examination in Ukraine and the role of expert opinion as an independent source of evidence, as defined in Article 84 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. A historiographical review of the subject reveals that forensic science in general, and forensic examination in particular, are undergoing a new stage of development, driven by the challenges posed to Ukraine by the full-scale armed aggression of the Russian Federation.

During the course of the study, the author thoroughly examines the various approaches to the classification of forensic examinations, focusing on their conditional division based on the fundamental objectives in criminal proceedings – namely, into identification, diagnostic and situational types.

It has been established that one of the key challenges encountered by investigators, inquirers and prosecutors during the pre-trial investigation stage is the collection of samples required for conducting forensic examinations, as governed by Article 245 of the Criminal Procedure Code of Ukraine. However, the legislation does not provide sufficient clarity regarding certain aspects of this provision, which

significantly hampers law enforcement practices (Appendix C) and generates considerable scholarly debate.

In line with the research objectives, the dissertation examines the following issues: (a) the concept of samples for forensic examination; (b) procedural and tactical requirements for their collection; (c) the definition of "biological samples" and related terms used by the legislator; (d) the procedural framework and nature of obtaining such samples; (e) the concept of criminal procedural coercion in the context of collecting biological samples, including the actors involved and the limits of its application.

In order to eliminate contradictions in the approaches to identifying the act of collecting samples from an individual during the pre-trial investigation, the author notes that the legislator has not paid sufficient attention to such an independent investigative (search) action as the collection of samples for forensic examination (Article 245 of the Criminal Procedure Code of Ukraine). Instead, its application has been regulated by the procedure established for another investigative action (bodily examination, Article 241 of the Criminal Procedure Code), and, in terms of judicial authorisation, by the procedure provided for a separate measure to ensure criminal proceedings – temporary access to items and documents (Articles 160-166 of the Criminal Procedure Code). The dissertation substantiates the expediency of introducing separate procedures into the Criminal Procedure Code of Ukraine for implementing each of the above-mentioned tools of pre-trial investigation, taking into account their fundamental differences.

The relationship between the concepts of "biological samples of a person" and "samples for forensic examination" is analysed. According to the author, these categories are interrelated as whole and part: the term "biological samples" is narrower in scope and is included within the broader category of "samples of a person," as interpreted by the legislator. A conditional classification is proposed, dividing personal samples into "biological samples" proper and "samples of biological origin," offering a broader conceptual framework based on the origin and nature of the samples. Based on the above criteria, the author considers it appropriate

to classify the following as "biological samples" proper for forensic examination: 1) human body tissues: organs, bones, hair, nail clippings, patches of skin, etc.; 2) secretions resulting from vital bodily functions: blood (plasma), urine, sweat, semen, saliva, odour, etc.; 3) impressions of skin relief patterns: fingerprints, footprints, palm prints, lip prints, forehead prints, ear prints, etc. Samples such as handwriting, signatures, voice, speech (both oral and written), and other traces generated through natural human activity should be treated as a separate category "traces of biological origin" which, although stemming from biological processes, are non-biological in their material nature.

It is argued that the proposed classification is purely of a scholarly nature and does not affect the procedural framework for obtaining samples in criminal proceedings, as the latter is implemented through a broader legal interpretation under which all the aforementioned samples are classified as "samples of a person" ("human samples").

It is emphasised that samples for forensic examination in criminal proceedings should be regarded as a material object, a part thereof, or a materially recorded representation of such an object or its manifestations, whether considered individually or in aggregate, obtained in accordance with the procedure established by the criminal procedural law, and possessing a set of characteristics and properties that enable the resolution of expert tasks through the application of specialised knowledge during forensic examination within the context of criminal proceedings.

A conditional model of the investigative (procedural) situation involving the need to obtain samples for forensic examination at the pre-trial investigation stage has been developed. Based on this model, Methodological Recommendations (an Algorithm)² have been formulated and substantiated regarding the actions of the pre-trial investigation body for obtaining authorisation to compulsorily collect biological samples from a person for comparative analysis in criminal proceedings.

It is noted that adherence to the proposed procedural framework (Algorithm) in practice, taking into account the relevant individual circumstances and specific

² A more detailed discussion of the Algorithm is provided in Subsection 3.2.

investigative situations in each criminal proceeding, will have a positive qualitative impact and significantly enhance the efficiency of the pre-trial investigation process.

The author substantiates a position regarding the subjects authorised to apply coercive measures in the event of compulsory collection of biological samples from a person, asserting that the determination of such subjects depends on the specific circumstances and is guided by the investigator's reasoned decision, where the legislator grants the investigator sufficient authority to involve special unit personnel for this purpose or to carry out the procedure independently (either personally or by issuing a written instruction to operational unit officers), thereby allowing for flexibility in the choice of actors, which must be guided by the exigencies of the particular case.

A review has been conducted of the existing legal frameworks regulating the collection of samples for forensic examination in some European Union countries such as France and the Netherlands, identifying their similarities and differences. Based on the comparative analysis, procedural instruments have been highlighted that merit consideration for incorporation into Ukrainian legislation, including the: (a) developing and implementing, at the legislative level, requirements for the procedure for obtaining samples for examination, with detailed regulations governing the actions of each participant; (b) strengthening the mechanism for monitoring the actions of law enforcement officers during the conduct of the aforementioned investigative action, in particular by introducing the possibility of appealing a court order authorizing the compulsory collection of samples; (c) the introduction of legal provisions granting the prosecutor the authority, in exceptional cases (during the investigation of particularly serious crimes), to order the compulsory collection of samples regardless of whether the suspect has given voluntary consent.

This study examines a number of key decisions by the European Court of Human Rights concerning the compulsory collection of biological samples from individuals in the context of preventing violations of human rights provisions enshrined in national and international legal instruments ratified by Ukraine, in

particular the European Convention on Human Rights, which provide clear guidelines regarding the permissible level of lawful coercion that law enforcement agencies of states that are signatories to international treaties may employ to fulfill their obligations to society in the fight against crime.

It has been demonstrated that all aspects of the compulsory collection of biological samples during pre-trial investigations must be assessed through the lens of their potential impact on constitutionally guaranteed human rights, as well as rights enshrined in the aforementioned European Convention. Particular attention is drawn to the necessity for Ukrainian courts, when rendering judgments, and the legislature, when modernising current laws, to take into account the conclusions and principles articulated in the jurisprudence of the European Court of Human Rights. The Court's case law provides sufficiently coherent guidance regarding the permissible extent of lawful coercion available to state law enforcement bodies in discharging their public duties in combating crime.

The author notes that the use of physical force by authorized officials, based on a relevant ruling by judge authorizing the compulsory collection of biological samples in criminal proceedings, is permissible under both national law and the provisions of international conventions, to which Ukraine has acceded, as well as the established practice of the European Court of Human Rights on this matter.

It has been argued that, on Ukraine's path toward European integration and in order to strike a reasonable balance between safeguarding human rights and freedoms and the demands of justice, current legislation should take into account, in particular, the legislative experience of other countries in order to adopt and implement successful solutions that have already proven their effectiveness.

Based on the results of this study, it is proposed that Article 245 of the Code of Criminal Procedure of Ukraine (Obtaining Samples for Examination) be amended as set forth in Appendix D to this dissertation.

Keywords: criminal proceeding, pre-trial investigation, special knowledge, forensic examination, comparative research, obtaining samples, biological samples, forced sampling, petition, proving, investigator.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

- 1) Тирлич Є. В. Процесуальна природа та порядок отримання слідчим дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи в ході досудового розслідування. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1(5). С. 43-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-8>;
- 2) Тирлич Є. В. Поняття біологічних зразків, які підлягають відібранню у особи з метою подальшого їх дослідження в кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 5. С. 92-97. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.18>;
- 3) Тирлич Є. В. Особливості примусового відібрання біологічних зразків особи в ході досудового розслідування в контексті порушення прав людини за практикою ЄСПЛ. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4. С. 97-109. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.97-109>;
- 4) Tyrlych Y. Obtaining samples for examination in criminal proceedings: a comparative analysis. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 4. С. 120-128. DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.4.17>;
- 5) Тирлич Є. В. Аналіз правових засад отримання зразків для проведення ідентифікаційних експертиз в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. № 105. С. 237-245. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.27>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

- 1) Тирлич Є. В. Аналіз судової практики щодо відмови слідчого судді в наданні дозволу на примусове відібрання біологічних зразків в ході досудового розслідування. *Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні*

проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 20 квітня 2023 р.) Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. Вип. XXXIII. С. 195-199.

2) Тирлич Є. В. Компаративний аналіз законодавства України та Нідерландів щодо отримання зрізків для проведення експертизи в кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали міжнар. наук. інтернет-конф., (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 верес. 2024 р.). Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2024. Вип. 66. С. 142.

3) Тирлич Є. В. Особливості процесуального порядку отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зрізків у особи в ході досудового розслідування. *Актуальні проблеми національного законодавства* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 21 листопада 2024 р.) Кропивницький, 2024. Ч. 1. С. 149-152.

4) Тирлич Є. В. Компаративний аналіз законодавства України та Франції щодо отримання зрізків для проведення експертизи в кримінальному провадженні. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 грудня 2024 р.). Харків, 2024. Вип. II. С. 140-145.

5) Тирлич Є. В. Правова позиція ЄСПЛ щодо можливих порушень прав людини в ході примусового відібрання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні. *Economics, finance, accounting and law: current issues of theory and practice* : International scientific-practical conference. (Tampere, Finland, January 8, 2025). Tampere, Finland : Scholarly Publisher ICSSH, 2025. С. 55-59.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ЗМІСТ	15
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ	16
ВСТУП.....	17
РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ	
ПРОВАДЖЕННІ ТА ПІДГОТОВКИ ЇЇ ПРОВЕДЕННЯ	29
1.1. Поняття судової експертизи, її розвиток в Україні та роль в кримінальному провадженні.....	29
1.2. Класифікація судових експертиз	47
1.3. Підготовка діагностичних та ідентифікаційних експертиз	68
Висновки до розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. ПРАВИЛА ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ	
ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ	83
2.1. Поняття зразків для проведення ідентифікаційної експертизи та їх види	83
2.2. Правові засади і тактика отримання зразків для проведення окремих видів ідентифікаційних експертиз в Україні та в окремих європейських країнах	96
Висновки до розділу 2	108
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ	
ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ЕКСПЕРТИЗ	112
3.1. Поняття і види біологічних зразків	112
3.2. Правові підстави, процесуальні природа та порядок відбирання біологічних зразків примусово	128
3.3. Примус в контексті відбирання біологічних зразків у особи.....	143
3.4. Позиція Європейського суду з прав людини щодо недопущення порушень при примусовому відборі біологічних зразків особи	161
Висновки до розділу 3	167
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	171
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	177
ДОДАТКИ.....	205

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

Алгоритм – Рекомендований порядок дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні

ВССУ – Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ

ДНДЕКЦ – Державний науково-дослідний експертно-криміналістичний центр МВС України

ЕРГІЛ – Електронний реєстр державної інформації людини

ЄКПЛ – Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Європейська конвенція з прав людини, 1950р.)

ЄРДР – Єдиний реєстр досудових розслідувань

ЄСПЛ – Європейський суд з прав людини

ЗУ – Закон України

КК – Кримінальний кодекс

ККС ВС – Касаційний кримінальний суд у складі Верховного Суду

Конвенція – Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (1984р.)

КПК – Кримінальний процесуальний кодекс

МВС – Міністерство внутрішніх справ

Мін'юст – Міністерство юстиції України

МОЗ – Міністерство охорони здоров'я України

НПА – Нормативно-правовий акт

НПУ – Національна поліція України

ОДР – Орган досудового розслідування

ООН – Організація Об'єднаних Націй

СРД – Слідчі (розшукові) дії

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Протягом усієї історії становлення та розвитку виконавчої гілки влади в цілому та органів досудового розслідування зокрема значну роль у доказуванні тих обставин, які в кримінальному провадженні такому доказуванню підлягають, відігравав та відіграє інститут судових експертиз.

Відповідно до ст. 1 Закону України (далі – ЗУ) «Про судові експертизи» судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [149]. Зважаючи на те, що згідно з чинним Кримінальним процесуальним Кодексом України (далі – КПК України) висновки експертів є самостійним процесуальним джерелом доказів [85], то процес підготовки матеріалів для експертного дослідження (в тому числі й порівняльних зразків) набуває важливого значення, оскільки є одним із основоположних засад здійснення досудового розслідування.

Цілком погоджуючись з тезою А. Ф. Волобуєва про те, що досудове розслідування є одним із найскладніших видів людської діяльності, ефективність якої залежать, головним чином, від поєднання як гласних пізнавальних методів, так і негласних методів із використанням спеціальних технічних засобів [20, с. 271], приходимо до висновку про важливість та актуальність дослідження проблемних питань, що постають перед суб'єктом розслідування в ході правозастосування.

Проте аналіз слідчої практики засвідчує, що навіть після успішного виявлення та вилучення у ході проведення СРД (наприклад ОМП) біологічних об'єктів, слідчий згодом постає перед проблемою отримання відповідних біологічних зразків від особи для проведення ідентифікаційного дослідження, про що прямо вказали 89,1% опитаних респондентів³.

³ Див. Додаток В до дисертації (питання №7)

Природа злочинця полягає в цілком логічному бажанні не бути викритим та надалі притягненим до кримінальної відповідальності, а тому в рамках реалізації своїх процесуальних прав останні (в переважній більшості випадків) відмовляються від добровільного надання власних біологічних зразків для порівняльного дослідження остерігаючись результату, який може бути покладений в основу обвинувачення. З цього моменту перед слідчим, дізнавачем, прокурором (у контексті здійснення ними кримінальної процесуальної діяльності, що носить, як доречно стверджує М. С. Цуцкірідзе, поліфункціональний характер [202, с. 109]), постає нагальне питання у їх належному примусовому відібранні.

Повномасштабна агресії російської федерації проти України ще більше актуалізувала необхідність вдосконалення кримінального процесуального механізму розглядуваної проблеми (особливо в контексті примусового відібрання зразків біологічного походження), оскільки чинний Кримінальний процесуальний кодекс України й дотепер: а) не повною мірою відповідає потребам судово-слідчої практики в частині реалізації інформаційно-доказового потенціалу біологічних слідів; б) не містить тлумачення термінів «зразки біологічного походження» або «біологічні зразки»; в) не визначає чіткого алгоритму примусового відібрання біологічних зразків. Наведене підтверджується й думкою 61,9% опитаних практиків⁴.

У сучасних умовах діяльності правоохоронних органів спостерігається збільшення кількості випадків роботи з біологічними слідами, що, у свою чергу, зумовлює актуалізацію комплексу теоретичних і практичних проблем, пов'язаних із їх виявленням, фіксацією, вилученням та подальшим дослідженням. Наведене, у поєднанні з відсутністю належного комплексного теоретичного підґрунтя, обумовлює потребу здійснення системного аналізу чинного законодавства та слідчої практики з метою пошуку оптимальних шляхів усунення наявних недоліків, що сприятиме підвищенню ефективності

⁴ Див. Додаток В до дисертації (питання №8)

досудового розслідування, а також належному виконанню завдань кримінального провадження, визначених у ст. 2 КПК України.

Оглядом сучасного стану наукових досліджень проблеми законодавчого регулювання та природи реалізації на практиці отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні встановлено, що окремим аспектам цього питання в Україні приділялась увага таких вітчизняних учених-правознавців, як: Ю. П. Аленін, П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, О. В. Баулін, В. І. Галаган, Г. І. Глобенко, І. В. Гловюк, Н. С. Карпов, Н. І. Клименко, В. П. Кушпін, В. К. Лисиченко, Є. Д. Лук'янчиков, О. В. Лускатов, О. В. Одерій, І. В. Пиріг, В. В. Рожнова, М. Ф. Сокиран, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський, В. М. Юрчишин та інші.

Вагомі напрацювання в категоріях, що безпосередньо пов'язані з предметом дослідження, викладено в працях таких науковців, як: О. В. Андрушко, В. Д. Басай, А. Ф. Волобуєв, В. Г. Гончаренко, С. О. Зюбрій, Л. Т. Котляренко, І. О. Крицька, О. А. Лейба, Л. М. Лобойко, Г. В. Мудрецька, В. Т. Нор, В. В. Рогальська, А. А. Саковський, О. В. Сачко, М. В. Семеніхін, О. Ю. Татаров, В. М. Тertiшник, А. М. Тимчишин, В. В. Тищенко, А. В. Шульженко та інші.

Крім цього, важливий внесок у висвітлення вказаної проблематики та частковий пошук оптимальних рішень здійснили С. О. Коропецька та Л. О. Басюк, присвятивши їм власні кандидатські дисертації «Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування (м. Київ, 2017 р.) та «Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні» (м. Київ, 2023 р.) відповідно.

У той же час слід визнати, що попри якісні та багатовекторні роботи згадуваних науковців й дотепер актуальним залишається системний комплексний аналіз природи, підстав та умов отримання зразків для експертизи, в тому числі саме примусового їх відібрання. Залишається ненапрацьованим чіткий кримінальний процесуальний механізм отримання дозволу на примусове відібрання зразків біологічного походження, оскільки

наявні дослідження не охоплюють усього спектру проблематики оглядуваного питання, що свідчить про потребу в більш глибокому аналізі та системному вивченні даної теми з метою пошуку ефективних кримінально-процесуальних інструментів для усунення недоліків та протиріч, що виявляються в ході правозастосування.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано згідно з:

- переліком пріоритетних тематичних напрямів наукових досліджень і науково-технічних розробок на період до 31 грудня року, наступного після припинення або скасування воєнного стану в Україні, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 30 квітня 2024 року № 476;
- пріоритетними напрямами розвитку правової науки на 2021-2025 роки, затверджених постановою загальних зборів Національної академії правових наук України від 26 березня 2021 року;
- тематикою наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок на 2025-2029 роки, затверджених наказом Міністерства внутрішніх справ України (далі – МВС) від 21.05.2024 №326 (п.п. 11, 12, 14);
- цілями сталого розвитку України на період до 2030 року (Указ Президента України від 30 вересня 2019 року № 722/2019).

Теоретичні та практичні питання теми дисертації досліджувалися у межах планів науково-дослідної роботи Донецького державного університету внутрішніх справ на:

- 2020-2024 роки «Теоретичні та практичні проблеми державотворення, реформування права та правоохоронної системи в контексті євро інтеграційного вибору України» (державний реєстраційний номер 0224U032882);
- 2025-2028 роки «Досудове розслідування в умовах правового режиму воєнного стану» (державний реєстраційний номер 0124U005203).

Тему дисертаційного дослідження затверджено рішенням Вченої ради Донецького державного університету внутрішніх справ від 30 листопада 2022 року та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень з юридичних наук (затверджених у 2022 р.) Національної академії правових наук України (№ 1226, 2023 р.).

Мета і завдання дослідження. *Метою* дисертаційного дослідження є визначення місця отримання зразків для експертизи в кримінальному провадженні серед інших СРД, окреслення механізму її реалізації на стадії досудового розслідування кримінального провадження, а також розроблення тактико-криміналістичних, процесуальних та законодавчих рекомендацій, спрямованих на підвищення ефективності процедури отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні.

Для досягнення вказаної мети були поставлені і вирішувалися такі основні наукові *завдання*:

- розкрити витoki, етапи розвитку та практичне значення інституту судових експертиз у кримінальному провадженні;
- визначити поняття спеціальних знань у контексті судової експертизи та проаналізувати підходи до класифікації судових експертиз, що пропонуються законодавцем та вітчизняними науковцями;
- з'ясувати стан наукової розробки поняття зразків для порівняльного дослідження, проаналізувати їх властивості;
- визначити поняття зразків особи в контексті їх отримання для проведення експертизи, запропонувати їх методологічну класифікацію;
- розробити методичні рекомендації (Алгоритм) дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні;
- проаналізувати міжнародні стандарти (ЄКПЛ), досвід держав Європейського Союзу та правові висновки Європейського суду з прав людини

(далі – ЄСПЛ) щодо порядку отримання зразків (у тому числі примусово) для експертизи у кримінальному провадженні;

- надати науково обґрунтовані пропозиції щодо удосконалення законодавчого забезпечення примусового відібрання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні.

Об'єктом дослідження є суспільні кримінальні процесуальні відносини, що виникають між учасниками кримінального провадження при отриманні (відібранні) зразків для експертизи на стадії досудового розслідування.

Предметом дослідження є отримання зразків для проведення експертизи у кримінальному провадженні.

Методи дослідження. Методологічним підґрунтям даного дослідження є загальний діалектичний метод наукового пізнання дійсності як основне філософське вчення про особливості відображення в навколишньому середовищі кримінальних правопорушень і формування доказів. На підставі даного методу проведення експертизи в кримінальному провадженні слід розглядати як складний та багатогранний процес дослідження з метою доказування тих чи інших обставин, що включає в себе необхідність належного отримання відповідних зразків для аналізу.

Разом з тим, під час дослідження використовувалися загальнонаукові методи (спостереження, опису, порівняння, класифікації) з метою встановлення закономірностей, що характеризують досліджувані об'єкт та предмет, які надали змогу проаналізувати і науково обґрунтувати визначену проблематику в різних аспектах її проявів. Крім цього, також в якості наукового інструменту дослідження використовувались такі спеціальні методи:

- методи логіки (аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, абстрагування тощо) – під час дослідження нормативних актів, матеріалів кримінальних проваджень, концепцій, точок зору та гіпотез науковців з окремих питань, що є предметом дослідження (розділи 1, 2, 3);

- історико-правовий метод – під час розгляду етапів становлення та розвитку таких понять, як «спеціальні знання» та «судова експертиза» (підрозділи 1.1., 1.2.);
- системно-структурний метод – під час аналізу понять «зразки» та «біологічні зразки» в кримінальному провадженні (підрозділи 2.1., 3.1.); зв'язку отримання (відібрання) зразків з іншими СРД та засобами збирання доказів (підрозділи 1.3., 2.2.); для аналізу правозастосовної діяльності та узагальнення позитивних напрацювань з метою викладення Алгоритму дії суб'єкта розслідування при необхідності отримання ухвали слідчого судді про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків особи (далі – Алгоритм) (підрозділ 3.3); основних засад використання таких зразків (підрозділи 2.2., 3.2.);
- порівняльно-правовий метод – під час порівняння інститутів відібрання зразків на досудовому розсуванні, що застосовуються в Україні, та державах Європейського Союзу (підрозділ 2.3), під час зіставлення висновків, наведених у рішеннях ЄСПЛ щодо досліджуваних питань із сучасною практикою діяльності правоохоронних органів України (розділ 3);
- соціологічні методи (анкетування) – для збору додаткової інформації щодо відібрання зразків для дослідження у кримінальному провадженні (розділи 1, 2, 3);
- статистичні методи (групування, зведення, аналіз кількісних показників) – для узагальнення результатів опитування, а також вивчення правозастосовної та судової практики з питань, що стосується предмета дослідження (розділи 2-3);
- метод моделювання – для висвітлення умовно-ідеальної слідчої ситуації, наслідком розвитку якої стала розробка Алгоритму (розділ 3.2);
- юридичний (догматичний) метод – сприяв аналізу кримінального процесуального законодавства та криміналістичної тактики, виявленню наявних недоліків та внесенню пропозицій щодо їх усунення.

Використання зазначених та інших методів наукового пізнання здійснювалося системно та взаємопов'язано з метою проведення всебічного якісного аналізу, виведення та обґрунтування змістовних теоретичних висновків та практичних рекомендацій.

Нормативно-правову основу проведеного дослідження складають Конституція України, міжнародні договори, ратифіковані Верховною Радою України, кримінальне процесуальне законодавство України та інших держав, Постанови Пленуму Верховного Суду України, а також ВССУ, спеціальне законодавство та відомчі нормативні акти.

Теоретичну базу дисертаційного дослідження склали наукові роботи вітчизняних та зарубіжних учених у галузі кримінального процесу, криміналістики, судової експертизи та інших юридичних галузей науки. Також було використано й інші джерела, що стосувалися окремих аспектів досліджуваного предмета.

Емпіричну базу дисертації становлять результати анкетування 1010 слідчих та дізнавачів НПУ з 9 областей України (Дніпропетровська, Донецька, Житомирська, Запорізька, Івано-Франківська, Кіровоградська, Миколаївська, Одеська, Чернівецька), аналіз судової практики національних судів різних інстанцій та правових висновків ЄСПЛ щодо досліджуваного питання, а також особистий досвід практичної роботи автора в органах досудового розслідування різних рівнів.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що дисертація є однією з перших наукових праць, в якій комплексно проаналізовано процесуальний та криміналістичний аспекти отримання зразків стороною обвинувачення на стадії досудового розслідування кримінального провадження. В роботі сформульовано та обґрунтовано низку теоретичних положень і практичних рекомендацій, що спрямовані на підвищення рівня ефективності роботи правоохоронних органів, у контексті сучасних викликів та вимог міжнародно-правових актів, що регулюють таку діяльність.

Найбільш значущими та такими, що мають певний ступінь наукової новизни, є такі:

вперше:

- проведено порівняльний аналіз процесуального законодавства України та деяких держав Європейського союзу стосовно отримання зразків для порівняльного дослідження;
- досліджено підстави відмов слідчих суддів у задоволенні клопотань суб'єктів досудового розслідування про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків для порівняльного дослідження та запропоновано шляхи їх вирішення;
- запропоновано методичні рекомендації (Алгоритм) дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні;
- сформульовано та обґрунтовано пропозиції щодо внесення змін до ст. 245 КПК України для вдосконалення правового регулювання процесуального порядку отримання зразків для експертизи, зокрема їх примусового відібрання.

удосконалено:

- поняття зразків для експертизи в кримінальному провадженні як матеріальний об'єкт, його частину, або матеріально-фіксоване відображення цього об'єкта чи його проявів, окремо або у своїй сукупності, отримані у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку, яким притаманні сукупність ознак і властивостей, що дозволяють якісно вирішувати визначені експертні завдання, шляхом застосування спеціальних знань, при проведенні експертизи у кримінальному провадженні;
- класифікаційний (дослідницький) поділ біологічних зразків особи на «біологічні зразки» та «зразки біологічного походження»;
- теоретичні положення щодо процесуальної природи та змісту отримання зразків для експертизи як самостійної СРД;

- поняття примусу в контексті відібрання біологічних зразків на підставі відповідної ували слідчого судді;
- теоретичні положення щодо обставин слідчої ситуації, процесуальних підстав та оформлення звернення до слідчого судді із клопотанням про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків для експертизи;
- тактичні комбінації примусового відібрання біологічних зразків особи, що спрямовані на: а) встановлення ефективного контакту з особою, зразки якої необхідно відібрати; б) переконання особи, біологічні зразки якої необхідно відбирати в добровільному наданні необхідних зразків; в) уникнення безпосереднього фізичного впливу (примусу) на особу з метою отримання необхідних зразків;
- положення про підстави, сутність, форми, межі та суб'єктів застосування кримінального процесуального примусу при відібранні зразків для експертизи;

дістало подальшого розвитку:

- теоретичні положення щодо використання зразків для проведення ідентифікаційних та порівняльних досліджень у кримінальному провадженні;
- визначення змісту та правової природи отримання зразків для експертизи, що полягає в доведенні самостійності та універсальності цієї СРД;
- визначення кола суб'єктів застосування кримінального процесуального примусу при відібранні зразків для експертизи;
- наукове дослідження проблематики, що виникає в ході отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні на сучасному етапі розвитку вітчизняного кримінального процесуального законодавства з огляду на міжнародні стандарти у галузі правосуддя, судової практики ЄСПЛ та внутрішньої ситуації в Україні.

Практичне значення одержаних результатів полягає в тому, що сформульовані та обґрунтовані в дисертації теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації в подальшому можуть бути використані:

- *в практичній діяльності органів досудового розслідування* – під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування територіальних органів НПУ, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування НПУ (Акт Головного слідчого управління НПУ від 18 березня 2025 року, Додаток Д);

- *у науково-дослідній діяльності* – під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень, спрямованих на подальший розвиток науки кримінального процесу та криміналістики (Акт впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 07 квітня 2026 року, Додаток Е);

- *в освітньому процесі* – під час викладання навчальних дисциплін та освітніх компонентів «Кримінальний процес», «Криміналістика» освітньо-професійної програми Право (поліцейські), Law (Police Officers), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю D8 Право, галузь знань D Бізнес, адміністрування та право, кваліфікація: Бакалавр права, професійна кваліфікація Слідчий (поліція), та «Кримінологія» освітньо-професійної програми Правоохоронна діяльність (поліцейські), Law Enforcement Activity (Police Officers), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю K9 Правоохоронна діяльність, галузь знань K Безпека та оборона, кваліфікація: Бакалавр правоохоронної діяльності, а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих освітніх компонентів (Акт впровадження Донецького державного університету внутрішніх справ від 07 квітня 2026 року, Додаток Ж);

- *у законотворчому процесі* – під час удосконалення норм кримінального процесуального законодавства в частині правової регламентації та вимог до отримання зразків, необхідних для проведення дослідження в кримінальному провадженні.

Апробація результатів дослідження. Основні положення і висновки дисертації оприлюднені у формі доповідей на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки» (м. Вінниця, 20 квітня 2023 р.); «Актуальні дослідження правової та історичної науки» (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 вересня 2024 р.); «Актуальні проблеми національного законодавства» (м. Кропивницький, 21 листопада 2024 р.); «Теорія та практика сучасної юриспруденції» (м. Харків, 25 грудня 2024 р.); «Economics, finance, accounting and law: current issues of theory and practice» (Tampere, Finland, January 8, 2025).

Публікації. Основні наукові положення та висновки дисертації відображено в 10 наукових публікаціях, серед яких 4 наукові статті – опубліковані в наукових виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, 1 стаття – в іноземному фаховому виданні (Словацька Республіка) та 5 тез – у збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, у тому числі міжнародних.

Структура та обсяг дисертації зумовлюється метою, завданнями, об'єктом і предметом наукового дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел і додатків. Загальний обсяг дисертації становить 232 сторінки, з них основний текст – 160 сторінок, список використаних джерел, що нараховує 230 найменувань, викладено на 28 сторінках, додатки (А, Б, В, Г, Д, Е, Ж) подано на 28 сторінках.

РОЗДІЛ 1. ПОНЯТТЯ ЕКСПЕРТИЗИ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ ТА ПІДГОТОВКИ ЇЇ ПРОВЕДЕННЯ

1.1. Поняття судової експертизи, її розвиток в Україні та роль в кримінальному провадженні

В умовах сучасних всесвітніх глобалізаційних процесів, свідомого прагнення суспільства до вдосконалення способів та засобів досягнення справедливого правосуддя неможливо недооцінити роль судової експертизи в кримінальному провадженні як одного із джерел незалежних та вагомих доказів, що зазвичай покладені в основу обвинувачення чи, навпаки, виправдання особи щодо причетності до вчинення того чи іншого кримінального правопорушення або ж встановлення дійсних обставин події, які мають значення для розслідування та розгляду кримінального провадження. Так, за результатами проведеного анкетування щодо практичної ролі висновку експерта в кримінальному провадженні 96,8% респондентів вважають, що застосування спеціальних знань шляхом проведення експертиз є важливим джерелом доказів⁵.

З метою досягнення завдань кримінального провадження, насамперед забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування кримінальних правопорушень, слідчий, дізнавач, прокурор, суд мають вжити всіх передбачених законом заходів, застосовуючи свої знання та досвід. У той же час слід визнати, що для вирішення завдань такого рівня важливості та складності недостатньо наявності лише юридичних знань. Огляд ретроспективи інституту сучасної судової експертизи свідчить про поступове та закономірне зростання потреби її існування в суспільстві протягом багатьох століть.

Хоча поняття судової експертизи чітко закріплене в ст. 1 ЗУ «Про судову експертизу», а саме: судова експертиза – це дослідження на основі спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і

⁵ Див. Додаток В до Дисертації (питання №4).

процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду [149], в юридичній літературі пропонується велика кількість ширших за охопленням трактувань з метою більш детального розкриття сутності та підкреслення важливості експертиз.

Наприклад, О. І. Бутович та В. М. Кисельов пропонують визначення судової експертизи як спеціального дослідження, яке проводять висококваліфіковані особи, відповідно до встановлених процедур та методик, з метою отримання об'єктивної та достовірної інформації про об'єкт або подію, яка є предметом судового процесу. Результати судової експертизи можуть бути використані як докази в судовому процесі та мати значення для прийняття рішення [14, с. 228-229].

Переважає більшість науковців пропонує ширші підходи до трактування цього терміну, зокрема через використання поняття спеціальних знань та залучення відповідних учасників кримінального провадження, які застосовують їх, спираючись на власний досвід і фахову підготовку. Так, сутність судової експертизи полягає в аналізі за завданням слідчого, дізнавача, суду або особи чи органу, що здійснює провадження у справі про правопорушення, обізнаною особою (експертом) наданих у його розпорядження матеріальних об'єктів (речових доказів), а також різних документів з метою встановлення фактичних даних, що мають значення для правильного вирішення справи. На стадії досудового розслідування й судового розгляду справи судова експертиза спрямована на отримання доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває в провадженні уповноваженого органу (особи) [127, с. 15].

У свою чергу інші науковці під судовою експертизою розуміють дослідження, що проводиться судовим експертом із застосуванням спеціальних знань на виконання завдання сторін обвинувачення й захисту, слідчого судді, суду, та має значення для правильного розслідування

кримінального провадження, судового розгляду цивільної, господарської, адміністративної справи, справи про адміністративне правопорушення та виконавчого провадження. На стадії досудового розслідування й судового розгляду справи ця процесуальна дія спрямована на отримання доказів шляхом проведення дослідження судовим експертом на основі його спеціальних знань матеріальних (матеріалізованих) об'єктів, які містять інформацію про фактичні дані та обставини справи, що перебуває в провадженні уповноваженого органу (особи). Слід зазначити, що під поняттям «уповноважена особа (орган)» розуміється суб'єкт, наділений у порядку, передбаченому законодавством України, правом призначення судової експертизи (залучення судового експерта), зокрема: у кримінальному провадженні – сторони обвинувачення й захисту, слідчий суддя, суд; у цивільному, господарському, адміністративному судочинстві – суд; у справах про адміністративні правопорушення – суд, посадова особа (орган), що здійснює провадження в справах про адміністративні правопорушення; у виконавчому провадженні – державний виконавець [121, с. 24].

У наукових працях О. В. Одерій обґрунтовано (на наш погляд) пропонує визначати спеціальні знання як сукупність теоретичних знань і практичних умінь і навичок у галузі науки, техніки, мистецтва чи ремесла, набутих у результаті фахової підготовки або професійного досвіду роботи, що використовуються з метою розслідування та попередження злочинів [115, с. 718]. У цьому контексті В. Ю. Шепітько під «спеціальними знаннями» визначає систему наукових даних (відомостей) або навичок об'єктивного характеру, отриманих у результаті вищої професійної підготовки, наукової діяльності, досвіду практичної роботи, що відповідають сучасному рівню [210, с. 11]. На думку В. Г. Гончаренка, у кримінальному процесі «спеціальні знання» характеризуються, як знання й навички, отримані в результаті фахової освіти та/або практичної діяльності в будь-якій галузі науки, техніки, мистецтва або ремесла, використовувані визначеними законом учасниками

процесу в межах наданих кожному з них повноважень для розв'язання за певною процедурою процесуальних завдань [38, с. 24].

У свою чергу В. В. Юсупов пропонує таке визначення спеціальних знань у судочинстві України – професійні знання у галузях науки, техніки, мистецтва, ремесла, релігії, економіки тощо осіб, які залучаються в установленому законодавством порядку до провадження та/або судового розгляду справи як спеціалісти чи експерти, вміння і навички яких сформовані під час навчання та практичної діяльності [220, с. 489].

Заслуговує окремої уваги також позиція М. Г. Щербаковського, який пропонує таку дефініцію: «спеціальні знання – це систематизована інформація з різних галузей теоретичної та практичної діяльності, крім права, котру набувають в результаті професійного або самостійного навчання й досвіду з певної спеціальності, застосовують на основі умінь і навичок у процесуальній або непроцесуальній формах із метою збирання (формування), дослідження, перевірки доказів, установлення підстав для прийняття уповноваженими особами процесуальних, організаційних і тактичних рішень у судочинстві» [217, с. 192].

Вдале уточнення зробили М. М. Міхеєнко, В. П. Шибіко та А. Я. Дубинський, зазначивши, що до «спеціальних знань» експерта не належать загальновідомі і загальнодоступні наукові знання, повсякденні, побутові відомості, а також знання у галузі матеріального і процесуального права, якими повинні володіти (і вирішувати пов'язані з ними питання) самі слідчі, прокурори, судді [88, с. 125-126]. Крім цього, М. В. Салтевський влучно зауважував, що «називати знання «спеціальними для особи, яка ними володіє, не можна, оскільки їх використання входить в його професійні обов'язки. Тому вони є спеціальними тільки для того, у кого інша професія. Таким чином, знання виступають спеціальними тільки відносно інших знань, відмінних за змістом» [161, с. 397].

Звернувшись до аналізу положень кримінального процесуального законодавства України, вимушені констатувати відсутність визначення

поняття спеціальних знань та розкриття їх змісту. Разом з тим, науковці під спеціальними знаннями здебільшого розуміють не загальновідомі в кримінальному процесі знання, набуті особою в результаті професійного навчання або роботи з певної спеціальності, що використовуються для вирішення завдань кримінального судочинства [151].

Таким чином, на підставі проведеного аналізу спеціальної літератури пропонуємо визначати спеціальні знання як сукупність наукових, технічних та інших знань, набутих особою внаслідок цілеспрямованої професійної підготовки та/або вузькопрофільної практичної діяльності у відповідній сфері, застосування яких забезпечує отримання достовірної, повної та обґрунтованої інформації, необхідної для об'єктивної оцінки обставин та подій, що становлять предмет кримінального провадження та потребують спеціальної фахової інтерпретації.

Водночас важливо зазначити, що в контексті кримінально-процесуального розуміння до спеціальних знань не відносяться:

- загальновідомі та загальнопоширені (побутові) знання, що доступні для широкого кола осіб, оскільки вони не є такими, що набуті спеціалістами вузького профілю в результаті їх професійної діяльності, та потребують підтвердження досвідченою в певній конкретній галузі особою;
- загальнонаукові знання з фундаментальних наук та суміжних галузей, що є основою для багатьох криміналістичних методів, але не належать виключно до криміналістичної техніки;
- знання, що не мають наукового підґрунтя чи базуються на невстановлених наукою явищах;
- знання, що суперечать законним правам та інтересам громадян, а також моральним і етичним нормам, прийнятим у суспільстві;
- знання в галузі правознавства (юридичні знання), оскільки вони є необхідними в ході правозастосування, однак не становлять сутність криміналістичної техніки [217, с. 190].

Під час розслідування кримінальних правопорушень використання спеціальних знань здійснюється шляхом: залучення спеціалістів для участі в процесуальній та іншій діяльності; проведення судових експертиз; проведення різних перевірок, обстежень; одержання довідок та консультацій у знаючих осіб; витребування та використання документів, які складаються такими особами, у ході їх службової діяльності; допиту спеціалістів як свідків або судових експертів, якщо вони брали участь у проведенні судових експертиз [151].

Застосування спеціальних знань відповідними «обізнаними особами» у кримінальному судочинстві має власну історію, яка покладена в основу виникнення, становлення та розвитку криміналістичних, судово-медичних та інших прикладних знань. Історія виникнення спеціальних знань бере свій початок з появи перших державних утворень та відповідних правовідносин, коли встановлювались і порушувались певні звичаї, правила та норми поведінки – тогочасні закони.

Учинення протиправних дій зумовило потребу в уведенні спеціальних правил і методів щодо розкриття й розслідування кримінальних правопорушень, установлення злочинців. Призначалися певні чиновники, які повинні були розслідувати та розкривати окремі види кримінально-караних діянь, установлювати істину (наприклад, у стародавньому Єгипті – чиновники-писці, нубійські негри та ін., Вавилоні – писці та судді тощо). Правові постулати (закони царя Хаммурапі, Артхашастра, Книга законів тощо) містили деякі рекомендації криміналістичного характеру щодо збирання, дослідження й оцінювання доказів судом, але вони мали окремий, розрізнений характер і були пов'язані з певними клятвами, випробуванням вогнем, каліченням та клеймуванням порушників закону [121, с. 11].

Спеціальні знання та потреба в них формувались та розвивались пропорційно суспільним процесам свого часу, тому зародження криміналістичних засобів, прийомів і методів пов'язане зі здійсненням правосуддя, слідчої, розшукової та експертної практики.

Одними з перших у процесі правосуддя почали використовувати медичні знання, що підтверджується численними джерелами періоду до нашої ери, відображеними в історичних пам'ятках. Ще Гіппократ вивчав питання абортів, терміну вагітності, тяжкості і смертності різних тілесних ушкоджень тощо. Отримані ним знання і нині широко використовуються в судовій медицині. У старовинних документах є окремі згадки про те, що у Римській імперії провели лікарський огляд тіла вбитого Юлія Цезаря (44 рік до н. е.) і виявили серед двадцяти трьох ран одну, яка стала смертельною. У середні віки проведення судово-медичної експертизи є вже обов'язковим відповідно до чинних на той час деяких нормативних актів. У 1209 році Папа Інокентій III видав спеціальний припис у справі про вбивство залучити медика для визначення смерті потерпілого. У 1248 році у Китаї з'явилася книга «Hsi Jüan Lu», яку розглядають як перший підручник застосування медичних знань при розслідуванні і судовому розгляді кримінальних правопорушень. У Кримінально-судового Укладення імператора Священної Римської імперії Карла V 1521 року, більш відомого під назвою «Кароліна», у ст. 149 було записано вимоги до суду проводити огляд трупа за участю лікаря. Можливість застосування спеціальних знань у судочинстві передбачалася також статтею CXLIX, в якій з метою встановлення факту наявності тілесних ушкоджень регламентувалося проведення судового огляду тіла перед його похованням за участю судді, двох шефенів, судового писаря і одного чи двох хірургів [127, с. 7].

Процесуальне визначення експертизи як доказу з'явилося у 1808 році у Кримінально-процесуальному кодексі Франції за Імператора Наполеона. Французький криміналіст Боньє характеризував її як «збільшуюче скло». Цей інститут експертизи як форми застосування спеціальних знань отримав подальший розвиток у процесуальному законодавстві XIX ст. Австрії, Італії, Росії, Німеччини та інших країн. А. Ф. Коні у статті «Суд – наука – мистецтво» розкрив картину широкого застосування спеціальних знань у судовій діяльності того часу. Він зазначав, що «судова практика дуже часто примушує

звертатися до спеціальних досліджень, зосереджуючи у них центр ваги справи, або звертатися за допомогою до обізнаних людей, тобто експертів, у різних спеціальних галузях знань, мистецтв і ремесел» [127, с. 10].

Історія сучасного етапу формування й розвитку судової експертизи на теренах України починається з XIX ст., у період, коли її територія перебувала у складі Російської імперії та, відповідно, під впливом її процесів законотворчості.

У зазначений період значний вплив на розвиток інституту судових експертиз мали такі нормативно-правові акти, як Звід кримінальних законів Російської імперії (1832 р.) та Статут кримінального судочинства, прийнятий у ході судової реформи 1864 р.; їх положення передусім стосувалися питань судової медицини та досліджень, що потребували аналізу документів і речовин, який здійснювали фахівці у сфері судово-хімічних та інших досліджень. У другій половині XIX ст. активному розвитку наукових досліджень щодо засобів протидії злочинності сприяли, зокрема, вказана Судова реформа та досягнення науки, зокрема хімії та судової медицини. Саме в той період з'явилися як вітчизняні, так і перекладені зарубіжні праці вчених, присвячені різним аспектам криміналістики, спрямовані на розслідування кримінальних правопорушень.

Уже на даному етапі розвитку в нормативних документах було окреслено перелік осіб, які можуть бути запрошені до участі в кримінальному судочинстві в якості обізнаних (зокрема лікарі, фармацевти, професори, учителі, техніки, художники, ремісники, скарбники й особи, які набули особливу досвідченість тривалими заняттями за якою-небудь службою або роботою) [121, с. 12]. Крім цього, було сформульовано основні вимоги до експертів, які мають важливе та актуальне значення і в наш час: незацікавленість у результаті справи, об'єктивність думок і суджень, можливість прояву ініціативи при проведенні дослідження з метою виявлення ознак, що можуть привести до відкриття істини.

Багато в чому розвиток судової експертизи в Україні завдячує видатному австрійському вченому, професору і декану юридичного факультету Франца Йозефа, розташованому в м. Чернівці, Гансу Густаву Адольфу Гроссу, з ім'ям якого пов'язують розробку та систематизацію засобів і методів збирання доказів, організації та планування розслідування. Саме Г. Гроссом наприкінці XIX ст. було вперше введено в користування термін «криміналістика» (від лат. *crimen* – злочин), який витіснив популярні в той час терміни «поліцейська техніка», «наукова поліція» тощо. У той же час розробка методів дослідження речових доказів пов'язана з іменами таких учених, як А. Бертільон і Е. Локар (Франція), Ч. Ломброзо й С. Оттоленгі (Італія), Р. Рейсс (Швейцарія), Р. Гейндль (Німеччина) та ін. [121, с. 13],

Г. Гросс визначив термін «криміналістика» так: криміналістика, за природою своєю, починається лише там, де кримінальне право, також за своєю природою, припиняє свою роботу: матеріальне кримінальне право має своїм предметом вивчення злочинного діяння й покарання, формальне кримінальне право (процес) містить у собі правила застосування матеріального кримінального права. Але яким саме способом учиняються злочини? Як досліджувати ці способи та розкривати їх, які були мотиви до вчинення такого, які малися на увазі цілі – про все це нам не говорять ні кримінальне право, ні процес. Це складає предмет криміналістики [121, с. 13].

Наступним визначним етапом історії становлення та розвитку судових експертиз в Україні стало 1 січня 1914 р., коли в м. Києві та м. Одесі (а з 1923 року і в м. Харкові), почали працювати перші в Україні кабінети науково-судової експертизи (КНСЕ), які займались науково-технічними дослідженнями і експертизами за судовими справами. В подальшому, в 1925 р. функції кабінетів було розширено – до них було додано проведення наукових робіт та експериментальних досліджень з питань криміналістичної техніки й методології, а також дослідження кримінальних правопорушень і особи злочинця, у зв'язку з чим також було змінено

структуру кабінетів – їм було надано статус інститутів науково-судової експертизи [121, с. 16].

Таким чином Київський, Одеський та Харківський інститути науково-судової експертизи стали центрами науково-дослідної та судово-експертної роботи в Україні, де в різні часи плідно працювали відомі вчені-криміналісти, зокрема Л. Ю. Ароцкер, М. С. Бокаріус, В. О. Коновалова, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай та інші, чії роботи стали базою, методологічним підґрунтям для подальших вітчизняних розробок, досліджень та напрацювань.

Новий виток розвитку судової експертизи в державі почався з проголошенням Україною незалежності. Так, Постановою Верховної Ради України від 25 лютого 1994 року вперше серед країн пострадянського простору було введено в дію ЗУ «Про судову експертизу», який визначив правові, організаційні та фінансові основи судово-експертної діяльності з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою та об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки [67].

Відповідно до статей 9 і 16 цього Закону наказами Міністерства юстиції України (далі – Мін'юст) було затверджено Положення про Державний реєстр атестованих судових експертів, Положення про експертно-кваліфікаційні комісії та атестацію судових експертів, Положення про кваліфікаційні класи судових експертів, Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Мін'юсті тощо.

Поряд із тим у незалежній Україні набули активного розвитку експертні установи. Зокрема, Постановою Кабінету Міністрів України від 25 січня 1995 р. № 52 було створено:

- у м. Одесі – Одеський НДІ судових експертиз на базі Одеської науково-дослідної криміналістичної лабораторії судових експертиз (яка була створена в 1951 р. після реорганізації інституту);
- у м. Львові – Львівський НДІ судових експертиз на базі Львівського відділення Київського НДІ судових експертиз;

- у м. Донецьку – Донецький НДІ судових експертиз на базі Донецького відділення Харківського НДІ судових експертиз;
- у 2002 р. на базі Дніпропетровського та Кримського відділень Харківського НДІ судових експертиз було створено Кримський і Дніпропетровський НДІ судових експертиз [121, 17-18].

Важливе значення для роботи установ судових експертиз мало затвердження та введення в дію Інструкції про призначення та проведення судових експертиз [57] та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз (наказ Мін'юсту від 8 жовтня 1998 р. № 53/5) [114], які чинні і донині та регулярно приводяться у відповідність до вимог сучасних потреб організації і здійснення досудового розслідування, зокрема щодо проведення досліджень та експертиз.

В Україні судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їхні територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених ЗУ «Про судову експертизу» [149].

До державних спеціалізованих установ належать:

- науково-дослідні установи судових експертиз Мін'юсту;
- науково-дослідні установи судових експертиз, судово-медичні та судово-психіатричні установи Міністерства охорони здоров'я України (далі – МОЗ);
- експертні служби Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

Виключно державними спеціалізованими установами здійснюється судово-експертна діяльність, пов'язана з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз [149].

У свою чергу недержавну судово-експертну діяльність в Україні можуть здійснювати приватні експерти та недержавні експертні установи, такі як

Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка, а також наукові установи. Однак, відповідно до положень ЗУ «Про судову експертизу», для проведення експертизи фахівець має бути атестованим та мати повноваження судового експерта.

Після здобуття незалежності в Україні тривалий час діяв Кримінальний процесуальний кодекс, прийнятий ще в 1961 р., до якого систематично вносилися численні зміни, які, однак, суттєво не змінили радянського за своєю сутністю порядку провадження у кримінальних справах і правового статусу учасників. З прийняттям КПК України 2012 р. ситуація кардинально змінилася – акцент у доказуванні було перенесено в судові засідання, де відбувається змагання сторін, які мають рівні права на збирання та подання до суду доказів і в доведенні перед судом їх переконливості [18, с. 154].

Необхідність реформування кримінального процесуального законодавства об'єктивно визначалася наявністю численних системних недоліків у діяльності правоохоронних органів, зокрема органів внутрішніх справ (ОВС), слідчі підрозділи яких здійснювали провадження в понад 98% усіх кримінальних правопорушень у державі. Водночас наявність гострих дискусій між представниками різних наукових шкіл (при підготовці законопроектів, проектів відомчих нормативних актів) спричинило тривале розроблення нового Кримінального процесуального кодексу України (в інших країнах пострадянського простору вже діяли нові КПК) [175, с. 78].

Отже, прийняття в 2012 році нового КПК України і перманентне внесення змін до кримінального законодавства знаменувалося, з одного боку, введенням у правозастосовчий і науковий обіг низки нових понять, які не відповідали наявному понятійно-категорійному апарату наук кримінально-правового блоку, а з іншого – виключенням з обігу традиційних, усталених понять. Це вимагало переосмислення низки теоретичних положень і практичних рекомендацій, що стосувалися, зокрема, підстав відкриття кримінального провадження, загальної процедури збирання доказів, прийняття окремих процесуальних рішень, проведення СРД [21, с. 37].

Безперечно, оновлений КПК України приніс і низку ускладнень в правозастосовну діяльність, які з плином часу виявлялись та усувались. Так, наприклад, відповідно до редакції ст. 243 Кодексу («Порядок залучення експерта»), експерта залучали за наявності підстав для проведення експертизи за дорученням слідчого судді чи суду, наданим за клопотанням сторони кримінального провадження. Однак швидко виявилися негативні наслідки такого рішення. З одного боку, слідчі та слідчі судді були перевантажені такими клопотаннями сторін, які нерідко стосувалися проведення одних і тих самих експертиз, але з різними запитаннями до експертів, а з іншого – деякі положення в цій процедурі суперечили іншим приписам щодо проведення експертиз. Тому зазначені новели кримінального процесуального законодавства не визнавали в науковому юридичному та експертному середовищі адекватними, обґрунтованими і виправданими, відзначаючи, що закладена законодавцем парадигма «санкціонування» слідчим суддею проведення судової експертизи є суперечливою. Стан справ із проведення експертиз під час досудового розслідування швидко зайшов у глухий кут, тому в 2019 р. законодавець був змушений змінити порядок проведення експертиз [115, с. 211].

В умовах злочинної збройної агресії російської федерації проти України, які змінили реалії сьогодення для українського суспільства в цілому, та і для науки зокрема, зважаючи на трансформування злочинності та активні євроінтеграційні процеси в державі, перед криміналістикою постають нові завдання: фактично змінюється парадигма криміналістичної доктрини, що впливає на особливості формування і застосування системи криміналістичних знань. Це потребує якісно нових, інноваційних підходів для забезпечення ефективного опанування криміналістичних знань, умінь і навичок як майбутніми юристами, так і досвідченими фахівцями. Посилюється й активізується практична складова викладання криміналістики і судової експертизи: важливо зважати на сучасні тенденції їх розвитку, пов'язані з формуванням нових напрямів (цифрової, медичної, аерокосмічної,

генотипоскопічної, комп'ютерної, кібербезпекової, ядерної та воєнної), для того щоб суттєво підвищити роль і прикладне значення застосування криміналістичних знань у реаліях воєнного часу та глобальних загроз світовій цивілізації [208, с. 26].

Дослідження наукових поглядів та зіставлення їх із висновками експертної практики в нашій державі, країнах Європи, США та інших дозволяє стверджувати, що початок ХХІ століття для України характеризується як черговий етап у розвитку судово-експертної діяльності. Зокрема, дослідники даної проблематики виділяють низку ознак, що визначають такі характерні риси нової концепції:

- 1) відбувається введення уніфікованої термінології для позначення результатів експертних досліджень у висновках експертів;
- 2) виконується чимало наукових розвідок, які присвячені проблемі аргументованості тих чи інших способів здійснення судово-експертних досліджень, кількісних показників вірогідності та невизначеності результатів таких досліджень та їх висновків;
- 3) аналізується людський вплив на підсумки судово-експертної діяльності і розробляються процедури для нейтралізації суб'єктивних експертних помилок;
- 4) створюються системи урахування в ході здійснення судових експертиз змін, валідації методики, оцінки достовірності результатів, обміну інформацією та перевірки кваліфікації експерта (професійного тестування), а також розробляються відповідні методики та правила судово-експертних досліджень;
- 5) запроваджуються перевірки якості та акредитації судово-експертних лабораторій та індивідуальна сертифікація самих експертів;
- 6) здійснюється сертифікація судово-експертних установ та інститутів;
- 7) встановлюються еталони обізнаності судових експертів;

8) схвалюються загальні засадничі принципи організації праці судово-експертних установ [228].

Нова концепція розвитку теорії і практики судової експертизи цілком була сприйнята в Україні, що сприяло підвищенню ефективності експертної діяльності і проявилось, зокрема, в акредитації лабораторій науково-дослідних установ за міжнародним стандартом ISO 17025 та запровадження процедури акредитації за стандартом ISO 17020 [167, с. 64].

Крім цього, важливо зазначити, що Україна наразі активно співпрацює у сфері судово-експертної діяльності з іншими країнами, будучи визнаним та повноправним членом світової науково-дослідної спільноти.

Одним із таких прикладів ефективної міжнародної співпраці у даній галузі є трагічні події 2014 року, які детально у своїй науковій праці висвітлюють О. Г. Рувін, Т. Д. Голікова та А. О. Полтавський. Так, 17.07.2014 о 16.20 над територією України, на висоті понад 10 000 метрів, невстановленими особами із застосуванням ракетної зброї (зенітно-керованої ракети класу «земля-повітря», випущеної із самохідного зенітно-ракетного комплексу) збитий пасажирський літак «Boeing 777-200 9M-MRD» авіакомпанії «Малайзійські авіалінії», внаслідок чого загинуло 298 людей. За фактом катастрофи літака над територією держави Службою безпеки України порушено кримінальне провадження за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 3 ст. 258 КК України «Терористичний акт». Для проведення розслідування причин катастрофи літака укладено міжнародний договір між правоохоронними органами Австралії, Бельгії, Королівства Нідерланди, Малайзії та України під головуванням Прокуратури Королівства Нідерланди. У рамках міжнародного розслідування створено міжнародну слідчу групу. Для встановлення причин катастрофи залучено і судових експертів зазначених країн – спеціалістів із трасологічних, балістичних та вибухово-технічних досліджень; досліджень матеріалів, речовин та виробів; проектування, виробництва та експлуатації зенітно-ракетної зброї. До проведення судових експертиз у рамках міжнародного

розслідування як судові експерти з боку України попервах залучені були співробітники Київського НДІСЕ, котрі включені до міжнародної експертної комісії постановами слідчого судді Королівства Нідерланди [157, с. 33-34]. У подальшому за результатами розслідування та судового розгляду, в 2022 році, Окружний суд Гааги засудив двох громадян рф та громадянина України до довічного ув'язнення, визнавши їх винними у катастрофі вищевказаного літака та, як наслідок, смерті 298 людей [168].

Крім цього, історія сучасної України має ще один трагічний приклад проведення активного розслідування в тісній співпраці з міжнародними організаціями – воєнні злочини, вчинені військовослужбовцями держави-агресора (російської федерації) в м. Буча Київської області навесні 2022 року. Так, правоохоронцями зафіксовано понад 9 тисяч воєнних злочинів, які армія рф вчинила під час окупації Бучанського району Київщини, внаслідок яких загинули більше 1 400 цивільних людей, із них 37 діти. Розслідування злочинів даної категорії пов'язані з великою кількістю судових експертиз, тому до розслідування залучено судово-медичних експертів, експертів з балістики, експертів з питань ДНК-аналізу, експертів із дактилоскопіювання, вибухотехніків та експертів огляду місця події не тільки з України, а і з інших країн. Дані про тортури та масові вбивства цивільного населення російськими окупантами офіційно підтверджені міжнародним слідством, яке здійснюють десятки слідчих груп з усього світу, зокрема й Незалежна міжнародна комісія ООН, а також Міжнародний кримінальний суд [224].

Водночас проблематика присутня навіть у засадах міжнародного співробітництва під час проведення судових експертиз, що включає в себе як організаційно-правові питання залучення іноземних судових експертів до проведення експертиз в Україні, так і участь національних судових експертів до проведення судових експертиз за кордоном. Більшість зазначених питань врегульовані положеннями національного процесуального законодавства, міжнародного законодавства у сфері міжнародної правової допомоги, в тому числі щодо створення спільних слідчих груп (ЖТ). У той же час виникає низка

питань, вирішення яких потребує вироблення спільних підходів та внесення змін до чинного законодавства, а саме: можливість проведення іноземними судовими експертами судових експертиз в Україні самостійно, питання отримання/передачі об'єктів дослідження для проведення судової експертизи в Україні/за кордоном, оплата праці судових експертів, участь у заходах міжнародного співробітництва приватних судових експертів [12, с. 44].

Ці та інші похідні питання постають для вирішення українським законодавцем у даній сфері найближчим часом, тому з ініціативи Міністерства юстиції України було організовано та проведено Всеукраїнські форуми судових експертів.

Так, 17.06.2022 у Львові відбувся Другий Всеукраїнський форум судових експертів, який об'єднав фахівців законодавчої і виконавчої гілок влади, судової і правоохоронної системи, судових експертів, адвокатів і науковців та став одним з перших масштабних науково-практичних заходів, присвячених особливостям виконання судових експертиз у воєнний час та пошуку раціональних шляхів підвищення ефективності експертної діяльності.

При обговоренні особливостей проведення судових експертиз в умовах воєнного стану, серед іншого, на форумі було зазначено про стрімке зростання кількості судових експертиз за фактами безвісти зниклих осіб та невпізнаних трупів, фактами ідентифікації засобів ураження ворога і наслідків застосування усіх складових частин озброєння [45, с. 47].

Однак, як справедливо зазначає В. В. Юсупов, сучасний етап формування демократичного суспільства в Україні, що обрала курс на євроінтеграцію, супроводжується негативними явищами соціального характеру. Після початку повномасштабного військового вторгнення на територію нашої держави було введено воєнний стан та передбачено тимчасові обмеження конституційних прав і свобод громадян, законних інтересів юридичних осіб. В умовах активних бойових дій нагальним питанням є належне фіксування наслідків ворожих атак, документування спричинення загибелі і поранення як військовослужбовців, так і цивільного населення,

заподіяної шкоди довкіллю, а також підготовка процесуальних документів, у тому числі щодо відшкодування збитків. Потребують врахування сучасні досягнення у галузі судово-експертного і техніко-криміналістичного забезпечення розслідування воєнних злочинів, в основі яких знаходяться досягнення науки і спеціальні знання [220, с. 486].

Підсумовуючи викладене слід констатувати, що нинішній етап розвитку судової експертизи в Україні доцільно охарактеризувати висловом давньоримського філософа, поета і державного діяча Луція Аннея Сенеки: «*Per aspera ad astra*»⁶. Фактично протиправна збройна агресія росії стала потужним стимулом не лише для розвитку військової сфери та зміцнення обороноздатності України, а й для активізації наукових досліджень у галузі криміналістики загалом та судової експертизи зокрема. Формування підвищеного суспільного запиту в цих та суміжних галузях зумовило інтенсивний, хоча й вимушений, пошук ефективних механізмів та рішень нововиявлених проблем, що у свою чергу сприяло якісному оновленню підходів до реалізації експертної діяльності.

Підтвердженням цьому є думка М. Г. Щербаковського, який стверджує, що сучасний етап судових експертиз як наукового знання та практичної діяльності характеризується подальшим розвитком судової експертології, уточненням її предмета, об'єкта, структури, співвідношення із криміналістикою, що сприяє конкретизації та більш поглибленому аналізу її структурних елементів, визначенню гносеологічних і практичних функцій [214, с. 64].

Більше того, інші науковці також звертають увагу на формування нових видів експертиз і використання їхніх можливостей правоохоронними органами у боротьбі зі злочинністю, що, з одного боку зумовлено потребою в отриманні доказів певних обставин вчинення кримінального правопорушення, а з іншого – появою новітніх можливостей застосування інноваційних досягнень науки і техніки. З цих позицій новими видами експертиз, які

⁶ З лат. – «Через терня до зірок»

динамічно розвиваються, є: молекулярно-генетична експертиза; експертизи, пов'язані з використанням поліграфа; військова експертиза; експертиза об'єктів інтелектуальної власності. Розвиток кожної з вказаних експертиз відбувається в умовах дискусій, існування різних підходів до визначення методик їх проведення, що в цілому повинно розглядатися як закономірний процес, який позитивно вплине на підвищення ефективності використання спеціальних знань у протидії злочинності. Ці процеси мають істотний вплив на визначення місця судових експертиз у змагальному кримінальному процесі та удосконалення процесуально-правових засад їх проведення [6, с. 88-89].

Вищенаведене дає підстави стверджувати, що на сьогодні в Україні спостерігається етап якісного розвитку судово-експертної діяльності в контексті удосконалення методик проведення традиційних експертиз, а також утворення нових типів експертиз та експертних спеціальностей у межах існуючих судових експертиз, що в свою чергу супроводжується підвищенням рівня науково-методичного забезпечення діяльності судових експертів, а тому створює позитивне середовище для подальшого розвитку науки в цій галузі.

1.2. Класифікація судових експертиз

Термін «класифікація» тлумачиться як система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями [15, с. 544]. Також його доцільно розглядати як почерговий та багаторівневий умовний поділ обсягу певного поняття з метою його систематизації, розширення наявних та отримання нових знань стосовно членів поділу (супідрядних понять) у певній галузі знань. Здійснення класифікації об'єктів дозволяє виділити узагальнюючі ознаки об'єктів спостереження та зв'язки між ними з метою проведення їх глибшого аналізу, зокрема співвідношення їх індивідуальних властивостей, тощо.

Класифікація та систематизація судових експертиз у кримінальному провадженні необхідні для з'ясування їхнього змісту, а також специфіки їх організації, проведення й оформлення. У спеціальній юридичній літературі та

нормативно-правових актах запропоновано різні підходи й критерії класифікації судових експертиз, які ми більш детально розглянемо, умовно поділивши їх на чотири напрями.

I. Класифікації експертних досліджень, запропоновані на законодавчому рівні.

Залежно від галузі спеціальних знань. Саме за даним критерієм експертизи слід класифікувати за видами та підвидами, виходячи з наказу Мін'юсту від 08.10.1998 р. № 53/5 «Про затвердження Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичних рекомендацій з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень» (далі – Інструкція) [57], а також наказу Мін'юсту від 06.05.2025 р. № 1224/5, яким затверджено «Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів» [146]. Так, відповідно Інструкції [57], основними видами (підвидами) експертизи є:

а) криміналістична: почеркознавча; лінгвістична експертиза мовлення; технічна експертиза документів; експертиза зброї та слідів і обставин її використання; трасологічна (крім досліджень слідів пошкодження одягу, пов'язаних з одночасним спричиненням тілесних ушкоджень, які проводяться в бюро судово-медичної експертизи); фототехнічна, портретна; відео-, звукозапису; вибухотехнічна; техногенних вибухів; матеріалів, речовин та виробів (лакофарбових матеріалів і покриттів; полімерних матеріалів; волокнистих матеріалів; нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів; скла, кераміки; наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів; спиртотмісних сумішей; ґрунтів; металів і сплавів та виробів з них; наявності шкідливих речовин (пестицидів) у навколишньому середовищі; речовин хімічних виробництва та спеціальних хімічних речовин; харчових продуктів; сильнодіючих і отруйних речовин; вибухових речовин, продуктів вибуху (пострілу)); біологічна.

б) інженерно-технічна: інженерно-транспортна (автотехнічна, транспортно-трасологічна, залізнично-транспортна); дорожньо-технічна; будівельно-технічна; оціночно-будівельна; земельно-технічна; оціночно-земельна; експертиза з питань землеустрою; пожежно-технічна; безпеки життєдіяльності; гірничотехнічна; інженерно-екологічна; електротехнічна; комп'ютерно-технічна; експертиза електронних комунікацій, електротransпортна експертиза; експертиза технічного стану ліфтів; інженерно-механічна; водно-технічна; авіаційно-технічна; теплотехнічна експертиза.

Поряд із вказаними видами інженерно-технічних експертиз експертними установами можуть проводитись також інші їх види (підвиди) та комплексні технічні дослідження із залученням відповідних фахівців у певних галузях знань, у тому числі авіаційного та водного транспорту.

в) економічна: бухгалтерського та податкового обліку; фінансово-господарської діяльності; фінансово-кредитних операцій.

г) товарознавча: машин, обладнання, сировини та споживчих товарів; транспортно-товарознавча; військового майна, техніки та озброєння.

д) експертиза у сфері інтелектуальної власності: літературних та художніх творів; фонограм, відеограм, програм (передач) організації мовлення; винаходів і корисних моделей; промислових зразків; сортів рослин і порід тварин; комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень; топографій інтегральних мікросхем; комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій; економічна у сфері інтелектуальної власності.

е) психологічна.

ж) мистецтвознавча.

з) військова.

и) судово-ветеринарна.

к) гемологічна.

л) історико-археологічна.

З метою більш повного задоволення потреб слідчої та судової практики щодо вирішення питань, які потребують застосування наукових, технічних або інших спеціальних знань, експертними установами організовується проведення інших видів експертиз (крім судово-медичної та судово-психіатричної), у тому числі й тих, що перебувають у стадії наукової розробки [57].

Слід зазначити, що відповідно до згадуваної Інструкції судово-медична та судово-психіатрична експертизи (до речі, як і криміналістичні) відносяться до тих, які здійснюються виключно державними спеціалізованими установами, про що прямо визначено у ст. 7 ЗУ «Про судову експертизу» [149], а тому той факт, що вони згадуються в контексті переліку експертиз, проте не включаються до зазначеного варіанту класифікації, є, на нашу думку, не зовсім правильним.

У свою чергу, відповідно до наказу МОЗ України від 17.01.1995 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби в Україні» [58], судово-медичні експертизи поділяються на:

- експертизи трупів (у випадках насильницької смерті, при підозрі застосування насилля або з інших обставин, що обумовлюють необхідність такої експертизи);
- експертизи живих осіб (потерпілих, обвинувачених та інших осіб);
- експертизи речових доказів;
- експертизи за матеріалами кримінальних та цивільних справ.

Завдання даних експертиз полягає у встановленні причини смерті, характеру і ступеня тяжкості тілесних ушкоджень, визначенні групової належності й походження різних виділень організму людини та вирішенні інших питань, що вимагають застосування судово-медичних знань.

Зважаючи на специфічні риси процесуального характеру та важливі аспекти природи походження біологічних зразків у кримінальному провадженні, вважаємо доцільним доповнення вищенаведеного умовного поділу судово-медичних експертиз шляхом введення поняття «експертизи

зразків особи», які у свою чергу слід умовно розділити на «експертизи біологічних зразків» та «експертизи зразків біологічного походження». На наше переконання, це дозволило б розширити межі розуміння сутності кожної експертизи залежно від об'єктів дослідження та якісно вплинути на забезпечення теоретичного підґрунтя їх реалізації.

У той же час, прийнявши, відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 06.05.2025 р. № 1224/5, оновлений Порядок проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів [146], Мін'юст висвітлив актуальне бачення видів судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України присвоюється кваліфікація (експертна спеціальність) судового експерта, запропонувавши відповідну осучаснену законодавчу класифікацію⁷.

II. Класифікації експертних досліджень, запропоновані науковцями.

Визнаючи те, що загальнонаукова теорія класифікації на сьогодні не сформована і представлена лише окремими напрямками досліджень, вітчизняні науковці неодноразово, керуючись не тільки науковим, а і практичним досвідом, пропонували власні підходи до такого поділу, однак жоден з них не є універсальним та таким, що став загальновизнаним.

Так, Н. І. Клименко зазначає, що українські вчені-криміналісти відокремлюють 16 класів експертиз: криміналістичні, економічні, товарознавчі, інженерно-технічні, інженерно-технологічні, фармацевтичні і фармакологічні, експертизи харчових продуктів, ґрунтознавчі, біологічні, екологічні, ветеринарні, медичні, психологічні, психіатричні, мистецтвознавчі, експертизи інтелектуальної власності. Криміналістичні експертизи включають три роди:

⁷ Див. Додаток Б до Дисертації.

1) традиційні: почеркознавчу та авторознавчу, технічну експертизу документів, трасологічну, балістичну, холодної зброї, портретну, вибухотехнічну;

2) нетрадиційні: фототехнічну; відеофонографічну, експертизу відновлення знищених маркувальних знаків;

3) матеріалознавчі: об'єктів волокнистої природи, лакофарбових матеріалів і покриттів, нафтопродуктів і паливно-мастильних речовин, скла, металів, сплавів і виробів з них, полімерних матеріалів, пластмас, резини і виробів з них, наркотичних та психотропних речовин, рідин, що містять спирт, парфумерних і косметичних засобів, наявності шкідливих речовин у навколишньому середовищі [64, с. 119-120].

У свою чергу О. Г. Рувін, А. О. Полтавський та М. П. Молибога наводять такий варіант класифікації трасологічних експертиз:

1. Гомеоскопічні експертизи: експертизи слідів шкіряного покриву та зовнішньої будови частин тіла людини (експертиза слідів рук (слідів папілярних узорів долонних поверхонь рук (дактилоскопічна експертиза), слідів тильної сторони руки, нігтів тощо)); експертиза слідів ніг (слідів папілярних узорів підніжжя, слідів ніг на внутрішній поверхні взуття тощо); експертизи слідів лоба, носа, губ, зубів, вух, ліктів, колін тощо; експертиза встановлення механізму утворення слідів крові та інших біологічних виділень людини.

2. Механогомічні експертизи: експертизи слідів одягу (слідів рукавичок, панчіх, шкарпеток тощо); експертиза слідів взуття; експертизи слідів протезів (ніг, рук, зубів); експертизи слідів пошкоджень одягу, взуття; експертизи встановлення механізму слідоутворення нашарувань на одязі, взутті; експертизи слідів динамічного стереотипу людини (за вузлами та петлями, ручними швами тощо).

3. Механоскопічні експертизи: експертизи слідів знарядь зламу (інструментів): експертизи слідів статичного впливу (надавлювання, віджимання, удару тощо); експертизи слідів динамічного впливу (розрізу,

розрубу, розпилу, свердління тощо); експертизи слідів зварювання (електрозварювання, газозварювання); експертизи слідів виробничих механізмів; експертизи слідів на замках (циліндрових, сувальдних, кодових, магнітних, гвинтових, рейкових, комбінованих тощо) та інших запираючих пристроях; експертизи слідів на пломбувальних пристроях (канатних (тросових), стрижневих (болтових), замкових, дротових, стрічкових, плівкових, комбінованих тощо); експертизи слідів зміни маркувальних (рельєфних) позначень (на металевих, полімерних, дерев'яних, скляних виробках); експертизи слідів транспортних засобів (слідів шин, коліс тощо); експертизи механізму слідоутворення нашарувань на об'єктах (крім одягу та взуття); експертизи механізму слідоутворення пошкоджень на об'єктах (крім одягу та взуття); експертизи встановлення механізму слідоутворення рідинних нашарувань (крім слідів біологічних виділень людини).

4. Експертизи слідів розділення цілого за частинами: експертиза слідів розділення монолітного цілого; експертиза слідів розділення складового цілого; експертиза слідів розділення комплектного цілого.

5. Експертизи слідів тварин: експертиза слідів лап (копит); експертиза слідів підків; експертиза слідів зубів (дзьоба); експертиза слідів рогів тощо.

6. Експертизи слідів тавра [158, с. 97-99].

Науковий підхід до класифікації судових експертиз є складним питанням, що містить низку різноманітних проблем, пов'язаних з його формуванням. Передусім вони стосуються відсутності чіткої системи критеріїв та підстав цієї класифікації. Водночас більшість дослідників розглядають термін «спеціальні знання», виходячи з визначення поняття «судова експертиза», закріпленого в Законі України «Про судову експертизу», як основну підставу для такого умовного поділу. Видається, що саме така система найбільше відповідає специфіці застосування та призначення судових експертиз відповідно до їх мети та завдань, а тому може слугувати підґрунтям

створення інших класифікацій, хоча законодавство і не містить трактування терміна «спеціальні знання» як такого.

III. Класифікація судових експертиз за основними критеріями.

Незважаючи на очевидну внутрішню тотожність інституту судової експертизи в кримінальному процесі та інститутів судової експертизи інших галузей судочинства, слід констатувати відсутність їх єдиної законодавчої регламентації, що має важливе значення для реалізації таких принципів судово-експертної діяльності, як повнота дослідження, об'єктивність, незалежність та законність.

За послідовністю проведення: первинні та повторні. Первинною є експертиза, коли об'єкт призначено на дослідження вперше. Повторною є експертиза, під час проведення якої досліджуються ті самі об'єкти і вирішуються ті самі питання, що й при проведенні первинної (попередньої) експертизи. Повторні призначаються у разі необґрунтованості висновку експерта в результаті первинної експертизи або у разі сумніву в правильності його висновку. Проведення такої експертизи доручається іншому експертові (експертам) [57].

Водночас щодо повторної участі експерта в тому ж провадженні ККС ВСУ у своїй постанові зазначив, що ч. 2 ст. 79 КПК України, яка передбачає заборону участі спеціаліста та експерта в кримінальному провадженні, якщо вони проводили ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються в цьому провадженні, не містить заборони повторно брати участь у провадженні експерту, якщо він уже проводив експертизу в цьому ж кримінальному провадженні [137].

Крім того, у КПК України 1960 року було передбачено поняття додаткової та повторної експертизи, тоді як чинний КПК України 2012 року такого розмежування не містить.

Незважаючи на те, що деякими науковцями зверталась увага на певну недосконалість їх визначень, а також те, що були надані обґрунтовані пропозиції щодо введення у КПК України поняття первинної, одноосібної,

комісійної, комплексної експертизи, у чинному КПК України такі визначення відсутні, а формуються вони передусім на науковому рівні, а також у ході правозастосування [98, с. 77], зокрема шляхом застосування аналогії права та пошуку відповідей в Інструкції про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень, Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» тощо.

Деякі науковці, зокрема Т. В. Лоза, і сьогодні наполягають на включенні понять додаткової, повторної, комісійної та комплексної експертизи, а також особливостей їх проведення до КПК України [97], однак ми щодо даного питання вважаємо більш поміркованою та обґрунтованою позицію І. В. Пирога про те, що вищевказані види експертиз відображають різні критерії класифікації судових експертиз і мають більшою мірою наукове, ніж процесуальне значення. Свою позицію вчений аргументує тим, що у тексті висновку експерта не відображається назва виду експертизи. Не має значення вид експертизи і для самого експерта, який проводить дослідження. Він повинен досліджувати надані йому об'єкти та формувати висновок не на результатах первинних експертиз або думках інших експертів, а на своєму внутрішньому переконанні [124, с. 116].

Погоджуючись із вищенаведеним вважаємо, що для усунення плутанини, що може виникати в ході правозастосування, було б достатнім висвітлення обговорюваних понять та їх особливостей у черговій редакції ЗУ «Про судову експертизу», легітимізувавши їх таким чином на законодавчому рівні.

За необхідністю проведення: обов'язкові та факультативні. При цьому КПК України неоднозначно вирішує питання про можливість використання спеціальних знань під час проведення різних СРД та інших процесуальних дій. У випадках, передбачених ч. 2 ст. 242 КПК України, використання таких знань є обов'язковим, в інших – носить факультативний характер, тому необхідність чи потреба у їх проведенні залежить від наявних обставин в конкретній слідчій ситуації [85].

За обсягом дослідження: основні та додаткові. Додатковою є експертиза, якщо для вирішення питань щодо об'єкта, який досліджувався під час проведення основної експертизи, необхідно провести додаткові дослідження або дослідити додаткові матеріали (зразки для порівняльного дослідження, вихідні дані тощо), які не були надані експертові під час проведення основної експертизи. Додаткова експертиза призначається, якщо експертиза визнана неповною або не досить ясною, і доручається тому самому або іншому експертові [57].

Аналогічна позиція зазначається і в Постанові Пленуму Верховного Суду України «Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах» від 30.05.1997 р. № 8 [150].

За кількістю осіб, що беруть участь у провадженні досліджень: одноособові та комісійні. Перші проводяться одним експертом, другі – групою експертів, спеціалістів з однієї галузі знань. Комісійною є експертиза, яка проводиться двома чи більшою кількістю експертів, що мають кваліфікацію судового експерта за однією експертною спеціалізацією та є фахівцями в одній галузі знань. Комісія експертів може утворюватися органом, який призначив експертизу або керівником експертної установи. Комісійна експертиза може призначатися для вирішення достатньо складних питань або за наявності різних точок зору з якого-небудь питання [57].

Комісійна експертиза має особливе практичне значення. Це пов'язано з тим, що може виникнути ситуація, коли одні й ті ж самі речові докази одночасно можуть стати об'єктами дослідження експертів, яким призначили експертизу різні сторони кримінального судочинства – обвинувачення та захисту. У такому випадку виникає багато питань щодо черговості проведення дослідження кожною із сторін. Виходом з цього положення може стати призначення комісійної експертизи [124, с. 116].

Головна особливість комісійної експертизи полягає в тому, що при її здійсненні можуть досліджуватися кілька однакових об'єктів. Загальною підставою для її провадження є необхідність складного експертного

дослідження фахівцями однієї спеціальності. Більшість комісійних експертиз призначається тоді, коли вони виступають у ролі повторних – у цьому випадку підставою таких експертиз є сумніви щодо правильності проведеного дослідження одним експертом при первинній експертизі. Як свідчить судова практика, існують непоодинокі випадки призначення комісійної експертизи в якості первинної при розслідуванні резонансних злочинів [97, с. 344].

За складом виконуваних завдань: однорідні та комплексні. Однорідною є експертиза, при проведенні якої використовуються знання якоїсь однієї галузі науки. Комплексною є експертиза, що проводиться із застосуванням спеціальних знань різних галузей науки, техніки або інших спеціальних знань (різних напрямів у межах однієї галузі знань) для вирішення одного спільного (інтеграційного) завдання. До проведення таких експертиз у разі потреби залучаються як експерти експертних установ, так і фахівці установ та служб інших центральних органів виконавчої влади або інші фахівці, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах. При виконанні комплексної експертизи використовують спеціальні знання різних наук: це можуть бути медико-криміналістичні, психолого-психіатричні, автотехнічні та криміналістичні, зоотехнічні, ветеринарні й інші комплексні дослідження.

Фахівці, які брали участь у комплексній судовій експертизі та дійшли єдиної думки, складають і підписують спільний висновок. При цьому в акті визначається, у чому конкретно полягала роль кожного фахівця. У разі коли експерти не дійшли згоди, кожний з них складає окремий висновок [57].

Головна особливість комплексної експертизи полягає у поступовому виконанні досліджень по окремих об'єктах та формулюванні проміжних висновків, на підставі яких здійснюються подальші дослідження по інших об'єктах і даються наступні відповіді на поставлені питання. Надалі висновки, зроблені кожним із фахівців, що виконують функції експерта, компонуються в якісно нову систему, яка і дає шуканий «приріст складності», що дозволяє розраховувати на обґрунтований висновок відносно значно ширшого кола

питань, ніж у випадках призначення однієї або декількох самостійних у процесуальному відношенні експертиз на основі різних галузей знань [97, с. 345].

За місцем проведення експертного дослідження: експертизи, що проводяться в експертній установі та експертизи, що проводяться поза експертною установою (в суді, на місці події, на місці знаходження досліджуваного об'єкта). Вибір місця проведення експертизи залежить насамперед від методів спеціального дослідження, можливості їхнього застосування в певних умовах, можливості доставляння об'єкта дослідження в експертну установу. Більшість судових експертиз вимагає проведення досліджень об'єктів у лабораторних умовах.

IV. Класифікація судових експертиз, що ґрунтується на їх основоположних завданнях у кримінальному провадженні.

Вважаємо названий підхід до умовного поділу судових експертних досліджень на *ідентифікаційні, діагностичні та ситуаційні* одним із найбільш універсальних, а тому важливим для усвідомлення сутності експертиз та, як наслідок, їх значення для кримінального провадження.

Так, методологічне підґрунтя даної класифікації передбачає систематизацію завдань **за конкретно-цільовим призначенням результатів експертизи** (ідентифікаційні, діагностичні, ситуаційні), з одного боку, і **за ступенем спільності** (окремі, спільні) – з іншого. Спільні завдання виділяються в особливу групу інтеграційних та вирішуються у формі комплексних експертиз.

Так, визначаючи завдання експертизи, слід зазначити, що воно є науково обґрунтованим визначенням предмета експертизи, узагальнено та систематизовано сформульоване для роду (виду) у цілому; воно пов'язане з предметом судового доказування та тісно пов'язане з об'єктами й методиками експертного дослідження [121, с. 26].

До ідентифікаційних завдань судової експертизи належать завдання, спрямовані на ототожнення об'єкта за його відображеннями; установлення

загальної родової, групової належності об'єкта за його відображеннями. Наприклад, установлення особи за її почерком, кліше печатки за її відбитком, конкретної ділянки місцевості за нашаруваннями ґрунту, рослинних часток на одязі тощо. Таким чином, ідентифікаційні завдання вирішуються, в основному, за допомогою криміналістичних видів експертиз.

Вирішення ідентифікаційних завдань реалізується в таких основних принципах теорії криміналістичної ідентифікації:

а) розподіл об'єктів на ідентифіковані й ті, за допомогою яких здійснюється їх ідентифікація;

б) розподіл об'єктів на змінювані й відносно незмінювані, тобто визнання можливості ототожнення лише за умови, коли ідентифікований об'єкт здатний зберігати індивідуальність до моменту дослідження.

в) застосування в процесі ототожнення найбільш глибокого і детального аналізу, поєднаного із синтезом.

г) вивчення кожної ідентифікаційної ознаки в динаміці, розвитку, зв'язку з попередніми та із супутніми обставинами, тобто цим принципом метод порівняльного дослідження протиставляється засобу життєвого звіряння.

У цілому ідентифікація являє собою послідовний розвиток органічно поєднаних між собою та обумовлюючих один одного вказаних чотирьох її основних принципів [121, с. 26].

Таким чином, **ідентифікаційні дослідження** слід розглядати як вищий рівень досліджень, що застосовуються з метою вирішення завдань, які є найбільш чіткими і категоричними для встановлення конкретно-індивідуальних фактів.

У ході ідентифікації одиничний об'єкт виокремлюється з безлічі подібних до нього на основі індивідуальних ідентифікаційних ознак (властивостей) об'єкта, які відповідають певним вимогам.

Ознака характеризує зовнішні якості об'єкта, а властивості – внутрішні. У криміналістичній ідентифікації ознаками вважають зовнішню будову

предмета, його просторові межі, геометричну форму, розмір, рельєф поверхні, об'єм, розміщення та співвідношення сторін, частин, заглиблень.

Властивості – це фізична природа, стан, структура, твердість, маса, електропровідність об'єкта дослідження тощо. Усі частки цього об'єкта у разі його поділу зберігають однакові властивості. Властивість може ділитися, а ознака – ні [75, с. 92].

Ідентифікаційна ознака має бути:

- відображеною в засобі ідентифікації, адже тільки за його допомогою встановлюється тотожність;
- відхиленням від типового утворення з характерною особливістю, яка рідко трапляється;
- відносно стійкою (незначно змінюватися у часі протягом ідентифікаційного періоду);
- незалежною; бувають залежні ознаки з різним ступенем залежності, вони непридатні для ототожнення;
- зрідка трапляється. Чим рідше трапляється ознака, тим вища її унікальність, а отже й ідентифікаційне значення. Частота виявлення та ідентифікаційна значущість ознак у різних видах ідентифікаційних досліджень визначається за допомогою математичної теорії ймовірності та застосування комп'ютерів;
- доступною для сучасних методів пізнання. Не всі відкриті наукою властивості й ознаки живої і неживої природи достатньо вивчені. Тому немає надійних науково обґрунтованих методик їх дослідження, і ці ознаки не можна використовувати як ідентифікаційні.

Класифікація ознак ґрунтується на їх значенні у процесі ототожнення. Ознаки поділяються на загальні й окремі (індивідуальні). Фактично всі ознаки є типовими, бо можуть повторюватися. Особливості об'єкта, які не є вираженням його групових властивостей, називають окремими ідентифікаційними ознаками. У процесі ідентифікації встановлюють комплекс ознак, що містить як загальні, так і окремі ознаки. Груповий комплекс

притаманний всім представникам певної групи об'єктів, а індивідуальні – тільки одному об'єкту.

В ідентифікаційних процесах загальні, окремі ознаки і властивості об'єднують у сукупність, оцінюють її неповторність і тільки після цього роблять висновок про тотожність об'єктів. У разі ідентифікації за матеріальними відображеннями порівнюються ознаки і властивості об'єкта, що ідентифікується, з ознаками і властивостями відображень на іншому (інших) об'єкті (засобах ідентифікації, які є носіями слідів кримінального правопорушення, виявлених на місці події при проведенні СРД) [76, с. 70].

Питання про те, який мінімальний комплекс ознак у кожному конкретному випадку є достатнім для обґрунтування категоричного висновку, є важливим у теорії експертології і залежить від багатьох факторів. Вирішення його залежить від якості поданих експертові об'єктів, повноти та ретельності дослідження, від професійної підготовки, кваліфікації і досвіду експерта, інших його суб'єктивних якостей. Розв'язання поставленого завдання дає змогу звести до мінімуму вплив суб'єктивних факторів і виробити об'єктивні критерії оцінювання, а отже, підвищити науковий рівень достовірності експертизи і запобігти експертним помилкам [75, с. 92-93].

Одним із найпоширеніших на сьогодні видів ідентифікаційних досліджень є почеркознавчі експертизи. Наприклад, відповідно до вироку Херсонського міського суду Херсонської області у справі №766/16384/24 (провадження № 1-кп/766/198/25) від 22.09.2025 встановлено, що рамках досудового розслідування кримінального провадження №22024230000000090 за обвинуваченням ОСОБА_4 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 7 ст. 111-1 Кримінального кодексу України (далі – КК України) («Колабораційна діяльність» – прим. Є. Т.), було проведено низку судових почеркознавчих експертиз, зокрема №СЕ-19/122-24/3766-ПЧ від 29.07.2024, відповідно до висновку якої встановлено, що досліджуваний підпис від імені ОСОБА_4 у графі «Председатель квалификационной комиссии» на зворотньому боці наданого «Удостоверение №8 на право работы

в осенне-зимних условиях» від 03.10.2022, виданого на ім'я «ОСОБА_31» виконаний ОСОБА_4 [30].

Таким чином, криміналістична ідентифікація – це процес встановлення тотожності конкретного матеріального об'єкта шляхом його виділення із певної сукупності об'єктів за неповторним комплексом ознак, які були відображені при обставинах, що пов'язані зі кримінальним правопорушенням.

Діагностичні ж завдання спрямовані на встановлення природи, властивостей, стану об'єкта та віднесення його до заздалегідь відомого (чи нового) класу (таксону, розряду, типу тощо). Наприклад, установлення технічного стану об'єкта нерухомості, колісного транспортного засобу, належності речовини до наркотичних засобів, товару до певної групи тощо. Під час вирішення діагностичних завдань відсутня потреба в розподілі об'єктів за принципами ідентифікації, оскільки ці завдання мають іншу природу [121, с. 26-27].

Криміналістична діагностика будь-якого об'єкта полягає в пізнанні його сутності, призначенні, галузевому застосуванні, причинах зміни властивостей тощо. Діагностика встановлює фактичні обставини на основі самих матеріальних об'єктів, їх слідів-відображень, що супроводжують здійснення кримінального правопорушення.

Діагностичні дослідження виконують такі завдання:

- а) відображають можливість розвитку події в конкретних умовах;
- б) пояснюють виникнення слідів при визначених обставинах;
- в) відображають реальне існування факту або встановлювати причинний зв'язок між фактами [121, с. 26-27].

Предметом діагностики як окремого методу пізнання є закономірності відображення якостей людей, предметів, явищ, які дають змогу визначити їх стан і характер змін, внесених унаслідок процесу вчинення кримінального правопорушення.

Об'єктом конкретної діагностичної експертизи є сукупність якостей (досліджуваних предметів, людини, явища) і їх відображень, які вивчають з

урахуванням механізму взаємодії та співвідношення різних зав'язків, що виникають у процесі події вчинення кримінально-караного діяння.

Умовою діагностики є наявність класифікованих знань про об'єкти, здобутих науковим і дослідним шляхом і не пов'язаних загальним походженням з об'єктом, що розпізнається [76, с. 71].

Предметом криміналістичного діагностування є фактичні дані, що підлягають встановленню і мають доказове значення. Це природа, стан події кримінального правопорушення і будь-яких об'єктів, що пов'язані з подією його вчинення. Ці об'єкти можуть бути як матеріальними (люди, предмети, речовини тощо), так і нематеріальними (обставини, ситуації, зв'язки і відношення об'єктів та їх відображень об'єктивних і суб'єктивних).

Особливим предметом криміналістичної діагностики є людина, її прояви: загальнофізичні та окремі ознаки (стать, вік, зовнішність, стан здоров'я, антропологічна належність тощо); психологічні якості (пам'ять, спостережливість); здібності або навички (професійні, побутові, спортивні); соціальні (освіта); навички, форми, види, особливості діяльності, поведінки тощо.

Об'єкти, що беруть участь у діагностичному процесі, поділяються на такі, що діагностуються (природу яких слід установити) і такі, що діагностують (за їх допомогою встановлюється природа об'єктів, що діагностуються).

На практиці об'єкти, що діагностують, є речовими зразками, так само як і інформація про них, що характеризує їхній клас, вид, групу, до якої вони належать.

Криміналістична діагностика за своєю сутністю є загальнонауковим поняттям діагностики – діагностичного процесу та його результату як особливого виду пізнання. Це такий вид пізнання, що виявляється в розпізнаванні (встановленні, визначенні, виявленні) конкретного явища на підставі абстрактного знання про нього, необхідному, суттєвому, чим таке явище відрізняється від інших [76, с. 72].

Діагностичний процес полягає у визначенні сутності конкретного об'єкта, а також у порівнянні його природи з природою об'єктів певного класу, роду, виду, класифікації, встановленої наукою і досвідом. До такого роду криміналістичної експертизи можна віднести встановлення часу події, механізму події, способу дії даної особи. Експерт діагностує досліджувані ним явища і робить аргументований висновок, який має доказове значення, оскільки воно причинно пов'язане з досліджуваною подією.

Види криміналістичної діагностики класифікуються з урахуванням характеристики предмета, об'єкта, методу, технічних умов вирішення діагностичних завдань.

Зміст криміналістичного діагностичного процесу становлять дії, спрямовані на вирішення конкретного діагностичного завдання, результати якого мають судово-доказове значення. Наприклад, завданнями, що вирішуються діагностичними дослідженнями в галузі судової балістики, є:

- визнання предмета вогнепальною зброєю;
- визначення виду вогнепальної зброї;
- визначення технічного стану (справність, придатність до пострілу);
- можливість пострілу без натиснення на спусковий гачок;
- встановлення механізму пошкодження;
- встановлення причини пострілу та пошкодження зброї;
- визнання предметів набоями;
- визнання придатності набоїв для пострілу;
- відношення предметів до інструментів і матеріалів для виготовлення набоїв;
- визначення відносної давності пострілу за наявністю продуктів пострілу в каналі ствола;
- визначення черговості пострілу за слідами;
- визначення пробивної здатності (кінетичної енергії) снаряду;

- визначення однорідності, групової належності набоїв до мисливської зброї.

Вирішуючи діагностичні завдання, об'єкти дослідження зазвичай порівнюють з аналогічними об'єктами або знаннями про досліджуваний об'єкт, знаннями, що накопичені наукою, експертною практикою про клас (вид) імовірного об'єкта [75, с. 95].

Експерт на будь-якому рівні експертного дослідження, навіть під час проведення ідентифікаційної експертизи, завжди діагностує в процесі вивчення об'єкта експертизи механізм його утворення, стан. Проте використання методу діагностування не виключає самостійного рівня експертного дослідження у формі діагностики, що постають перед тим чи іншим видом експертизи.

Зміст і послідовність пізнавальних дій діагностичного процесу визначаються основними стадіями експертного дослідження: підготовчою, роздільною, порівняльною і оціночною [76, с. 73].

Так, діагностичні експертизи проводяться, зокрема, в ході документування військових злочинів, вчинених рф щодо України. Наприклад, відповідно до ухвали Київського районного суду м. Одеси у справі № 947/22683/24 (провадження № 1-кс/947/9722/24) від 22.07.2024 встановлено, що рамках досудового розслідування кримінального провадження № 22023160000000144 від 14.04.2023 за ознаками кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 28, ч. 2 ст. 438 КК України («Воєнні злочини» – прим. Є. Т.), було проведено вибухово-технічну експертизу № СЕ-19/116-22/7758-ВТХ від 22.11.2023, відповідно до висновку якої надані на дослідження уламки, вилучені 23.04.2022 в ході огляду місця події за адресою: АДРЕСА_7 є частинами (рештками) бойового припасу крилатої ракети Х-101 промислового виготовлення військового призначення, які утворилися в результаті її вибуху [192].

Під час підготовки виявляють і вивчають характер, напрям і межі дій різних факторів (умов), які впливають на достовірне встановлення характеристик об'єктів, що діагностують.

У ході роздільного дослідження виявляються і фіксуються ознаки об'єкта для діагностики, що характеризують його природу, кількість, якість. На цій стадії визначають значущість ознак – чи є вони випадковими, чи виражають сутність об'єкта.

У порівняльній стадії встановлюють збіги й розбіжності об'єктів, що діагностуються, і об'єктів, які діагностують.

На заключній (оціночній) стадії оцінюється якість збігів та розбіжностей і формулюється висновок:

- категоричне розпізнавання об'єкта або заперечення цього;
- імовірне встановлення сутності або її виключення;
- неможливість діагностувати сутність об'єкта у зв'язку з невизначеністю виявлених ознак або відсутністю класифікації об'єктів з виявленими під час дослідження ознаками [75, с. 96].

У свою чергу **ситуаційні (ситуалогічні)** завдання спрямовані на встановлення механізму події та умов, за яких вона відбувалася. Наприклад, установлення механізму контактування транспортних засобів під час дорожньо-транспортної пригоди, «маршруту» переміщення тіла жертви кримінального правопорушення певною ділянкою місцевості тощо.

Це дослідження охоплює подію з різних сторін (час, місце, структура, спосіб вчинення, злочину, засоби, які використовував злочинець). Для цього потрібні спеціальні знання з певних галузей науки. Не викликає сумніву правомірність цих досліджень. Слід відрізнити діяльність експерта в судовій експертизі від слідчої дії, що пов'язана з вивченням механізму злочину. Різниця в тому, що в експертизі застосовують спеціальні знання тієї чи іншої предметної судової науки, а під час проведення слідчої дії в цій ситуації розбирається безпосередньо слідчий, іноді за участі спеціаліста [75, с. 97].

Незважаючи на деяку схожість діагностичної і ситуаційної експертиз, кожна з них має свої особливості. Так, характерним для діагностичної експертизи є встановлення типових ознак того чи іншого об'єкта в даній ситуації. Ситуаційна експертиза встановлює комплекс різних ознак, об'єктів, окремих ситуацій, з яких складається цілісна картина всієї досліджуваної події, встановлення механізму якої потребує застосування різних судових експертиз [62, с. 16].

До типових видів ситуаційних досліджень в кримінальному провадженні відносяться судові автотехнічні експертизи. Так, відповідно до вироку Доброславського районного суду Одеської області у справі № 504/1314/25 (провадження № 1-кп/504/598/25) від 22.10.2025 встановлено, що рамках досудового розслідування кримінального провадження №12025161200000109 за обвинуваченням ОСОБА_6 у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 286-1 КК України («Порушення правил безпеки дорожнього руху або експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами в стані сп'яніння» – прим. Є. Т.), було проведено судову автотехнічну експертизу від 24.03.2025, відповідно до висновку якої встановлено, що на момент ДТП рульове керування автомобіля, його ходова частина дозволяли водієві керувати ним, не мали несправностей, які призводили до раптової для водія, відведення автомобіля убік або раптової втрати керованості транспортним засобом, робоча гальмівна система автомобіля дозволяла керувати швидкість транспортного засобу, не мала несправностей, що призводять до раптової для водія відмови, раптового відведення автомобіля убік при русі і гальмуванні, система світла фар у працездатному стані [28].

Ситуаційні експертизи характеризуються інтегральністю їх характеру, тому зазвичай є комплексними експертизами, що передбачають, залежно від вирішуваних ситуаційних завдань (слідчих ситуацій), здійснення ідентифікаційних, класифікаційних, діагностичних видів досліджень.

1.3. Підготовка діагностичних та ідентифікаційних експертиз

Одним із важливих етапів проведення експертизи як процесуальної дії в рамках досудового розслідування кримінального провадження є збір зразків, необхідних для проведення відповідного дослідження. Водночас дотримання правових норм та методичних рекомендацій при відбиранні зразків для проведення ідентифікаційних експертиз є ключовим при вирішенні питань допустимості як доказу висновку експерта, наданого за результатами дослідження даних зразків як доказу в кримінальному процесі. Так, навіть незначне порушення правил їх збору може стати критичним для ефективного розслідування кримінального правопорушення. Те ж саме стосується і всієї процедури підготовки та призначення проведення дослідження, що залежить від ініціатора (в нашому випадку – слідчого органу досудового розслідування (далі – ОДР) чи прокурора), що потребує відповідального підходу та надзвичайної уважності. Саме тому процес підготовки до призначення експертизи – достатньо складний та трудомісткий процес, який включає в себе проведення слідчим, дізнавачем та/або прокурором комплексу заходів, направлених на отримання необхідного результату.

Так, процесу підготовки ініціатором призначення експертизи приділяли увагу такі визначні українські науковці, як Н. І. Клименко, І. В. Пиріг, М. Г. Щербаковський та інші. На підставі аналізу їх робіт, а також власного практичного досвіду, в підготовці до проведення експертного дослідження можна умовно виділити такі етапи:

1. Збір у встановлений законом спосіб необхідних для дослідження матеріалів.

Передусім до таких матеріалів відносяться ідентифіковані об'єкти, які підлягають першочерговому дослідженню (речові докази, жива особа, труп або його частини тощо), щодо яких виникла необхідність в отриманні певної інформації.

Такі об'єкти збираються під час проведення регламентованих КПК України СРД (оглядів, обшуків, тимчасових доступів до речей і документів,

допитів тощо) з дотриманням передбачених законом процесуального порядку і правил. У деяких випадках, зокрема при проведенні ідентифікаційних експертиз, експерту необхідно надавати матеріали (зразки) для порівняльного дослідження. В даному випадку під зразками для експертизи необхідно розуміти матеріальні об'єкти, що надаються судовому експерту для дослідження для вирішення, наприклад ідентифікаційних та діагностичних завдань.

Основною вимогою до таких зразків є їх відповідність критеріям репрезентативності (достатність, кількість та якість) та порівняльності (придатність (можливість) до порівняння), які достатньо розкриті в роботах І. В. Пирога [127] та М. Г. Щербаковського [216].

Об'єкти, отримані під час проведення СРД, у більшості випадків мають процесуальний статус речових доказів і переважно вилучаються у ході огляду (місця події, ділянки місцевості, приміщення або іншого володіння особи), обшуку, слідчого експерименту (у формі перевірки показань на місці) [127, с. 63].

У свою чергу безпосереднє отримання зразків є СРД, що регламентується не лише ст. 245 КПК України, але й положеннями інших статей згадуваного Кодексу. Так, порядок отримання зразків з речей і документів передбачений главою 15 КПК України (Тимчасовий доступ до речей і документів), яка охоплює статті 160-166 [85]. У цих статтях визначається, як і за яких обставин суб'єкт розслідування може тимчасово отримати доступ до речей чи документів, які мають доказове значення для кримінального провадження.

Що стосується відібрання біологічних зразків (таких як кров, слина або інші біологічні матеріали), цей процес передбачений главою 20 КПК України («Слідчі (розшукові) дії»), яка охоплює статті 241-245 [85]. Ці норми визначають процедуру отримання біологічних зразків від осіб для проведення експертних досліджень, що є важливим елементом у встановленні фактів у кримінальному провадженні. Такий процесуальний підхід дозволяє

забезпечити дотримання прав осіб та гарантії законності під час збирання доказів [229, с. 121-122].

Таким чином, маючи вихідні дані у вигляді першочергових відомих обставин події кримінального правопорушення та прогножуючи питання, вирішення яких потребуватимуть застосування спеціальних знань, суб'єкт розслідування вживає заходів для вилучення та збереження об'єктів, які плануватиме для дослідження в рамках кожного з видів експертиз, наприклад, для:

- трасологічної – інструменти, прилади, механізми, пристрої, що можуть бути знаряддями вчинення кримінального правопорушення, чи штучно пристосовані для їх виготовлення; взуття, його відбитки, та інші предмети одягу; замки, повністю або частково та ключі від них; шини транспортного засобу;
- експертизи зброї – вогнепальна зброя та її частини, боєприпаси, кулі, гільзи, порох, предмети схожі на них, можливі сліди застосування вогнепальної зброї;
- технічної експертизи документів – засоби підробки реквізитів документів (папір, клей, ножиці, фарби тощо), печатки, кліше, штампи та засоби їх підробки, форми та пристрої для друку (принтери, ксерокси, тощо);
- почеркознавчої та авторознавчої – письмові документи з почерком та підписами: листи, щоденники, записні та телефонні книжки, електронні текстові документи з ознаками письмової мови;
- портретної – фотографії, відеозаписи, в тому числі на електронних носіях та в пам'яті комп'ютера;
- звуко- та відеозапису – звукозаписи та відеозаписи на магнітних та цифрових носіях інформації;
- вибухотехнічної – вибухові пристрої, їх елементи, вибухові речовини та їх складові;
- наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів і прекурсорів; харчових продуктів; спеціальних хімічних речовин;

сильнодіючих і отруйних речовин; криміналістичної експертизи матеріалів, речовин та виробів;

- ґрунтознавчої – зразки (проби) речовин, залежно від виду експертизи;
- товарознавчої – зразки товарів, матеріал виготовлення;
- економічної – документи бухгалтерського, податкового обліку і звітності (бухгалтерська експертиза); документи про економічну діяльність підприємств і організацій; документи фінансово-кредитних операцій;
- у сфері інтелектуальної власності – літературні, художні твори, бази даних комп'ютерів, диски, фонограми, відеограми тощо [127, с. 63].

Важливим, хоча і не обов'язковим, відповідно до законодавства, є залучення слідчим спеціалістів при вилученні специфічних об'єктів (наприклад, запахів сліди, вибухонебезпечні матеріали тощо) з метою забезпечення належного упакування та зберігання речових доказів, порушення яких в подальшому може негативно вплинути на результати досліджень.

Разом з тим, на підставі проведеного аналізу профільних законодавчих актів та спеціалізованої літератури слід констатувати наявність проблематики, пов'язаної із недостатнім законодавчим урегулюванням вітчизняним законодавцем окремих аспектів процесу отримання зразків, що перешкоджає якісному здійсненню досудового розслідування та спричиняє формування неоднорідної практики та позицій під час кримінального процесу.

Так, законодавець нормативно не визначає конкретний перелік, що може відноситись до об'єктів експертизи (тобто зразками можуть слугувати будь-які об'єкти), проте розрізняє окремі порядки для отримання зразків з речей і документів та біологічних зразків. При цьому ініціатор майбутньої експертизи, при виборі порядку отримання зразків із вищезгаданих об'єктів, повинен самостійно визначитись з тим, які саме об'єкти підпадають під поняття «річ», «документ» і «біологічний зразок».

Відповідно до ст. 99 КПК України, документом є спеціально створений з метою збереження інформації матеріальний об'єкт, який містить зафіксовані

за допомогою письмових знаків, звуку, зображення тощо відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження [85]. Так, законодавець надає досить вичерпне розуміння поняття «документ» та конкретизує його в ч. 2 вказаної статті [178, с. 237-238].

Водночас у КПК України не наводиться визначення поняття «річ», але надається розуміння об'єктів, що відносяться до речових доказів, а саме матеріальні об'єкти, які були знаряддям вчинення кримінального правопорушення, зберегли на собі його сліди або містять інші відомості, які можуть бути використані як доказ факту чи обставин, що встановлюються під час кримінального провадження, в тому числі предмети, що були об'єктом кримінально протиправних дій, гроші, цінності та інші речі, набуті кримінально протиправним шляхом або отримані юридичною особою внаслідок вчинення кримінального правопорушення [5, с. 207].

Відтак, на підставі ч. 3 ст. 3 КПК України для тлумачення поняття «річ» використовується положення ст. 1 Цивільного кодексу України, згідно з якою річчю є предмет матеріального світу, щодо якого можуть виникати цивільні права та обов'язки [200].

Після вилучення у передбачений КПК України спосіб зразку, який буде передаватись на експертизу, важливим є його належне зберігання з дотриманням вимоги унеможливлення несанкціонованого доступу сторонніх осіб до нього з моменту вилучення і до моменту його направлення для проведення дослідження.

2. Обрання моменту призначення експертизи.

За загальним правилом судову експертизу слід призначати своєчасно, що забезпечується належним плануванням цього етапу. Водночас, визначаючи оптимальний момент для її призначення з урахуванням наявної слідчої ситуації, необхідно враховувати такі обставини:

- властивості та стан об'єктів, що потребують експертного дослідження;

- наявність, необхідність та можливість отримання порівняльних зразків та їх специфіку;
- особливості експертного дослідження (складність, наявність відповідних методик, час проведення тощо).

Вибір моменту призначення експертизи передбачає визначення її місця у системі інших СРД. Призначення та проведення експертизи обумовлені тактичними міркуваннями та тісно пов'язано з особливостями розслідуваного кримінального правопорушення, слідчою ситуацією, наявністю або відсутністю необхідних матеріалів для призначення експертизи [127, с. 64].

3. Визначення предмета судової експертизи.

Предмет експертизи – це ті обставини, які можуть бути з'ясовані в процесі експертного дослідження, та фактичні дані, що встановлюються на основі спеціальних знань і дослідження матеріалів провадження, які матимуть значення для подальшого розслідування кримінального провадження.

Предмет експертизи визначається питаннями, поставленими перед експертом, слідчим або судом залежно від мети та конкретних завдань експертного дослідження, формулювання питань експерту [127, с. 64].

4. Формулювання запитань експерту.

Відповідно до ЗУ «Про судову експертизу» перед експертом можуть бути поставлені тільки такі питання, для вирішення яких необхідні наукові, технічні або інші спеціальні знання. Існують різні посібники із судової експертизи, які містять типові питання стосовно різних видів експертиз при розслідуванні тих або інших категорій кримінальних правопорушень [149]. Більше того, на вебресурсах експертних установ також викладені орієнтовні питання, які можуть виноситись на розгляд експертів [59], [60], [155].

Крім цього, для орієнтування доцільно користуватися зразками типових питань, які ставляться на вирішення окремих видів експертиз, викладених у методичних рекомендаціях Мін'юсту [114].

Водночас слід зазначити, що вказані переліки є орієнтовними, адже кожен випадок потребує індивідуального підходу із врахуванням

особливостей кожної слідчої ситуації. Питання експерту мають відповідати таким основним вимогам [127, с. 65]:

- не виходити за межі спеціальних знань експерта і не мати правового характеру;
- бути визначеними, конкретними та короткими;
- мати логічну послідовність;
- характеризуватися повнотою та мати комплексний характер.

З метою правильного формулювання питань та назв експертиз слід користуватися положеннями Інструкції [57].

Також важливу роль на практиці відіграє непроцесуальна форма взаємодії ініціатора експертизи з експертом, що полягає в отриманні консультацій щодо формулювання запитань, правильного упакування об'єктів тощо. Таке спілкування зазвичай відбувається особисто, а за необхідності, в телефонному режимі.

5. Вибір експерта або експертної установи.

Відповідно до ст. 7 ЗУ «Про судову експертизу» судово-експертну діяльність здійснюють державні спеціалізовані установи, їх територіальні філії, експертні установи комунальної форми власності, а також судові експерти, які не є працівниками зазначених установ, та інші фахівці (експерти) з відповідних галузей знань у порядку та на умовах, визначених цим Законом.

До державних спеціалізованих установ належать науково-дослідні та інші установи судових експертиз Мін'юсту і МОЗ та експертні служби МВС України, Міністерства оборони України, Служби безпеки України та Державної прикордонної служби України.

У свою чергу недержавну судово-експертну діяльність в Україні можуть здійснювати: а) недержавні експертні установи, такі як Всеукраїнська незалежна науково-дослідна експертна спілка; б) наукові установи; в) приватні експерти. При цьому у разі проведення експертизи поза експертною установою в постанові про призначення експертизи обов'язково вказується конкретний фахівець, саме якому доручається її проведення.

Вибір експертної установи здійснюється з урахуванням виду експертизи, об'єктів дослідження та характеру питань, які підлягають вирішенню. У системі Мін'юсту функціонують науково-дослідні інститути судових експертиз (НДІСЕ) (зокрема Київський НДІСЕ, Одеський НДІСЕ, Львівський НДІСЕ, Дніпропетровський НДІСЕ, Науково-дослідний центр судової експертизи з питань інтелектуальної власності, Національний науковий центр «Інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса»), при яких функціонують тринадцять відділень в різних містах України, в яких проводяться всі види криміналістичних експертиз. Крім криміналістичних, у згадуваних експертних установах проводяться й такі види судових експертиз, як інженерно-технічні, економічні, товарознавчі, експертизи у сфері інтелектуальної власності, психологічні, мистецтвознавчі, екологічні та військові.

У системі МВС України діє експертна служба, яка складається з Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України (далі – ДНДЕКЦ) та його територіальних підрозділів – науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів (НДЕКЦ) в обласних центрах.

У системі МОЗ України зосереджені судово-медичні та судово-психіатричні установи. Їх мережа організована за принципом інстанційності та включає в себе:

- а) міські бюро судово-медичної експертизи, до якого, зокрема, відноситься Київське міське клінічне бюро судово-медичної експертизи (І інстанція);
- б) обласні бюро судово-медичної експертизи з їх районними та міжрайонними відділеннями (ІІ інстанція);
- в) державну установу «Головне бюро судово-медичної експертизи МОЗ» (ІІІ інстанція).

Систему судово-психіатричних установ становлять Державна установа «Науково-дослідний інститут психіатрії Міністерства охорони здоров'я України», центри судово-психіатричних експертиз, відділення амбулаторних і

стаціонарних судово-психіатричних експертиз, які є структурними підрозділами психоневрологічних (психіатричних) лікарень або диспансерів.

Крім цього, відповідно до ст. 10 ЗУ «Про судову експертизу» судовими експертами (державних чи недержавних установ) можуть бути особи, які мають необхідні знання для надання висновку з досліджуваних питань та які:

- мають вищу освіту;
- пройшли відповідну підготовку;
- отримали кваліфікацію судового експерта з певної спеціальності [149].

У свою чергу законодавець чітко визначив обмеження щодо осіб, які не можуть бути судовими експертами:

- визнані у встановленому законом порядку недієздатними;
- особи, які мають судимість або на яких протягом останнього року накладалося адміністративне стягнення за вчинення корупційного правопорушення або дисциплінарне стягнення у вигляді позбавлення кваліфікації судового експерта [149];
- експерти, які перебувають у службовій або іншій залежності від сторін кримінального провадження або потерпілого (ч. 2 ст. 69 КПК України);
- експерт, який проводив ревізію, перевірку тощо, матеріали яких використовуються у цьому ж провадженні.

6. Складання постанови про доручення проведення експертизи.

Даний етап є логічним продовженням попередніх організаційних заходів та результатом прийнятого ініціатором експертизи процесуального рішення щодо проведення необхідного в досудовому розслідуванні дослідження.

Зміст даної постанови можна умовно розділити на такі три частини:

1. Вступна частина, в якій зазначаються реквізити ініціатора проведення експертизи, номер та кваліфікація кримінального провадження, в рамках якого проводитиметься дослідження.

2. Описова частина, яка висвітлює обставини провадження, які суб'єкт розслідування вважає встановленими та ті, які за яких виникла

необхідність у залученні відповідного експерта для проведення експертизи. В цій частині слід описати походження наявних зразків та спосіб їх упакування.

3. Резолютивна частина, що описує прийняті слідчим рішення, а саме, визначається експертна установа, якій доручається проведення експертизи та окреслюються питання які виносяться на розгляд експерта. Крім цього, також наводиться перелік усіх матеріалів, які передаються для дослідження експерту та можливим є надання дозволу експерту на зміну (часткове знищення, витрату) об'єктів дослідження в згідно методики відповідного дослідження, а також інші важливі організаційні обставини [57].

Текст постанови про призначення експертизи має містити чіткі, викладені «юридичною мовою» питання, які логічно впливають із описаних обставин та матеріалів кримінального провадження.

7. Направлення постанови про доручення проведення експертизи та відповідних матеріалів до експертної установи.

Важливим завданням даного етапу є підготовка об'єктів до транспортування до місця проведення експертизи, що передбачає належне пакування об'єктів відповідно до методичних рекомендацій, які забезпечують збереження властивостей об'єктів експертного дослідження та унеможливають несанкціонований доступ до речових доказів (об'єктів дослідження). З цією метою упакування опечатується, на нього наносяться відповідні пояснювальні написи та підписи ініціатора експертизи. В опечатаному вигляді об'єкти дослідження та копія (другий екземпляр) постанови слідчого направляються до експертної установи, якій слідчим доручено проведення відповідного дослідження.

Транспортування об'єктів та матеріалів експертного дослідження може здійснюватися шляхом поштового відправлення або особисто ініціатором призначення експертизи. У випадку необхідності доставлення таких об'єктів, як вогнепальна зброя, вибухові пристрої, боєприпаси, легкозаймисті матеріали, комп'ютерно-технічні засоби, наркотичні засоби чи психотропні

речовини – використовуються засоби доставки відповідно до правил фельд’єгерського зв’язку [143].

Разом з тим, існують ситуації, коли об’єкт експертного дослідження неможливо доставити в державну експертну установу для безпосереднього дослідження, наприклад:

- об’єкт дослідження занадто громіздкий (наприклад, зруйноване заводське обладнання чи будівельна техніка тощо);
- об’єкт дослідження не можна вилучити (наприклад, ділянка місцевості, де сталася пожежа, вибух або дорожньо-транспортна пригода);
- об’єкти дослідження є елементами певного системного об’єкту і їх вилучення зруйнує цей системний об’єкт (наприклад, локальна комп’ютерна мережа певного підприємства, організації).

У таких випадках ініціатор експертизи повинен забезпечити експерту безперешкодний доступ до об’єкта дослідження за місцем його знаходження, створити належні умови для проведення дослідження і забезпечити безпеку експерта під час його виконання. Це означає забезпечення насамперед недопущення сторонніх осіб до об’єкта дослідження з метою забезпечення його схоронності, а також прийняття заходів щодо уникнення впливу природніх та інших факторів, які можуть призвести до змін властивостей такого об’єкта. Наприклад, якщо об’єкти дослідження перебувають поза приміщеннями під відкритим небом, найважливішою умовою успіху проведення експертизи є оперативність її призначення, а також прийняття заходів щодо їх охорони. Вжиття цих заходів відбувається на початкових етапах розглядуваного нами процесу.

Наведені етапи тактико-організаційної роботи складають зміст підготовки експертизи ініціатором її проведення і значною мірою гарантують досягнення позитивних результатів експертного дослідження.

Висновки до розділу 1

1. Ретроспективний огляд виникнення та застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень, дозволяє констатувати що становлення та розвиток інституту судових експертиз бере свій початок з появи перших державних утворень і перманентно триває й дотепер, та є одним із наслідків сталого прагнення людства до пошуку справедливості, встановлення істини та здійснення правосуддя на всіх проміжках його історичного розвитку.

Початок ХХІ століття для України характеризується як черговий етап у розвитку судово-експертної діяльності, що якісно впливає на особливості формування і застосування системи криміналістичних знань, внаслідок трансформування злочинності та активних євроінтеграційних процесів в державі. Сучасному розвитку судової експертології та судово-експертної діяльності притаманні уточнення їх предмета, об'єкта, структури, співвідношення із криміналістикою, удосконалення методик проведення традиційних експертиз та розроблення новітніх, що сприяє конкретизації та більш поглибленому аналізу їх структурних елементів, визначенню гносеологічних і практичних функцій.

Протиправна збройна агресія росії стала потужним стимулом не лише для розвитку військової сфери та зміцнення обороноздатності України, а й для активізації наукових досліджень у галузі криміналістики загалом та судової експертизи зокрема. А тому визначальним на тепер є як підвищення рівня науково-методичного забезпечення діяльності судових експертів, так і акредитація лабораторій науково-дослідних установ за міжнародним стандартом ISO 17025 та запровадження процедури акредитації за стандартом ISO 17020.

2. Станом на зараз судова експертиза в досудовому розслідуванні є одночасно дієвим інструментом, способом та засобом збирання доказів і застосування спеціальних знань, яким рівно наділені сторони кримінального

провадження, з метою доказування вагомих обставин в кримінальному провадженні. Разом з тим, потребують свого вирішення організаційно-правові питання щодо: а) залучення іноземних судових експертів до проведення експертиз в Україні; б) участі національних судових експертів до проведення судових експертиз за кордоном.

3. Судова експертиза, в широкому розумінні, являє собою дослідження, що проводиться судовим експертом, на виконання завдання ініціатора, із застосуванням спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, що є або будуть предметом судового розгляду, або мають значення для встановлення дійсних обставин події чи інших фактичних даних, що впливають на правильність вирішення справи та доказування.

При цьому важливу роль в даному випадку відіграють саме «спеціальні знання», під якими науковці здебільшого розуміють не загальновідомі в кримінальному процесі знання, набуті особою в результаті професійного навчання або роботи з певної спеціальності, що використовуються для вирішення завдань кримінального судочинства. У свою чергу, вивчення положень законодавства України дозволяє констатувати взагалі про відсутність визначення ним поняття спеціальних знань. З огляду на це та на підставі проведеного нами аналізу пропонуємо визначати спеціальні знання як сукупність наукових, технічних та інших знань, набутих особою внаслідок цілеспрямованої професійної підготовки та/або вузькопрофільної практичної діяльності у відповідній сфері, застосування яких забезпечує отримання достовірної, повної та обґрунтованої інформації, необхідної для об'єктивної оцінки обставин та подій, що становлять предмет кримінального провадження та потребують спеціальної фахової інтерпретації.

4. Здійснення класифікації та систематизації судових експертиз дозволяє впорядковано висвітлити їх зміст, виділити спільні та відмінні риси, зв'язки між ними, а також специфічні аспекти організації їх проведення з

метою найбільш ефективного використання в рамках конкретного розслідування.

Найбільш змістовним та універсальним видається умовний розподіл експертних досліджень на діагностування певних об'єктів, які мають той чи інший зв'язок з розслідуваною подією (криміналістична діагностика) та ідентифікація цих об'єктів (криміналістична ідентифікація).

5. Процес підготовки до призначення експертизи – достатньо складний та трудомісткий процес, який включає в себе проведення слідчим комплексу організаційних заходів, направлених на отримання необхідного результату, які складаються з кількох тісно пов'язаних між собою етапів, результати здійснення кожного з яких мають істотне значення для оцінки судової експертизи.

Зважаючи на сутність судової експертизи та її роль в доказуванні, в умовах змагальності кримінального процесу, висновки судових експертиз, обґрунтованість обраної методики дослідження, законність отримання досліджуваних об'єктів та інші складові частини їх проведення, зазвичай піддаються ретельному аналізу сторонами кримінального провадження на стадії судового розгляду кримінальних проваджень. Саме тому кожен етап призначення та проведення експертизи потребує зваженого, відповідального та кваліфікованого підходу до його реалізації ініціатором.

На підставі аналізу наукової літератури та власного досвіду тактику підготовки ініціатором проведення експертного дослідження доцільно поділити на такі етапи:

- а) збір у встановлений законом спосіб необхідних для дослідження матеріалів;
- б) обрання моменту призначення експертизи;
- в) визначення предмета судової експертизи;
- г) формулювання запитань експерту;
- д) вибір експерта або експертної установи;
- е) складання постанови про доручення проведення експертизи;

ж) направлення постанови про доручення проведення експертизи та відповідних матеріалів до експертної установи.

Наведені етапи тактико-організаційної роботи складають зміст підготовки експертизи ініціатором її проведення і значною мірою гарантують досягнення позитивних результатів експертного дослідження.

РОЗДІЛ 2. ПРАВИЛА ОТРИМАННЯ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

2.1. Поняття зразків для проведення ідентифікаційної експертизи та їх види

Перебуваючи на початковому етапі розслідування кримінального правопорушення, до основних завдань якого входить збирання доказів, достатніх для пред'явлення обвинувачення особі хоча б по одному епізоду злочинної діяльності, у слідчих органів досудового розслідування часто виникає потреба в отриманні різноманітних зразків з метою подальшого їх дослідження відповідними експертними установами [17, с. 35]. Ці зразки є об'єктами, які використовуються в порівняльних дослідженнях і допомагають встановити зв'язок між різними матеріальними об'єктами або особами [86, с. 507]. Після виявлення і вилучення у ході проведення СРД речових доказів (у тому числі й біологічного походження), з метою їх ідентифікації (тобто ототожнення) експерту необхідні інші, пов'язані з розслідуваною подією об'єкти, які використовуватимуться для вирішення поставлених завдань. Ці об'єкти є порівняльними зразками для експертного дослідження.

У спеціальній юридичній літературі питання щодо правової природи зразків для порівняльного дослідження та їх співвідношення з речовими доказами є дискусійним. У найбільш узагальненому вигляді можна виділити такі основні підходи до вирішення цієї проблеми: 1) зразки для порівняльного дослідження є речовими доказами (похідними, замінними або без визначення конкретної групи); 2) зразки для порівняльного дослідження мають самостійне доказове значення; 3) зразки для порівняльного дослідження відіграють допоміжну роль у доказуванні [89, с. 104].

Вітчизняне законодавство не надає вичерпного переліку об'єктів, які можуть використовуватися як зразки для проведення експертизи. Однак, на нашу думку, відсутність такого переліку варто розглядати як виправдану позицію законодавця, оскільки під час розслідування кримінальних

правопорушень виникають різнопланові ситуації, що вимагають гнучкого підходу. Наявність нормативно закріпленого вичерпного переліку видів зразків могла б ускладнити роботу правоохоронних органів та обмежити можливості слідства. До того ж фіксований перелік не мав би суттєвого якісного впливу на дотримання прав громадян у кримінальному процесі, оскільки основна гарантія їх захисту полягає не в конкретності переліку зразків, а в чіткому дотриманні процедури їх отримання.

Водночас відсутність чіткого законодавчого визначення терміна «зразки для експертизи» призводить до наукових дискусій між правознавцями з даного приводу. Крім цього, й дотепер обговорюваним у наукових колах є питання юридичної природи зразків для експертизи.

Так, на думку В. М. Тертишника, зразками для порівняльного дослідження є речовини або предмети, а також їх матеріально-фіксовані відображення, які характеризують властивості певних об'єктів чи осіб, що підлягають експертному дослідженню [176, с. 461–462]. У свою чергу О. М. Петелюк визначає розглядувані зразки як матеріальні об'єкти, що відображають ознаки та властивості інших об'єктів, отримані суб'єктами досудового слідства у встановленому законом порядку для проведення ідентифікації або встановлення родової чи групової належності матеріальних об'єктів, а також встановлення інших обставин, які позитивно впливають на процес розслідування [122, с. 5].

Як на наш погляд, наведені підходи до тлумачення є дещо вузькими і не охоплюють усього спектра особливостей та специфіки зразків, які необхідно враховувати. У цьому контексті цілком логічним є більш детальний розгляд згадуваної криміналістичної категорії з огляду на її правову природу, характеристику, завдання, призначення, ознаки та властивості з метою уніфікації та надання універсального тлумачення.

У переважній більшості випадків зразки відбираються для вирішення ідентифікаційних завдань. Основним методом ідентифікаційного дослідження

є метод порівняння, який полягає у зіставленні двох або більше об'єктів з метою встановлення їх спільних або розрізняючих властивостей.

Поняття «об'єкти» в теорії ідентифікації має принаймні два значення. У першому значенні йдеться про матеріальні об'єкти – фізичні тіла: тверді, сипучі, рідкі, газоподібні (як неорганічного, так і органічного походження), щодо яких потрібно встановити індивідуально-конкретну тотожність чи групову належність. Такі об'єкти називаються ототожнюваними (ідентифікованими). У процесі ідентифікації ототожнюваний об'єкт лише один, оскільки встановлюється тотожність конкретного об'єкта.

У другому значенні об'єкти – це будь-які матеріальні тіла органічного й неорганічного походження, що є засобом встановлення тотожності. Такі об'єкти називаються ототожнюючими (ідентифікуючими). Отже, процес установлення тотожності у своїй структурі містить: ототожнюючі (ідентифікуючі) та ототожнювані (ідентифіковані) об'єкти. При цьому ідентифікуючих об'єктів у процесі ідентифікації може бути декілька [61, с. 19].

Таким чином, криміналістична ідентифікація, залежно від ідентифікаційного значення у розслідуванні і розкритті кримінальних правопорушень, базується на використанні системи об'єктів: а) **що ідентифікуються** – тобто ті, що відобразили свої властивості в слідах, які підлягають дослідженню (це об'єкти, що ототожнюються); б) **ідентифікуючих об'єктів** – носії проміжної інформації, за допомогою яких і відбувається порівняльний аналіз (це ототожнюючі об'єкти).

Першу групу об'єктів складають об'єкти-оригінали. Це об'єкти пошуку – саме їх, перевіряючи низку об'єктів, встановлюють шляхом ідентифікації. Ідентифікація здійснюється завдяки кропіткій роботі на основі загальної методики ідентифікаційного експертного дослідження, яка заснована на порівняльному методі вивчення об'єктів, зокрема тих, що потрібно ідентифікувати (об'єкти-оригінали) і тих, що підлягають ідентифікації (об'єкти-сліди) [104, с. 41].

Згідно з цією методикою спочатку вивчають сліди, залишені на місці події об'єктом-оригіналом, з'ясовують їхні індивідуальні ознаки, потім вивчають ознаки об'єкта-оригінала, порівнюють їх між собою і лише на підставі сукупності цих ознак, ототожнюють об'єкт оригінал серед інших йому подібних об'єктів. Такими об'єктами можуть бути: людина, знаряддя зламу, холодна та вогнепальна зброя, взуття, друкарські і транспортні засоби, пломби, замки, анонімки тощо.

До другої групи належать об'єкти-сліди, що підлягають ідентифікації, тобто сліди, залишені від об'єктів-оригіналів. За їх допомогою встановлюють тотожність об'єкта пошуку (власне оригінал). Отже, сліди є носіями інформації матеріально фіксованого відображення. Для прикладу, сліди взуття на ґрунті, відбитки пальця руки на уламку віконного скла, сліди від деталей вогнепальної зброї на стріляній гільзі й вистріляній кулі, сліди від робочої частини лома та ін. До об'єктів-слідів також відносять окремі частини об'єкта, що раніше складали цілий об'єкт, – це уламки фарного розсіваюча світла автомобіля, шматки різноманітних предметів, паперу тощо [104, с. 42].

Таким чином, у процесі встановлення тотожності при дослідженні об'єктів використовуються об'єкти, які потрібно ідентифікувати (оригінали) й об'єкти, що підлягають ідентифікації (сліди). Щоб провести ідентифікацію та встановити наявність чи відсутність тотожності, необхідною є наявність обидвох об'єктів. При цьому важливо зазначити, що об'єктів-слідів у процесі ідентифікації може бути декілька (наприклад, сліди пальців рук людини), а об'єкт-оригінал – тільки один (в даному випадку, конкретна рука, якою було залишено слід).

Крім цього, теорія ідентифікації містить дві концепції, які слід врахувати. Відповідно до першої метод ідентифікації дозволяє ототожнювати будь-які матеріальні об'єкти: тверді, сипучі, рідкі та газоподібні тіла, окремі події, явища. Наприклад, можна ідентифікувати ґрунт із взуття підозрюваного з ґрунтом, вилученим з місця події, або встановити тотожність двох крапель рідини.

Згідно з другою концепцією, ідентифікацію називають криміналістичною і вважають її окремим методом, що застосовується для встановлення тотожності лише матеріальних об'єктів зі стійкою зовнішньою формою. І навпаки, не можна встановити тотожність матеріальних тіл, які не мають стійкої зовнішньої форми, минулої події, явища, моменту часу. Ці завдання вирішуються шляхом процесуального доказування, під час якого встановлюють тотожність, наприклад, часу вчинення кримінального правопорушення, належності обвинуваченому крові в плямі з місця події тощо [61, с. 19].

Загальноновизнано, що «доказування» є одним з центральних інститутів кримінального процесу. Доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК України порядку, на підставі яких слідчий, дізнавач, прокурор, слідчий суддя і суд установлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню (ч. 1. ст. 84 КПК України) [25, с. 99].

Процесуальне доказування відрізняється від ідентифікації тим, що в його перебігу використовуються всі засоби, регламентовані законом, у тому числі метод криміналістичної ідентифікації. Тобто процесуальне доказування – це специфічна форма пізнання у кримінальному судочинстві, а криміналістична ідентифікація – лише окремий метод, що застосовується у доказуванні [161, с. 32].

Об'єкти криміналістичної ідентифікації різноманітні, до них належать як тверді фізичні тіла, що мають стійку будову, так і сипучі, рідкі, газоподібні речовини, а також живі особи, трупи, тварини, інструменти, будівлі, взуття, замки, пломби, документи, знаряддя скоєння кримінального правопорушення, холодна та вогнепальна зброя, боеприпаси, транспортні засоби тощо. Однак у випадку сипучих, рідких і газоподібних об'єктів методом ідентифікації встановлюють не тотожність, а лише міру подібності або належності об'єкта до певної групи, роду, виду, класу. При цьому два об'єкти можуть бути

значною мірою подібними, проте завжди залишатися самими собою, тобто є унікальними.

Оскільки поняття «подібність» («схожість») і «тотожність» є відмінними, тому слідчому, експерту та іншим учасникам кримінального провадження слід їх розуміти та розрізняти.

Подібність – це наявність у двох різних об'єктів (предметів, осіб тощо) певної кількості схожих загальних та індивідуальних ознак. Наприклад, подібність підписів двох осіб, які мають однакові прізвища; подібність двох картин різних художників, що працюють в однаковій манері, та ін.

Тотожність – повний збіг ідентифікаційних ознак одного і того ж об'єкта, що й дає змогу стверджувати факт встановлення тотожності об'єкта-оригінала. Наприклад, встановлення тотожності каналу ствола вогнепальної зброї за вистріляною кулею констатується унаслідок збігу ознак екземпляра вогнепальної зброї зі слідами на досліджуваній та експериментальних зразках вистріляних куль [104, с. 42-43].

При здійсненні ідентифікації об'єктів встановлюються та досліджуються такі властивості об'єктів:

1. **Індивідуальність** – сукупність оригінальних ознак, які виокремлюють об'єкт від інших.

2. **Відносна стійкість** – здатність зберігати відносно незмінними свої ознаки протягом тривалого часу та передавати їх на слідосприймаючі об'єкти. Цей період отримав назву «ідентифікаційний», тобто час, протягом якого об'єкт, що ототожнюється здатний відображати свої ознаки на ототожнюючому об'єкті.

3. **Відображуваність** – властивість передавати, відображати інформацію про себе на інший слід сприймаючий об'єкт [100, с. 19].

Криміналістична ідентифікація є одночасно процесом і методом дослідження, у зв'язку з чим у ній необхідно розрізняти об'єкти, ознаки та властивості. Так, ознаки зовнішньої будови об'єктів відіграють головну роль

в ідентифікаційному процесі, оскільки це прикмети, знаки або відмітні риси, що лежать на поверхні й насамперед сприймаються суб'єктом.

Властивості зазвичай не завжди сприймаються безпосередньо – це внутрішні якості об'єкта, які нерідко виявляються лише в русі – фізичному, хімічному, біологічному. З урахуванням такого розходження у криміналістичній ідентифікації доцільно називати внутрішні якості об'єкта властивостями, а зовнішні – ознаками, а такий підхід вважати спеціальним криміналістичним [161, с. 32].

Оскільки одним з об'єктів експертного дослідження є предмет, який зберіг слід вчинення кримінального правопорушення (у вигляді відображення властивостей шуканого об'єкта або у вигляді частини, що відокремилася від нього), виникає необхідність в отриманні зразків для порівняння від об'єкта, який перевіряється, тобто об'єкта, який через певні важливі для досудового розслідування обставини міг залишити цей слід на місці події.

Таким чином, зразки порівняння – це матеріальні джерела інформації, що відображають властивості об'єктів, які перевіряються, або самі ці об'єкти. Об'єктами, що перевіряються і від яких відбираються зразки порівняння, можуть бути речові докази, живі люди і трупи, документи і навіть місце події (тип ґрунту, зразок покриття підлоги приміщення тощо). Якщо сліди кримінального правопорушення виникають у процесі і обставинах розслідуваної події, то отримання порівняльних зразків і є метою діяльності слідчого. Безпосередньо зразки порівняння є носіями різних властивостей об'єкта, що перевіряється, залежно від яких останні поділяються на чотири види [216, с. 89–90]:

1. Зразки, що відображають особливості зовнішньої будови об'єкта. Наприклад, спеціально виготовлені, в тому числі для вчинення кримінального правопорушення, експериментальні зразки слідів застосування знаряддя злочину (лома), кліше печатки, штампа, знаряддя травми (сокири).

2. Зразки, що відображають склад і структуру об'єкта. За своїм походженням і способом одержання – це частина самого об'єкта, що

перевіряється, або частина групи однорідних об'єктів, наприклад, зразки дробу, виявленого і вилученого в домоволодінні підозрюваного.

3. При проведенні деяких експертиз відбираються не зразки, а проби. Наприклад, якщо вилучено велику кількість наркотичної рослинної речовини, то на експертизу представляються не тільки кілька зразків (зазвичай чотири–п'ять) з різних ділянок рослинної маси, але й середня проба (50-100 г), відібрана з різної глибини і різних місць (із всіх кутів і з центра). Аналогічні проби відбираються при дослідженні харчових продуктів, ґрунту, паливно-мастильних матеріалів та ін.

4. **Зразки, що відображають функціональні особливості об'єкта або механізму утворення його слідів.** До функціональних властивостей людини відносяться набуті нею навички, у тому числі професійні. Зразками, що відбивають зазначені навички, є зразки почерку, письмової й усної мови, петлі і вузли та ін.

5. **Зразки, що відображають одночасно кілька характеристик об'єкта-оригіналу.** Наприклад, зразок тексту, виконаний на матричному принтері, відображає властивості вбудованого програмного забезпечення, що впливає на формування знаків, особливості зовнішньої будови голок, що характеризуються формою крапок, склад барвника стрічки [216, с. 89–90].

Крім того, залежно від часу виникнення, способу використання у сфері кримінального судочинства, а також процесуального статусу, зразки для порівняльного дослідження розділяються на такі види:

I. **Вільні зразки.** Їх особливість полягає в тому, що вони виникають до початку кримінального провадження і поза зв'язком із вчиненим правопорушенням і його розслідуванням. До вільних зразків відносяться рукописні матеріали особистої переписки (листи, автобіографії, заяви, пояснення тощо) або службові документи (зразки почерку); документи з машинописним текстом (зразки роботи знакодруючого пристрою); зразки волосся, що зберігається у родичів загиблого (біологічні зразки); фото- або рентгенівські зображення, дріб, фарба, зразки виробів, матеріалу та ін.

Ці зразки вважаються найбільш цінним матеріалом для судової почеркознавчої експертизи, оскільки вони мають бути природними і навмисно не зміненими [105, с. 8].

II. **Умовно-вільні зразки.** Часові рамки їх виникнення обмежуються початком досудового розслідування з одного боку, і підготовкою матеріалів для проведення експертизи з іншого. Тобто початковою метою їх виникнення не є направлення для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні. Це, наприклад, підпис, рукописний запис у протоколі СРД, поясненні, скаргі, клопотанні чи інших документах, виконаних особисто учасником кримінального провадження.

III. **Експериментальні зразки.** Метою цих зразків є безпосередньо проведення порівняльного (ідентифікаційного) дослідження, яке матиме значення для досудового розслідування кримінального провадження. Такі зразки одержують уже в ході досудового розслідування, та у зв'язку із призначенням і проведенням відповідної судової експертизи. Зазвичай, це такі зразки, що добровільно виконані особою за завданням (вказівкою) особи, яка призначила проведення експертизи, у зв'язку з необхідністю проведення відповідного дослідження.

IV. **Спеціальні зразки.** Дані зразки є такими, що за способом виконання є аналогічними досліджуваним об'єктам. Незалежно від часу їх виникнення останні отримують для проведення порівняльного дослідження зі встановлення тотожності. Так, наприклад, рукописний документ може бути виконаним навмисно зміненим почерком з метою його маскування чи викривлення, чи наслідування (з лівим нахилом, лівою рукою, буквами друкованого варіанту тощо), зразки почерку в такому випадку мають бути такими ж, як і в досліджуваному документі. Вони використовуються виключно при проведенні ідентифікаційних досліджень [104, с. 44].

Крім того, незалежно від часу виникнення і форми відображення властивостей об'єкта, що перевіряється (відбитки, частини або частки), зразки повинні відповідати низці вимог, недотримання яких унеможливило

проведення експертного дослідження. Тому існують вимоги, що ставляться до порівняльних зразків, дотримання яких забезпечить ефективне проведення дослідження у розумні строки, які влучно наводить М. Г. Щербаковський [216, с. 93–94]:

1. **Безсумнівність походження зразків.** Означає ту обставину, що в процесі розслідування повинно бути точно встановлено, що зразки порівняння відображають властивості конкретних певних осіб або предметів. Особливо важливо дотримуватись цієї вимоги при вилученні вільних зразків у ході проведення тимчасового доступу до речей і документів або обшуку. Походження зразка від об'єкта, що перевіряється, повинно бути процесуально засвідчене слідчим, наприклад, у протоколі допиту свідка або впізнання.

2. **Необхідна кількість (репрезентативність) зразків.** Кількісні параметри зразків (число, маса, обсяг, розміри) повинні забезпечити повноцінне проведення експертного дослідження. Залежно від безпосереднього об'єкта дослідження, тобто властивостей об'єктів, експертні методики висувають різні вимоги до кількості порівняльного матеріалу. Однак у кожному разі зразки порівняння зобов'язані відображати достатню для ідентифікації сукупність ознак об'єкта, що перевіряється. Так, для проведення почеркознавчої експертизи варто надати зразки рукописного тексту особи не менш ніж на 10 аркушах; на ґрунтознавчу експертизу направляються порівняльні зразки ґрунту з різних місць перевірюваної ділянки місцевості вагою до 200 грамів. Дані правила передбачені Інструкцією [57] та необхідні для врахування, адже, часто недостатня кількість зразків не дозволяє експерту вірогідно вирішити питання про тотожність, що тягне направлення клопотання про надання додаткових матеріалів.

Так, наприклад, із вироку Роздільнянського районного суду Одеської області від 20.05.2021 слідує, що відповідно до висновку експерта №167 від 05.05.2020, недостатня кількість біологічного матеріалу, наданого на дослідження, не дала змогу експерту встановити генетичні ознаки клітини з ядрами з домішкою крові на наданому на дослідження об'єкті (ніж) [29].

3. Належна якість зразків. Відзначена вимога спрямована на представлення зразків, придатних для дослідження. Так: а) відбитки печаток, відбитки пальців рук і інших предметів зі стійкою формою повинні бути чіткими, насиченими, не змазаними для того, щоб забезпечити передачу окремих ознак зовнішньої будови об'єктів; б) зразки почерку повинні відображати всі варіанти почерку особи, що перевіряється; в) зразки рослинних об'єктів необхідно направляти на експертизу просушеними для запобігання гниття; г) зразки предмети (дріб, зброя, інструмент і т. д.), вилучені у різних осіб, повинні знаходитися в різних упаковках, мати бирки з написами і т. ін. Незадовільна якість зразків не дозволяє навіть приступити до ідентифікаційного дослідження, що є причиною направлення експертом повідомлення про неможливість дачі висновку.

Так, наприклад, у вироку Дарницького районного суду м. Києва від 06.12.2024 встановлено, що відповідно до висновку почеркознавчої експертизи № 625/1/тдд від 31.05.2016, вирішити питання, чи виконаний підпис від імені ОСОБА_72 в наданій на дослідження довідці Ф№3 № 4387 від 29.04.2015 року ОСОБА_19 , ОСОБА_73 , ОСОБА_42 чи іншою особою не виявилось можливим в зв'язку з розбіжністю транскрипцій досліджуваних підписів та порівняльних зразків підписів вище вказаних фігурантів та не достатньою якістю порівняльного матеріалу (відсутні зразки підписів фігурантів, виконаних з наслідуванням підпису ОСОБА_74) [27].

4. Порівнянність зразків. Зразки порівняння повинні бути близькі за механізмом утворення, походженням зі слідами кримінального правопорушення. Зміст зазначеної вимоги полягає в усуненні розходжень між слідами кримінального правопорушення і зразками порівняння, які не обумовлені дійсною різницею властивостей порівнюваних об'єктів. Ця вимога забезпечується одержанням зразків порівняння, максимально наближених до слідів кримінального правопорушення за часом або механізмом (способом, умовами) виникнення. Так, якщо досліджуваний документ – речовий доказ виконаний олівцем на картоні, то експериментальні зразки почерку повинні

відбиратися від особи у вигляді рукописних текстів, виконаних олівцем того ж кольору і твердості на картоні. Дотримання цієї вимоги обумовлено необхідністю виключити вплив сторонніх факторів, які перешкоджають правильній оцінці експертом ознак, що розрізняються, порівнюваних об'єктів, встановлених у процесі експертного дослідження [216, с. 93–94].

Крім цього, як зазначає М. В. Салтевський, головною умовою об'єктивності ідентифікаційного дослідження та обґрунтованості його висновків є подання ознак і властивостей порівнюваних об'єктів у формах і станах, придатних для зіставлення. З огляду на це ним сформульовано конкретні вимоги до порівнюваного матеріалу, а саме:

- а) зразки мають бути виконані на копіювальному матеріалі, однаковому чи схожому з матеріалом ототожнюваного об'єкта;
- б) об'єкти, що порівнюються, необхідно зафіксувати в одному масштабі та ракурсі, при однаковому освітленні;
- в) вираженість ознак, що порівнюються, повинна мати однаковий рівень деталізації (мікро- і макроскопічний, молекулярний, генний);
- г) ознаки, що збігаються, мають бути однаковими при різних прийомах і засобах порівняння

Додержання наведених вимог забезпечує об'єктивність оцінки результатів порівняння і достовірність зроблених висновків [161, с. 38].

У аспекті досліджуваного питання також суттєвим є розуміння значної багатоманітності об'єктів, ступеня їх варіативності в межах однієї галузі, а з огляду на постійний технологічний прогрес та апробацію нових експертних можливостей, кількісно-якісний склад об'єктів буде і надалі трансформуватись. Важливо, щоб цей процес завжди відбувався з урахування потреб судово-слідчої практики та останніх досягнень науки, техніки, мистецтва та ремесла [45, с. 39].

Разом з цим, в юридичній літературі періодично піднімається питання процесуальної природи та юридичного значення вилучених та наданих на

дослідження зразків, що, безумовно, має значення для кримінального процесу в цілому та криміналістики зокрема.

У даному контексті вважаємо справедливою та виваженою точкою зору С. О. Коропецької про те, що зразки для порівняльного дослідження за їх юридичною природою слід відносити до самостійної категорії об'єктів, які використовуються у кримінальному судочинстві. Вони не відносяться до речових доказів, хоч за низкою параметрів схожі з ними. Однак, в окремих випадках зразки можуть одночасно бути також і речовими доказами та використовуватися для проведення як ідентифікаційних, так і діагностичних досліджень [71, с. 106-107].

У свою чергу І. О. Крицька влучно зазначає, що з точки зору результату виконаної дії, зразки, відібрані для експертного дослідження, набувають повноцінного доказового значення лише тоді, коли вони включені до складу експертного висновку. Отже, самі по собі зразки не мають юридичної сили до моменту, поки не будуть проаналізовані й інтерпретовані експертом. Це підкреслює важливість правильного і професійного відбору зразків, а також дотримання процесуальних норм на всіх етапах проведення експертизи, адже будь-які порушення можуть вплинути на достовірність висновку та його доказову вагу у кримінальному провадженні [89, с. 104].

Таким чином, виходячи із вищевикладеного можна констатувати, що зразки для експертизи в кримінальному провадженні слід розглядати окремо або в своїй сукупності як матеріальний об'єкт (чи його частину), або матеріально-фіксоване відображення цього об'єкта чи його проявів, отримані у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом. Такі зразки характеризуються сукупністю релевантних ознак і властивостей, що зумовлюють можливість ефективного вирішення визначених експертних завдань шляхом застосування спеціальних знань під час проведення експертизи в межах кримінального провадження.

2.2. Правові засади і тактика отримання зразків для проведення окремих видів ідентифікаційних експертиз в Україні та в окремих європейських країнах

Вимушені констатувати відсутність єдиної позиції як науковців, так і практиків щодо процесуального підґрунтя та практичної значимості отримання зразків для експертизи (ст.245 КПК) від інших СРД.

Так, у своєму дослідженні О. А. Лейба визнає, що питання про процесуальну природу отримання зразків для експертизи й дотепер є відкритим та (погоджуючись з І. О. Крицькою [89, с. 104]), врешті-решт резюмує, що більш доречно визнавати отримання зразків для експертизи саме процесуальною дією [95, с. 309].

На думку інших науковців, отримання зразків для експертизи доцільно розглядати у структурі такої СРД, як проведення експертизи (Л. О. Басюк [10, с. 43]). У той же час окрема регламентація їх отримання у ст. 245 КПК України вказує на певну відокремленість від експертизи і самостійність як окремої кримінальної процесуальної дії. В юридичній літературі досить часто піднімаються питання наявності проблем нормативно-правового забезпечення отримання зразків для експертизи та проведення цієї дії в слідчій практиці. Частина авторів відзначає, що повністю виконати вказані у ст. 245 КПК України приписи вкрай складно, а інша вказує, що законодавцем не врегульовано питання отримання зразків голосу, почерку, оскільки у даній статті встановлені правила відібрання тільки зразків з речей і документів та біологічних зразків, до яких наведені об'єкти не належать [11, с. 222].

З огляду на наведене можна констатувати, що законодавець не приділив належної уваги такій самостійній СРД, як отримання зразків для експертизи (ст. 245 КПК України), оскільки визначив:

а) для її правозастосування порядок іншої СРД (освідування, ст. 241 КПК України);

б) спосіб санкціонування – порядок визначений для такого заходу забезпечення кримінального провадження як тимчасовий доступ до речей і документів (ст.ст. 160–166 КПК України).

Водночас, враховуючи, що порядок отримання тимчасового доступу до речей і документів та примусового отримання зразків (зокрема біологічних), суттєво відрізняється за своєю сутністю, природою, метою і механізмом, тому (навіть з огляду на вагомість і дієвість кожного із вищевказаних інструментів для досудового розслідування) вважаємо прирівнювання окремої СРД до заходу забезпечення кримінального провадження (як це втілено в чинному КПК України) – несправедливим. На нашу думку, визначення в КПК саме окремого порядку реалізації кожного з них (де будуть враховані їх принципові відмінності) – є оптимальним шляхом вирішення цього питання.

З цих підстав підтримуємо точку зору тих науковців, що наполягають на самостійності отримання зразків для проведення експертизи як повноцінної окремої СРД та визнаємо влучним запропоноване С. О. Коропецькою тлумачення цього терміна, яке полягає в тому, що отримання зразків для проведення експертизи є СРД, змістом якої є врегульоване кримінальним процесуальним законодавством одержання стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею, об'єктів біологічного походження або об'єктів, що відображають властивості відповідних предметів чи є їх частиною, речовин або їх матеріально фіксованих відбитків, необхідних для порівняння з речовими доказами з метою ідентифікації або встановлення групової належності [70, с. 15].

Відповідно до положень ст. 245 КПК України «Отримання зразків для експертизи» законодавець передбачає можливість отримання матеріальних об'єктів судових експертиз (зразків) у ході досудового розслідування такими шляхами:

- 1) під час проведення СРД (огляд, освідування), передбачених Главою 21 КПК України;

2) у разі застосування заходу забезпечення, передбаченого для ст.ст. 160-166 КПК України;

3) під час проведення негласних СРД (ст. 274 КПК України «Негласне отримання зразків, необхідних для порівняльного дослідження»).

Крім цього, даною статтею передбачено і категорію осіб, що можуть брати участь у процесі отримання зразків для проведення експертизи.

По-перше, це слідчий, дізнавач або прокурор, які безпосередньо ініціюють і здійснюють процес відбору зразків.

По-друге, це особи, в яких ці зразки відбираються⁸, а саме підозрюваний, потерпілий або свідок. Важливо зазначити, що отримання зразків може здійснюватися лише після початку досудового розслідування і лише стосовно осіб, які мають процесуальний статус у провадженні. До моменту початку провадження така СРД є недопустимою [85].

Третю групу складають експерти або спеціалісти, які можуть залучатися до процесу відбору зразків, зокрема для забезпечення медичних або технічних аспектів. Наприклад, якщо йдеться про взяття зразків крові чи інших біологічних матеріалів, це має здійснюватися виключно кваліфікованими медичними працівниками для забезпечення якості та безпеки. Такий підхід є необхідним для дотримання як професійних стандартів, так і прав осіб, у яких беруться зразки. Також експерт може брати участь у відборі голосових зразків, наприклад, при проведенні фоноскопичної експертизи.

Четверту групу учасників складають захисники підозрюваного або обвинуваченого. Хоча їхня присутність є факультативною (не обов'язковою) при проведенні цієї СРД, але вона є рекомендованою, оскільки додатково забезпечує контроль за процедурою та може допомогти уникнути можливих скарг щодо неправомірного або неякісного відбору зразків. У цьому контексті цікавим є рішення колегії суддів Другої судової палати ККС ВС, які у своїй

⁸ У цьому контексті вважаємо правильним розглядати особу, біологічні зразки якої планується отримати, – їх володільцем, використовуючи аналогію з положеннями ст.ст. 160-166 КПК України, на які є пряме посилання в диспозиції ч. 2 ст. 245 КПК України.

постанові від 30.10.2019 зазначили, що оскільки присутність чи відсутність захисника під час відібрання у засудженого біологічних зразків не може позначитися на змісті цієї інформації, тому висновок суду про допустимість висновків судово-медичних експертиз, які стосуються дослідження біологічних зразків засудженого, є обґрунтованим [136].

До п'ятої групи учасників, у випадках отримання біологічних зразків від неповнолітніх осіб, можна віднести законного представника, педагога або психолога, а за необхідності – лікаря, участь яких, за вказаних обставин, є обов'язковою (ст. 227 КПК України).

Стосовно участі понятих у даній СРД, окремих спеціальних норм, що передбачають необхідність їх залучення, КПК України не містить. Внаслідок цього судова практика пішла тим шляхом, що відсутність понятих за таких обставин не є порушенням КПК України.

Верховний Суд у свою чергу неодноразово наводив послідовну правову позицію, вказуючи на те, що положення ст. 241 КПК України не містять вимоги щодо обов'язкової участі понятих при проведенні освідування особи. У цьому випадку положення ч. 3 ст. 245 КПК України за способом викладення є відсильною нормою і містить посилення виключно на правила ст. 241 КПК України, без прив'язки до інших норм, якими регламентовано порядок проведення освідування особи, у тому числі й приписів ч. 7 ст. 223 КПК України [47, с. 19–20].

Водночас, на думку І. В. Глов'юк, у цьому випадку має бути застосований телеологічний (цільовий) спосіб тлумачення і участь понятих як додаткова гарантія дотримання прав особи, у тому числі не бути підданою жорстокому поводженню, зважаючи на вразливість особи і при тому, що і участь захисника не визнається у судовій практиці обов'язковою [33, с. 307].

Наведені розбіжності в черговий раз демонструють недосконалість положень ст. 245 КПК України, у тому числі й з наступного аспекту. Так, за аналогією зі ст. 241 вказаного Кодексу (Освідування), під час досудового розслідування коло суб'єктів кримінального процесу (в яких можливе

відібрання зразків), конкретизується підозрюваним, потерпілим та свідком. У той же час стадія судового розгляду з цього приводу не унормована, а тому до таких суб'єктів слід додати обвинуваченого та осіб, щодо яких можуть бути застосовані примусові заходи виховного або медичного характеру. Більше того, з огляду на введення у кримінальне провадження інституту дізнання цілком логічним виглядає внесення до кола уповноважених осіб, саме яким може бути доручено (зобов'язано судом) здійснення примусового відбирання біологічних зразків) – дізнавача як суб'єкта кримінального процесу.

Також потребує свого вирішення й питання щодо участі в досліджуваній СРД лікаря та/або спеціаліста, та/або судово-медичного експерта, надавши суб'єкту розслідування варіативність вибору щодо залучення певного фахівця (або декількох) залежно від конкретних обставин слідчої ситуації. Таке положення спрямоване на забезпечення належного захисту здоров'я осіб, що піддаються відібранню зразків.

Повертаючись до юридичного підґрунтя для отримання зразків для експертизи, то ним виступає постанова слідчого (прокурора) або ухвала слідчого судді, в разі примусового відібрання. Згадувана постанова складається з трьох частин: вступної, описово-мотивувальної та резолютивної. У вступній частині зазначаються дані про прокурора, слідчого, місце та час складення постанови, а також інші процесуальні деталі. В описово-мотивувальній частині наводяться обставини кримінального правопорушення, обґрунтування необхідності відбору зразків, а також відповідні посилання на норми КПК України. У резолютивній частині вказується рішення про відбір зразків, вказуються конкретні дані особи, в якій ці зразки будуть відібрані.

Безпосереднє отримання зразків розпочинається після ознайомлення всіх учасників з постановою, а також підписання ними документів, що підтверджують їх ознайомлення. Слідчий або прокурор проводить дії для забезпечення відбору зразків, залучаючи (у разі потреби) відповідних спеціалістів. У протоколі СРД фіксуються всі обставини відбору зразків

(включаючи їх тип, кількість, способи упаковки), а при відмові особи надати їх добровільно – причину такого рішення [85].

При цьому процес відбору зразків для експертизи повинен відповідати не лише вимогам чинного законодавства, але й морально-етичним нормам. У зв'язку з цим законодавець чітко забороняє будь-які дії, які можуть принижувати честь і гідність особи або становити загрозу для її здоров'я. Крім того, слідчі та прокурори не можуть бути присутніми під час відбору зразків у осіб протилежної статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголення тіла [31, с. 252].

Окреслюючи практичні труднощі, що виникають при застосуванні цієї норми, насамперед відзначимо відсутність у чинному законодавстві як чіткого визначення поняття «біологічні зразки», так і регламентований порядок їх примусового відбору. Більше того, термін «примус» у контексті його застосування державою також не фігурує, що ускладнює правозастосування. Як слушно зауважує А. В. Шульженко, державний примус не є покаранням, а швидше спробою вирішення питання, пов'язаного з призначенням судової експертизи, що є частиною процесуального виконання ухвали суду. Так, у ході відбору зразків важливо, щоб дії працівників поліції не переходили межу жорстокості, а також не принижували честь і гідність особи, на чому акцентується увага у наукових дослідженнях [212, с. 129]. Слід враховувати, що даний процес має одноразовий характер і максимально наближений до стандартної процедури надання аналізів у медичних установах. Це дозволяє виключити можливість ототожнення його проведення з нелюдським або таким, що принижує гідність, поводженням.

Слушною є думка і С. О. Коропецької, яка стверджує, що отримання біологічних зразків не може бути прирівняне до освідчування, оскільки ці дії різняться метою, процесуальним порядком і ступенем впливу на особисту сферу людини [70, с. 15]. Наприклад, якщо освідчування спрямоване на з'ясування стану здоров'я або наявність тілесних ушкоджень, то отримання зразків служить для подальшого використання в експертизі, а її процедура

інколи може бути пов'язана з втручанням в інтимні аспекти життя, що вимагає особливої обережності та належного правового регулювання.

Також некоректно порівнювати порядок тимчасового доступу до речей і документів з примусовим отриманням зразків, зокрема біологічних. Ці процесуальні дії значно різняться своєю сутністю, метою та механізмами реалізації. Так, тимчасовий доступ спрямований на забезпечення можливості вилучення певних матеріальних об'єктів, у той час як примусове отримання біологічних зразків пов'язане з безпосереднім втручанням у фізичну цілісність особи, що є більш чутливою процедурою з точки зору прав людини.

Наведене засвідчує законодавчу необхідність в однозначному розмежуванні процедури отримання зразків для експертизи від суміжних СРД (зокрема, освідкування і тимчасовий доступ до речей і документів), оскільки вони мають принципово різну природу і мету. Такий підхід дозволить забезпечити чіткість та прозорість процесу, зменшить ризики зловживань, а також підвищить гарантії дотримання прав людини, що є чутливим в умовах особливого правового режиму держави.

Окремо зауважимо на тому, що українське законодавство передбачає можливість отримання зразків для експертизи і в негласному порядку, який прямо передбачений ст. 274 КПК України. Такий спосіб отримання зразків використовується лише в тих випадках, коли їх відкрите отримання за процедурою, передбаченою ст. 245 КПК України, може завдати значної шкоди кримінальному провадженню. Негласне отримання зразків здійснюється за ухвалою слідчого судді на підставі клопотання прокурора або слідчого, погодженого з прокурором [85]. Таким чином, наявність і такої процесуальної можливості отримання зразків забезпечує комплексний підхід (гласний і негласний) до їх отримання, що є важливою умовою здійснення всебічного досудового розслідування.

Водночас актуалізується потреба в подальшому вдосконаленні процедури отримання зразків, зокрема в контексті досягнення належного

співвідношення між інтересами слідства та гарантіями дотримання прав осіб, що беруть участь у кримінальному процесі.

На шляху до євроінтеграції України та з метою досягнення розумного балансу між забезпеченням прав і свобод людини й потребами правосуддя у чинному законодавстві доцільно враховувати, зокрема, законодавчий досвід зарубіжних держав для запозичення та реалізації вдалих рішень, які вже довели свою ефективність.

Так, процес відібрання зразків для експертизи в кримінальному провадженні у Франції регулюється Кодексом кримінального процесу (*Code de procédure pénale*) [223], а саме ст. 60, яка визначає, що у разі необхідності проведення технічних або наукових експертиз правоохоронні органи мають право залучати кваліфікованих осіб. Зокрема, уповноважений співробітник (офіцер) судової поліції⁹ або, під його контролем, інші співробітники поліції можуть залучати спеціалізовані технічні та наукові служби, не потребуючи додаткового запиту на їхні послуги.

Крім того, відповідно до ст. 60, особи, залучені для проведення експертиз, зобов'язані письмово присягнути на добросовісне виконання своїх обов'язків або бути включеним до офіційних Національних списків, що складаються Касаційним або апеляційними судами. Залучені таким чином експерти та спеціалісти відкривати опечатані речі, зобов'язані вести їх облік і фіксувати результати у відповідному звіті. У невідкладних випадках експерти можуть усно повідомляти попередні результати слідчим органам, однак остаточні висновки оформлюються письмово. Після проведення експертизи офіцер судової поліції, за дорученням прокурора, зобов'язаний надати результати технічних і наукових експертиз підозрюваному, а також потерпілим. Безпосередньо процедура отримання зразків для експертизи (зокрема біологічних) передбачає, що останні можуть бути відібрані лише

⁹ Від франц. «l'officier de police judiciaire» – офіцер судової поліції; спеціально уповноважений працівник поліції або жандармерії, який проводить досудове розслідування, збирає докази та фіксує злочини під наглядом прокурора [110; 213].

кваліфікованими медичними працівниками, а сам процес здійснюється з дотриманням всіх необхідних правових норм.

Французьке законодавство передбачає, що отримання зразків має здійснюватися з дотриманням таких процесуальних гарантій, зокрема:

- поваги до тілесної недоторканності;
- пропорційності втручання;
- судового контролю у випадках більш інтенсивного втручання (наприклад, примусових процедур) [223].

Важливими гарантіями прав осіб є також обов'язок інформування про причини та цілі відібрання зразків, що сприяє дотриманню прав людини. Таким чином, процес відібрання зразків для експертизи у Франції базується на чітких правових нормах, що забезпечують баланс між ефективністю розслідування і захистом прав особи, що є важливим аспектом у кримінальному правосудді.

Наведене дозволяє констатувати, що Україна і Франція мають спільні риси в підходах до відібрання зразків для експертизи в рамках кримінального провадження, оскільки в обох юрисдикціях: а) існує законодавча основа для проведення цієї СРД (ст. 245 КПК України та, відповідно, ст. 60 Кримінального процесуального кодексу Франції); б) передбачена можливість залучення відповідних спеціалістів.

Проте між Україною і Францією існують значні відмінності, які впливають на ефективність кримінального провадження.

1. У Франції порядок проведення відібрання зразків є більш деталізованим. Наприклад, французьке законодавство чітко визначає процедури, які повинні бути дотримані та умови, за яких може проводитися примусове відібрання зразків. На відміну від цього, в Україні існують колізії та неоднозначності в законодавстві, що можуть призвести як до порушень прав людини, так і до визнання отриманих висновків експерта недопустимим доказом.

2. Ефективність моделей отримання зразків для експертизи в Україні і Франції значно відрізняється. Французька модель, з її детально передбаченими процедурами, забезпечує більш високий рівень захисту прав осіб та прозорість процесу. Це у свою чергу сприяє більшій довірі населення до правоохоронних органів і правосуддя. В Україні ж і дотепер відсутня чітка регламентація процедури отримання зразків, що є підґрунтям до зловживань з боку посадових осіб і порушень прав людини.

Водночас французька модель КПК у частині отримання зразків для експертизи характеризується гнучким регулюванням через загальні норми та експертну практику і не є надто формалізованою, що забезпечує більшу оперативність проведення відповідних процедур порівняно з КПК України.

Аналізу кримінального процесуального законодавства Федеративної Республіки Німеччина (ФРН) присвятили свою роботу колектив авторів В. А. Савченко, Я. І. Соловій, В. І. Фелик, В. Д. Юрчишин, які щодо досліджуваної нами тематики зазначили, що в КПК ФРН відібрання зразків для експертизи передбачено у § 81a–81c у межах проведення освідчення (обстеження) тіла обвинуваченого або інших осіб. Обвинуваченим (підозрюваним) у кримінальному процесуальному законодавстві ФРН вважається номінально особа, яка розглядається як така органами кримінального переслідування. Винесення спеціального процесуального акта для цього не вимагається, однак відповідній особі про це повідомляється, як обвинувачений вона допитується і набуває у зв'язку з цим такого процесуального статусу [159, с. 104–106].

Під «іншими особами» законодавець ФРН розуміє будь-яких осіб, які можуть бути допитані як свідки. Німецький законодавець у лаконічній формі закріпив чіткий процесуальний порядок отримання зразків для експертизи, який цілком узгоджується з міжнародними стандартами прав людини: а) дозволяється відбирати будь-які біологічні зразки від людини, якщо це не зашкодить її здоров'ю; б) встановлена можливість відібрання зразків від обвинуваченого (підозрюваного) чи інших осіб; в) примус допустимий;

г) якщо особа погоджується на освідчування (відібрання зразків) добровільно і це не є небезпечним для її здоров'я, розпорядження слідчого судді чи прокурора непотрібно – передбачена спрощена процедура; д) свідки (інші особи) вправі використати право на відмову від давання показань і при відібранні зразків; є) для примусового обстеження свідків (інших осіб), які безпідставно відмовляються від освідчування, вимагається «особливе» рішення судді; і) відібрані зразки повинні бути негайно знищені, як тільки у них відпаде необхідність (що забезпечує належну конфіденційність) [159, с. 107].

У свою чергу Кримінальний процесуальний кодекс Республіки Польща передбачає можливість отримання зразків біологічного походження у підозрюваного, обвинуваченого і свідка. За законодавством Польщі, свідок за згодою може бути підданий тілесному огляду, а також медичним чи психологічним дослідженням, якщо є необхідність отримання доказової інформації (ч. 4 ст. 192 КПК Польщі). Водночас ст. 192а КПК Польщі, з метою звуження кола підозрюваних чи встановлення доказової цінності отриманих слідів, дозволяє відібрати відбитки пальців, мазки слизової оболонки щік, зразки волосся, слини, почерку, запаху, зробити фотознімок особи або фіксацію голосу особи [73, с. 529].

У Нідерландах процес відібрання зразків для експертизи, зокрема для проведення ДНК-аналізу, регулюється також Кримінальним процесуальним кодексом (Wetboek van Strafvordering) [230], зокрема ст. 151а. Відповідно до неї, прокурор може за власною ініціативою або на прохання підозрюваного чи його адвоката доручити проведення ДНК-дослідження, яке спрямоване на порівняння ДНК-профілів, для реалізації якого він визначає спеціалістів (експертів) із відповідної акредитованої лабораторії. Останні повинні надати прокурору обґрунтований звіт про результат дослідження, а він у свою чергу зобов'язаний про нього негайно повідомити особу, у якої було взято клітинний матеріал, про отримані результати.

Згідно зі ст. 151а, для проведення ДНК-аналізу прокурор може звернутися із запитом до підозрюваного або третьої особи щодо надання

клітинного матеріалу, який може бути відібрано лише за письмовою згодою підозрюваного або третьої особи чи у разі зникнення особи.

Примусове відібрання біологічних зразків на підставі письмового розпорядження прокурора застосовується у виключних випадках (підозри у скоєнні особою тяжкого чи особливо тяжкого злочину), а саме таких, що не передбачають інвазивного втручання (за яким необхідний судовий контроль), якщо підозрюваний відмовляється надати їх добровільно. Таке відбирання можливе лише після попереднього заслуховування думки останнього та забезпечення реалізації його права на захист (залучення адвоката) [230].

Отже, процес відбору зразків для експертизи в рамках кримінального провадження в Україні та Нідерландах має як спільні риси, так і суттєві відмінності, що впливають на ефективність кримінального провадження. В обох державах: а) законодавство передбачає можливість відбору зразків для експертизи в рамках кримінального розслідування; б) основна мета такого процесу полягає в зборі доказів для встановлення об'єктивної істини у кримінальних справах; в) прокурор може ініціювати проведення ДНК-дослідження та запросити клітинний матеріал у підозрюваного. Що стосується відмінностей, то вони полягають у процедурних аспектах.

1. Так, в Україні для ініціювання примусового відібрання біологічних зразків необхідним є належним чином зафіксована відмова підозрюваного від добровільного їх надання, тоді як у Нідерландах прокурор може видати розпорядження на їх примусове взяття навіть без згоди, якщо підозрюваний відмовляється.

2. У Нідерландах законодавець дозволяє проведення ДНК-дослідження клітинного матеріалу, вилученого з речей підозрюваного, а у вітчизняному законодавстві прямо не передбачена така можливість, хоча розглядуване дослідження може бути реалізоване шляхом проведення інших СРД, що певною мірою обмежує можливості правоохоронних органів у зборі доказів.

З огляду на наведене вбачається, що у Нідерландах вибудована більш прозора та виважена процесуальна процедура відібрання зразків для

експертизи в рамках кримінального провадження, що дозволяє утримувати баланс між правами підозрюваних і ефективністю розслідування.

Разом з тим слід зазначити, що у державах англо-американської правової системи відсутнє поняття «освідування» у розумінні ст. 241 КПК України, натомість відповідні дії, передбачені зазначеною нормою, здійснюються під час особистого обшуку або судово-медичної експертизи. Так, наприклад, у Великобританії особистий обшук особи та отримання зразків для дослідження здійснюються за погодженням з офіцером у ранзі суперінтенданта¹⁰ та вище. При цьому для їх отримання необхідна письмова згода затриманої особи, оскільки за її відсутності вилучати зразки заборонено [160, с. 23, 87–88].

Отже, проведений аналіз зарубіжного досвіду дозволяє визначити такі можливі напрями удосконалення українського законодавства, а саме:

1) розроблення та впровадження на законодавчому рівні вимог до процедури отримання зразків для експертизи з детальною регламентацією дій кожного з учасників;

2) посилення механізму контролю за діями правоохоронців під час проведення зазначеної СРД, зокрема шляхом запровадження можливості оскарження судової санкції на примусове відібрання зразків;

3) впровадження правових норм, що надають прокурору право ініціювати у виняткових випадках (при розслідуванні особливо тяжких злочинів) примусове отримання зразків незалежно від наявності добровільної згоди підозрюваного.

Висновки до розділу 2

1. Вітчизняне законодавство не надає вичерпного переліку об'єктів, які можуть використовуватися як зразки для проведення експертизи.

¹⁰ Від англ. «Superintendent» – високе офіцерське звання (аналог підполковника чи полковника поліції України – Є. Т.); старший офіцер поліції, керівник великого підрозділу або кількох відділків; посадова особа з управлінськими функціями [169].

Відсутність такого переліку варто розглядати як виправдану позицію законодавця, оскільки під час розслідування кримінальних правопорушень виникають різнопланові ситуації, що вимагають гнучкого підходу. Наявність нормативно закріпленого вичерпного переліку видів зразків могла б ускладнити роботу правоохоронних органів та обмежити можливості слідства.

2. Зразки, що використовуються для порівняльного дослідження – це матеріальні джерела інформації, що відображають властивості об'єктів, які перевіряються, або самі ці об'єкти. Об'єктами, що перевіряються і від яких відбираються зразки порівняння, можуть бути речові докази, живі люди і трупи, документи і навіть місце події (тип ґрунту, зразок покриття підлоги приміщення тощо). Якщо сліди кримінального правопорушення виникають у процесі і обставинах розслідуваної події, то отримання порівняльних зразків і є метою діяльності слідчого.

3. Зразки для порівняння є носіями різних властивостей об'єкта, що перевіряється. Залежно від властивостей, які відображаються, зразки для порівняльного дослідження умовно поділяються на:

- а) зразки, що відображають особливості зовнішньої будови об'єкта;
- б) зразки, що відображають склад і структуру об'єкта;
- в) зразки, що відображають функціональні особливості об'єкта або механізму утворення його слідів;
- г) зразки, що відображають одночасно кілька характеристик об'єкта-оригіналу.

4. Зразки для експертизи в кримінальному провадженні слід розглядати окремо або в своїй сукупності як матеріальний об'єкт (чи його частину), або матеріально-фіксоване відображення цього об'єкта чи його проявів, отримані у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом. Такі зразки характеризуються сукупністю релевантних ознак і властивостей, що зумовлюють можливість ефективного вирішення визначених експертних завдань шляхом застосування спеціальних знань під час проведення експертизи в межах кримінального провадження.

5. За аналогією зі ст. 241 КПК України (Освідчення), під час досудового розслідування коло суб'єктів кримінального процесу (в яких можливе відібрання зразків), конкретизується підозрюваним, потерпілим та свідком. У той же час стадія судового розгляду з цього приводу не унормована, а тому до таких суб'єктів слід додати обвинуваченого та осіб, щодо яких можуть бути застосовані примусові заходи виховного або медичного характеру. Більше того, з огляду на введення у кримінальне провадження інституту дізнання цілком логічним виглядає внесення до кола уповноважених осіб, саме яким може бути доручено (зобов'язано судом) здійснення примусового відбирання біологічних зразків) – дізнавача як суб'єкта кримінального процесу.

Також потребує свого вирішення й питання щодо участі в досліджуваній СРД лікаря та/або спеціаліста, та/або судово-медичного експерта, надавши суб'єкту розслідування варіативність вибору щодо залучення певного фахівця (або декількох) залежно від конкретних обставин слідчої ситуації. Таке положення спрямоване на забезпечення належного захисту здоров'я осіб, що піддаються відібранню зразків.

6. В Україні та інших країнах Європи однією із основних вимог законодавства є дотримання прав людини. При цьому країни ЄС демонструють більш ефективні моделі у питанні отримання біологічних зразків (у тому числі примусового характеру), на підставі аналізу якого вважаємо такі перспективні напрями удосконалення вітчизняного законодавства:

а) розроблення та впровадження на законодавчому рівні вимог до процедури отримання зразків для експертизи з детальною регламентацією дій кожного з учасників;

б) посилення механізму контролю за діями правоохоронців під час проведення зазначеної СРД, зокрема шляхом запровадження можливості оскарження судової санкції на примусове відбирання зразків;

в) впровадження правових норм, що надають прокурору право ініціювати у виняткових випадках (при розслідуванні особливо тяжких злочинів) примусове отримання зразків незалежно від наявності добровільної згоди підозрюваного.

7. З метою удосконалення українського законодавства в сфері отримання зразків для експертизи доцільним є впровадження чітких норм, що регулюють процедури отримання зразків, задля зменшення затримок у досудовому розслідуванні. Також законодавцю слід чітко розмежувати процедури відбору зразків для експертизи від інших СРД та заходів забезпечення кримінального провадження, таких як освідування та тимчасовий доступ до речей і документів. Оскільки їм притаманні принципово різні природа та мета, доцільно було б закріпити в КПК України окремі, більш детальні регламенти для кожної з них. Це допоможе уникнути правової плутанини і забезпечити дотримання прав громадян під час проведення СРД.

РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ОТРИМАННЯ БІОЛОГІЧНИХ ЗРАЗКІВ ДЛЯ ПРОВЕДЕННЯ ІДЕНТИФІКАЦІЙНИХ ЕКСПЕРТИЗ

3.1. Поняття і види біологічних зразків

Науковці та практики неодноразово зазначали, що у разі, якщо певна СРД у КПК України передбачена, але механізм її проведення та алгоритм застосування не мають чітких меж регламентації та допустимості – це стає перешкодою для ефективного досудового розслідування та приводом для дискусій сторін кримінального провадження на етапі судового розгляду. Саме така проблематика і виникає щодо проведення такої СРД, як «Отримання зразків для експертизи», передбаченої ст. 245 КПК України. Але, на жаль, ні дана норма, ні ст. 3 КПК України [85], де містяться основні терміни Кодексу, ані ЗУ «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [142] не містять вичерпного тлумачення термінів «зразки біологічного походження» або «біологічні зразки», а навіть вводять додаткові суміжні поняття, внаслідок чого маємо неоднозначність у теорії та практиці правозастосування.

За результатами проведеного анкетування щодо зразків, які слід відносити до поняття «біологічних зразків особи», що можуть підлягати відібранню з метою проведення ідентифікаційної експертизи в кримінальному провадженні (за можливості обрати кілька варіантів відповідей), 98,3% респондентів вважають, що до таких слід відносити зразки крові, букального епітелію, слини та інших виділень організму людини, 73,8% зазначають, що це зразки нігтів та волосся, 24,8% називають ними відбитки папілярних візерунків пальців рук і, нарешті, 7,3% правоохоронців включають до цього поняття зразки голосу (мовлення) та почерку¹¹.

Таким чином, наведена вибірка підтверджує актуальність нашої теми дослідження, оскільки свідчить про неоднозначне розуміння правозастосовцями природи походження зразків, які можуть

¹¹ Див. Додаток В до Дисертації (питання №6).

використовуватись для проведення експертизи у кримінальному провадженні, що може негативно впливати на ефективність досудового розслідування.

У свою чергу вітчизняні правознавці К. В. Тарасенко та М. Ф. Сокиран вважають, що до категорії «біологічні зразки особи» слід підходити з широким розумінням і відносити до неї:

- а) зразки матеріалу або речовини (крові, волосся тощо);
- б) зразки-безпосередні відображення (відбитки пальців тощо);
- в) зразки-відображення прояву динамічного стереотипу (почерку тощо);
- г) зразки-фотозображення та інші зразки [172, с. 322].

Дослідник І. В. Пиріг пропонує поділ зразків на дві групи:

- 1) такі, що відображають ознаки іншого об'єкта (відбитки папілярних візерунків на дактилокартці тощо);
- 2) ті, що відображають власні ознаки (зразки крові, слини, інших виділень організму тощо) [126, с. 241].

Резюмуючи висновки та пропозиції окремих вчених, О. В. Лускатов зазначає, що досі не знайдено відповіді щодо розмежування біологічних та небіологічних зразків та піднімає актуальне питання, яке полягає в тому, за яким критерієм його здійснювати, зокрема, більш широким, тобто за походженням у цілому зразка від біологічної істоти, або вузьким – розуміти під біологічними зразками людини лише будь-які тканини та рідини з її організму (біологічні матеріали), надаючи перевагу другому, більш вузькому, варіанту [101, с. 150]. У зв'язку з відсутністю єдиного розуміння в цьому питанні та з метою встановлення універсального підходу, який забезпечить єдність вимог теорії та потреб практики, розглянемо більш детально окреслене питання.

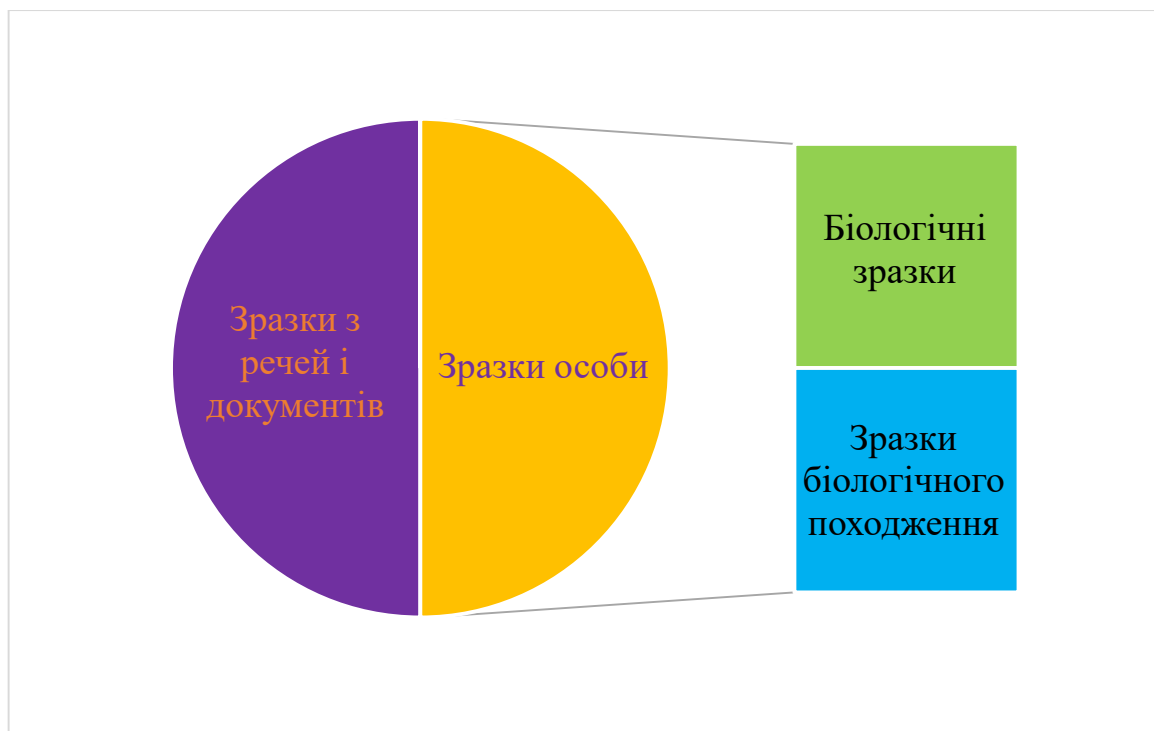
Так, відповідно до ст. 245 КПК України, у разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо

проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням залученим спеціалістом. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (ст. 160-166 цього Кодексу). Відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 цього Кодексу. У разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому ст. 160-166 цього Кодексу, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово [85].

Таким чином, законодавець на початку статті закріплює достатньо широку за своїм значенням категорію «зразки для проведення експертизи», а в подальшому наводить два родові поняття цієї категорії: «зразки з речей і документів» та «біологічні зразки» відповідно. Таку позицію підтримує і ВССУ, зазначаючи, що належність голосу до біологічних зразків не належить до тих обставин, які підлягають доказуванню при розгляді слідчим суддею клопотання слідчого про відібрання зразків [182, с. 44].

Отже, якщо розглядати ч. 1 ст. 245 КПК України як таку, що передбачає загальний порядок отримання будь-яких зразків для експертизи (при цьому в ч. 2 та ч. 3 вказаної норми конкретизуються окремі випадки такого отримання залежно від об'єкта), то виникає питання щодо співвідношення між собою понять «біологічні зразки особи» та «зразки для експертизи».

З огляду на наведене слід зауважити, що ці поняття не тотожні, а співвідносяться як ціле та частина, тому термін «біологічні зразки» слід розуміти за вужчим змістом, ніж «зразки особи». Також доцільним є подальший умовний поділ зразків особи на власне «біологічні зразки» та «зразки біологічного походження» (тобто «небіологічні»), що відображено в Діаграмі 1.

Діаграма 1. Зразки проведення експертизи

При цьому, на наш погляд, даний поділ варто розглядати як один із варіантів широкого розуміння природи походження зразків для експертизи та їх сутності як таких, оскільки процесуальний порядок отримання зразків у кримінальному провадженні в будь-якому разі зводиться до більш вузького трактування, відповідно до якого всі вищевказані зразки слід відносити до категорії «зразки особи» («зразки людини»), про що йтиме мова надалі.

Аналізуючи за аналогією положення ст. 245 КПК України, О. В. Лускатов доходить висновку, що у частинах другій та третій зазначеної норми законодавець визначив порядок отримання зразків від різних об'єктів, зокрема, від речей та документів – у другій, від особи – у третій. Але виникає питання з приводу того, що саме намагались закріпити у частині першій зазначеної статті – визначити лише коло всіх можливих суб'єктів, які можуть відбирати зразки для експертизи, чи ще й вказати якийсь загальний порядок отримання зразків, винятки з якого саме і запропоновано у частинах другій та третій.

Якщо виходити з того, що дійсно у ч. 1 ст. 245 КПК України зазначено (хоча й досить розмито) загальний порядок отримання зразків для експертизи, стає зрозумілою логіка використання терміна «біологічні зразки особи» у ч. 3 статті вказаної процесуальної норми, яку тоді слід вважати винятком із загального правила. Якщо ж ч. 1 ст. 245 КПК України трактувати лише як намагання законодавця визначити коло всіх суб'єктів, які можуть самостійно відбирати зразки або клопотати про це, то слід зробити висновок, що законодавець під терміном «біологічні зразки особи», котрий зазначив у ч. 3 даної статті, мав на увазі усі види зразків, що можна отримати від людини [101, с. 151-152].

Етимологічно термін «біологічний» тлумачиться як «стосовний до біології, до науки про закономірності життя і розвитку організмів» [15, с. 83]. У вузькому суто біологічному розумінні, існування живого організму зводиться до тісно пов'язаних між собою хімічних та фізичних процесів, що відбуваються всередині цього організму, та являють собою біомеханіку життєдіяльності організму як такого. Кожен процес, що відбувається всередині живого організму, тим чи іншим чином спрямований на підтримання і забезпечення його життєдіяльності та виділяє в процесі свого існування певні продукти. Залежно від природи та механізму діяльності конкретного процесу організму і відрізняються методи, способи і засоби пізнання цих продуктів (продуктів життєдіяльності людини). Тому визначальне місце для судових експертиз займають фундаментальні науки, які забезпечують можливості вивчення певних продуктів життєдіяльності людини для подальшого аналізу певних конкретних обставин, що мають значення для кримінального провадження в цілому та для досудового розслідування зокрема.

В Україні чинними є кілька профільних нормативно-правових актів, які тією чи іншою мірою стосуються категорії «біологічні зразки» та оперують відповідною термінологією, однак містять різні підходи до тлумачення і практичного використання цього поняття. Порівняння термінів, що в них

використовуються, а також видів зразків, які ними охоплюються, наведено в Таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння чинних нормативно-правових актів

№ з/п	Назва нормативно-правового акта	Термін, що вживається	Зразки, які входять у термінологію
1.	Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння від 09.10.2015 р. № 1452/735 (п. 12 Розділу III) [55]	Зразки біологічного середовища	Слина, сеча, змиви з поверхні губ, шкірного покриву обличчя і рук, кров.
2.	Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи від 17.01.1995 р. № 6 (п. 1.11, 1.11.2, 1.5) [140]	Зразки біоматеріалів; Об'єкти біологічного походження	Контрольні зразки крові, виділень та інших біоматеріалів.
3.	Порядок забору, транспортування та зберігання матеріалу для дослідження методом полімеразної ланцюгової реакції», затверджені наказом МОЗ від 30.07.2013 р. № 662 [108].	Біологічний (клінічний) матеріал	Кров (плазма), матеріали з урогенітального тракту жінок, матеріали з урогенітального тракту чоловіків (сперма, сеча), спинномозкова рідина; слізна рідина, виділення кон'юктиви, матеріал з

			респіраторного тракту людини (мазки з порожнини носа, ротоглотки, мокротиння тощо); слина; біопсійний та аутопсійний матеріал тощо.
4.	ЗУ Про державну реєстрацію геномної інформації людини» від 09.07.2022 р. № 2391-IX (п. 2 ч. 1 ст. 1) [142]	Біологічний матеріал	Тканини і виділення тіла людини, останків померлої людини, що містять геномну інформацію людини.
5.	ЗУ «Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» від 20.11.2012 р. № 5492-VI (ст. 3) [144]	Біометричні дані особи	Відцифрований підпис особи, відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук.
6.	ЗУ «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 р. № 580-VIII (ч. 2 ст. 26) [148]	Біометричні дані особи	Відцифрований образ обличчя особи, відцифровані відбитки пальців рук, дактилокартки.

Таким чином, шість наведених нормативно-правових актів вживають п'ять різних термінів, що охоплюють більше двадцяти найменувань зразків особи. Усе це створює додаткове підґрунтя для дискусій, адже чіткого визначення переліку тих зразків, які слід відносити до категорії «біоматеріали» чи «об'єкти біологічного походження», в них не передбачено. Шляхом

загального аналізу змісту вказаних понять можливо виокремити лише деяку частину зразків, які можна асоціювати із розглядуваними термінами.

Таким чином, термінологія, що застосовується у вищевказаних нормативно-правових актах, не тільки не усуває вже існуючих протиріч, а навіть збільшує їх кількість, зважаючи на те, що дактилокартки (наприклад) часто є об'єктами судово-трасологічних експертиз в якості зразків, тому питання «біологічності» їх походження, а звідси і необхідності дотримання відповідних процесуальних вимог та правил їх отримання в досудовому розслідуванні, залишаються актуальними, оскільки покладені в основу визнання належності та допустимості доказів, здобутих таким шляхом.

Вважаємо безперечним важливе значення дактилоскопічних експертиз у кримінальних провадженнях (за необхідності), однак при правозастосуванні виникає низка непорозумінь з приводу того, чи відносяться відбитки пальців та долонь особи до біологічних зразків. Аналогічне питання виникає також стосовно зразків почерку, голосу та мовлення. Тому розглянемо детальніше ці поняття.

Так, О. В. Баулін зазначає, що дактилоскопування є процесом знімання відбитків пальців, а дактилоскопія – наукою, що вивчає капілярні узорі кінцевих фаланг пальців рук із метою встановлення особи людини. Наукові основи дактилоскопії спираються на дані гістології, ембріології, фізіології, біохімії та порівняльної анатомії. Отже, біологічних складових у відбитках пальців достатньо, і завдяки ним та спеціальним фарбам, здатним зафіксувати безкольорові потожирові виділення папілярних ліній, сукупність яких є стійкою, відновлювальною і унікальною для кожного, дані відбитки завжди є біологічними зразками особи. Фактично, вони є особливими прикметами особи, для виявлення яких на її тілі суб'єкт розслідування уповноважений здійснювати освідування (ч. 1 ст. 241 КПК України). І тому відбирання відбитків пальців зазвичай має здійснюватися за правилами проведення цієї СРД.

У разі ж відмови особи добровільно надати відбитки пальців рішення про їх примусове відбирання приймає слідчий суддя за результатами розгляду відповідного клопотання сторони, яке здійснюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів. При цьому, у клопотаннях, ухвалах і протоколах повинно йтися про примусове відбирання біологічних зразків – відбитків пальців рук, а не про тимчасовий доступ до них як до речей або документів, якими вони за жодних умов бути не можуть. Теж саме стосується почерку, мовлення і голосу особи [11, с. 226-227].

Вважаємо вищенаведену аргументацію влучною і достатньо обґрунтованою для забезпечення реалізації завдань досудового розслідування, однак уточнимо, що належність голосу (чи інших подібних за природою зразків) саме до біологічних зразків взагалі не відноситься до тих обставин, які підлягають доказуванню при розгляді слідчим суддею клопотання слідчого про відбирання зразків, з приводу чого ми вже посилались на відповідне рішення ВССУ¹², тому в разі необхідності слідчим (та іншим уповноваженим особам) варто керуватись виключно положеннями ст. 245 КПК України.

Свого часу, як відомо, впровадження правоохоронцями автоматизованої дактилоскопічної ідентифікаційної системи «Дакто-2000» дало свої результати в розкритті та розслідування злочинів, однак новітнім етапом становлення та розвитку національних криміналістичних баз даних стало прийняття ЗУ «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» [142], а з ним і введення бази ДНК – Електронного реєстру державної інформації людини (далі – ЕРГІЛ)). Даний закон передбачає правові засади використання генетичних даних людини під час їх державної реєстрації, що здійснюється насамперед в ході розслідування кримінальних правопорушень. У зв'язку з цим перед органами досудового розслідування не тільки виникли розширені можливості використання інструментів ДНК-аналізу для встановлення обставин, які мають значення для кримінального провадження, але і постали

¹² Див. с. 115 Дисертації.

нові завдання щодо вжиття заходів, спрямованих на реалізацію положень закону, спрямованих на державну реєстрацію геномної інформації людини.

Наявність та використання криміналістичних баз даних ДНК уже підтвердили високий рівень ефективності у справі протидії злочинності в багатьох країнах світу. Водночас для України ця сфера є відносно новою та такою, що фактично є кроком до осучаснення, наступником системи «Дакто-2000», тому на практиці відчувається дефіцит профільної наукової та методичної літератури, що у поєднанні з об'єктивною відсутністю практичного досвіду у правоохоронців значно ускладнює виконання завдань з наповнення вітчизняної бази даних та її безпосереднє використання для задоволення потреб правоохоронних органів. Таким чином, актуалізується необхідність у збільшенні кількостей наукових досліджень, розробленні методичних рекомендацій для слідчих (дізнавачів) і прокурорів щодо забезпечення державної реєстрації геномної інформації людини на стадії досудового розслідування, а також приведення суміжного законодавства у відповідність профільному.

ЗУ «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» розмежовує та прямо визначає обов'язкову та добровільну *державну реєстрацію* геномної інформації, а також добровільний (а під час воєнного стану обов'язковий), *відбір і зберігання* біологічного матеріалу окремої категорії осіб (військовослужбовців, поліцейських тощо) для досягнення мети державної реєстрації геномної інформації (за необхідності) розшуку осіб, зниклих безвісти, та ідентифікації невпізнаних трупів людей, їх останків та частин тіла людини [142]. Внаслідок цього перед слідчими (дізнавачами) та прокурорами на стадії досудового розслідування може виникнути потреба у направленні відомостей про наявність зразків біологічного матеріалу або про раніше встановлені генетичні ознаки (ДНК-профіль) особи до ДНДЕКЦ, який є адміністратором ЕРГІЛ, для обов'язкової (а в деяких випадках і добровільної) державної реєстрації геномної інформації.

Забезпечення слідчим вимог законодавства з питань державної реєстрації геномної інформації людини здійснюється виключно у випадках, коли для вирішення завдань кримінального провадження проводиться судова молекулярно-генетична експертиза. В цьому контексті основним завданням слідчого є вжиття заходів щодо направлення до установи Експертної служби МВС України необхідних відомостей. Специфіка відповідних дій залежить насамперед від слідчої ситуації, що у свою чергу залежить від об'єктів молекулярно-генетичного дослідження, які за дорученням слідчого аналізують експерти. Зокрема, це такі типові об'єкти:

1. Сліди біологічного походження невстановленої особи, що виявлені в ході СРД. Якщо з них визначено генетичні дані (встановлено ДНК-профіль) невідомої особи, це підлягає обов'язковій державній реєстрації. Реєстраційну картку, що містить геномну інформацію, до ДНДЕКЦ (у таких випадках) надсилає експертна установа, де проводилась судова молекулярно-генетична експертиза.

2. Біологічні зразки підозрюваних. Геномна інформація підозрюваних певних категорій підлягає обов'язковій державній реєстрації згідно зі ст. 5 ЗУ «Про державну реєстрацію геномної інформації людини». У таких випадках працівнику органу досудового розслідування потрібно сформулювати реєстраційну картку відбору за встановленою формою, забезпечити облік відібраного біологічного матеріалу відповідно до вимог нормативно-правового акта органу досудового розслідування. Після проведення експертизи уповноважена особа експертної установи складає реєстраційну картку та направляє її до ДНДЕКЦ для поміщення інформації до ЄРГІЛ.

3. Прижиттєві біологічні зразки зниклої безвісти особи. Геномна інформація може бути отримана з біологічних зразків особи, відібраних раніше в цілях державної реєстрації геномної інформації, або з особистих речей, якими зникла безвісти особа користувалась.

4. Біологічний матеріал невпізаного трупа. Зразки з трупів відбирають експерти під час проведення судово-медичної експертизи трупа в

Бюро судово-медичної експертизи. Надалі ці зразки слідчі направляють для проведення молекулярно-генетичної експертизи. Після проведення експертизи уповноважені особи експертних установ формують і направляють реєстраційні картки з ДНК-профілями для їх поміщення до ЕРГІЛ.

5. Біологічні зразки родичів зниклих безвісти осіб. У родичів зниклих безвісти зазвичай відбирають зразки букального епітелію (слини) методом щічного мазку. Геномна інформація родичів підлягає добровільній державній реєстрації. Тому під час відібрання зразків необхідно не тільки скласти реєстраційну картку відбору, а й одержати дозвіл особи на обробку персональних даних та внесення їх до Електронного реєстру у формі її особистої заяви. Крім того для реалізації завдання з державної реєстрації геномної інформації людини слідчий формує запит на поміщення і перевірку за ЕРГІЛ. Якщо в результаті перевірки за базою даних встановлюють збіг генетичних ознак родича безвісти зниклої особи з генетичними ознаками невпізаного трупа слідчий упродовж трьох робочих днів повідомляє про це особу, в якій було відібрано порівняльні зразки, а у випадку збігу з тілом невпізаного військовослужбовця також інформує відповідну військову частину (за відсутності фактичної адреси такої частини – центральний орган військового управління) [171, с. 446-448].

Попри важливість та певні інновації, які були реалізовані із прийняттям вищевказаного ЗУ, аналізоване нами поняття «біологічних» зразків у ньому не розкривається, а тому слід погодитись із точкою зору М. Г. Щербаковського про те, що сутність біологічних зразків для порівняльного дослідження під час проведення експертизи полягає в їх єдності та одночасній відповідності таким критеріям:

- *біологічний* критерій означає, що зразки відображають внутрішні та зовнішні властивості людини як біологічного організму;
- *інформаційний* критерій полягає в тому, що зразки містять ознаки, котрі відображають властивості особи, від якої відібрані, та відповідають вимогам, недотримання яких унеможливило проведення експертного

дослідження: безсумнівність походження; необхідна кількість (репрезентативність); належна якість; сумісність зі слідами кримінального правопорушення;

- *ідентифікаційний* критерій встановлює, що відображені зразками властивості людини – індивідуальні, стійкі, не можуть бути свідомо змінені особою і придатні для її ототожнення;

- *процесуальний* критерій означає, що задля дотримання допустимості біологічні зразки мають бути відібрані законним способом як у разі добровільної згоди особи, так і примусово незалежно від її волі;

- *доказовий* критерій передбачає, що порівняльне дослідження зразків зі слідами кримінального правопорушення дозволяє отримати відомості про факти та обставини, які мають значення для кримінального провадження [218, с. 193-194].

Виходячи з даних критеріїв можна дійти висновку, що зразки почерку, підпису, писемної та усної мови, голосу, ходи хоча й віддзеркалюють індивідуальні властивості людини, однак не можуть бути віднесені до біологічних. Крім цього, очевидним є те, що примусове відбирання таких зразків проти волі особи не є можливим, оскільки навіть за умови добровільної згоди на їх надання, вони з високою долею вірогідності можуть бути навмисно спотворені цією особою під час їх отримання, з метою переслідування власних суб'єктивних інтересів, що призведе до непридатності цих зразків для порівняльного дослідження.

Водночас вдалий, на нашу думку, варіант виходу з цієї ситуації пропонує А. О. Максименко, розглядаючи використання для проведення експертизи фонограми із записами розмов, що не відносяться до фабули розслідуваного кримінального провадження, за відсутності можливості отримання зразків голосу і мовлення для порівняльних досліджень. Такі фонограми, як правило, в достатній кількості є в розпорядженні оперативних служб, які здійснюють прослуховування і запис телефонних розмов. Для зазначених цілей можуть бути використані фонограми розмов підозрюваного з особами, які є

непричетними до скоєння кримінального правопорушення, але здатними підтвердити факт розмови і вказати, з ким ця розмова здійснювалася [103, с. 133].

Ця позиція заслуговує на увагу також через часткове її підтвердження у Постанові колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 02.02.2023, де зазначено, що використання експертом у якості зразка голосу особи запису її допиту як свідка у цьому кримінальному провадженні не призводить до недопустимості висновку експерта в аспекті приписів п. 1 ч. 3 ст. 87 КПК України. Зразки, що отримуються для проведення експертного дослідження, самі по собі не містять обставин, що входять до предмета доказування у кримінальному провадженні, а відтак не мають доказового значення. Їх особливий процесуальний статус покликаний насамперед на перевірку вже наявного у сторони кримінального провадження доказу, забезпечення повноти й об'єктивності проведеного дослідження з метою встановлення предмету конкретної експертизи. Відеозапис допиту свідка, якого у подальшому було визнано підозрюваним, використано органом досудового розслідування виключно у якості зразка голосу для проведення експертного дослідження, у ході якого інформативні дані, що були отримані під час допиту цієї особи, не використовувалися [47, с. 7-8].

Слід констатувати, що «біологічні зразки» та «зразки біологічного походження» мають спільне походження та природу, тому натепер, маючи доволі «суху» термінологію, викладену в ст. 245 КПК України, використовуючи термінологічний вакуум, практика правозастосування пішла шляхом розуміння під біологічними зразками особи всі зразки, пов'язані з життєдіяльністю особи як біологічної істоти: зразки пальців рук, почерку, мовлення і голосу особи, зразки відбитків зубів, відбитків будь-яких поверхонь тіла людини (губ, ліктів, ступень ніг тощо), запахових слідів людини, а також усі зразки біологічного походження в їх класичному розумінні (слина, кров, сперма, піт, волосся, нігті тощо), а їх відбирання необхідно здійснювати відповідно до ч. 3 ст. 245 КПК України. При цьому

варто зазначити, що дана позиція є усталеною судовою практикою в Україні щодо вирішення питань, пов'язаних із отриманням біологічних зразків та послідовно наводиться в низці рішень судів різних інстанцій [187; 191; 195].

Крім того, наведена точка зору корелюється з правовими засадами, викладеними в рішеннях ЄСПЛ, які містять тлумачення стосовно приналежності деяких зразків до таких, що можуть відбиратися в особи. Так, наприклад, у рішенні у справі «P. G. AND J. H. v. THE UNITED KINGDOM» від 25.09.2001 р. зразки голосу розглядаються як щось *подібне до проб крові, волосся або інших фізичних чи об'єктивних проб* (курсив – Є. Т.) [221]. Також у справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 17.12.1996 ЄСПЛ до проб біологічного матеріалу відносить зразки крові, волосся або іншої тканини, та матеріали, які виробляються в процесі природної життєдіяльності організму, як зразки повітря, що видихається, сечі, голосу [222].

У той же час колегія суддів Третьої судової палати ККС ВС, виходячи з принципу індивідуальності кожного конкретного випадку, у своїй Постанові від 22.03.2023 зазначає, що під біологічними зразками слід розуміти ті зразки, що мають безпосередню біологічну природу, зокрема, клітини, тканини, секрети, продукти життєдіяльності, фізіологічні виділення, мазки, зішкріби, змиви тощо. Водночас зразки голосу, хоч і походять від людини, проте не мають такої біологічної природи, а мають конкретні характеристики, що досліджуються експертними методами як і будь-які інші звуки [224].

З огляду на наведене та спираючись на вищевказані критерії, визначені М. Г. Щербаковським, вважаємо методологічно правильним зразки особи розділити на два види:

1. **«Біологічні зразки»**, куди відносяться:

- частини (тканини) тіла людини: органи, кістки, волосся, зрізи нігтів, ділянки шкіри та ін.;
- виділення як продукти життєдіяльності людини: кров (плазма), сеча, піт, сперма, слина, запах та ін.;

- відбитки рельєфу шкіри тіла людини: пальців рук, стоп, долонь, губ, чола, вух та ін.

2. «Зразки біологічного походження» (небіологічні), а саме:

- зразки почерку та підпису;
- зразки голосу та мовлення (як усної) та писемної мови;
- інші сліди, які виникають внаслідок природної життєдіяльності.

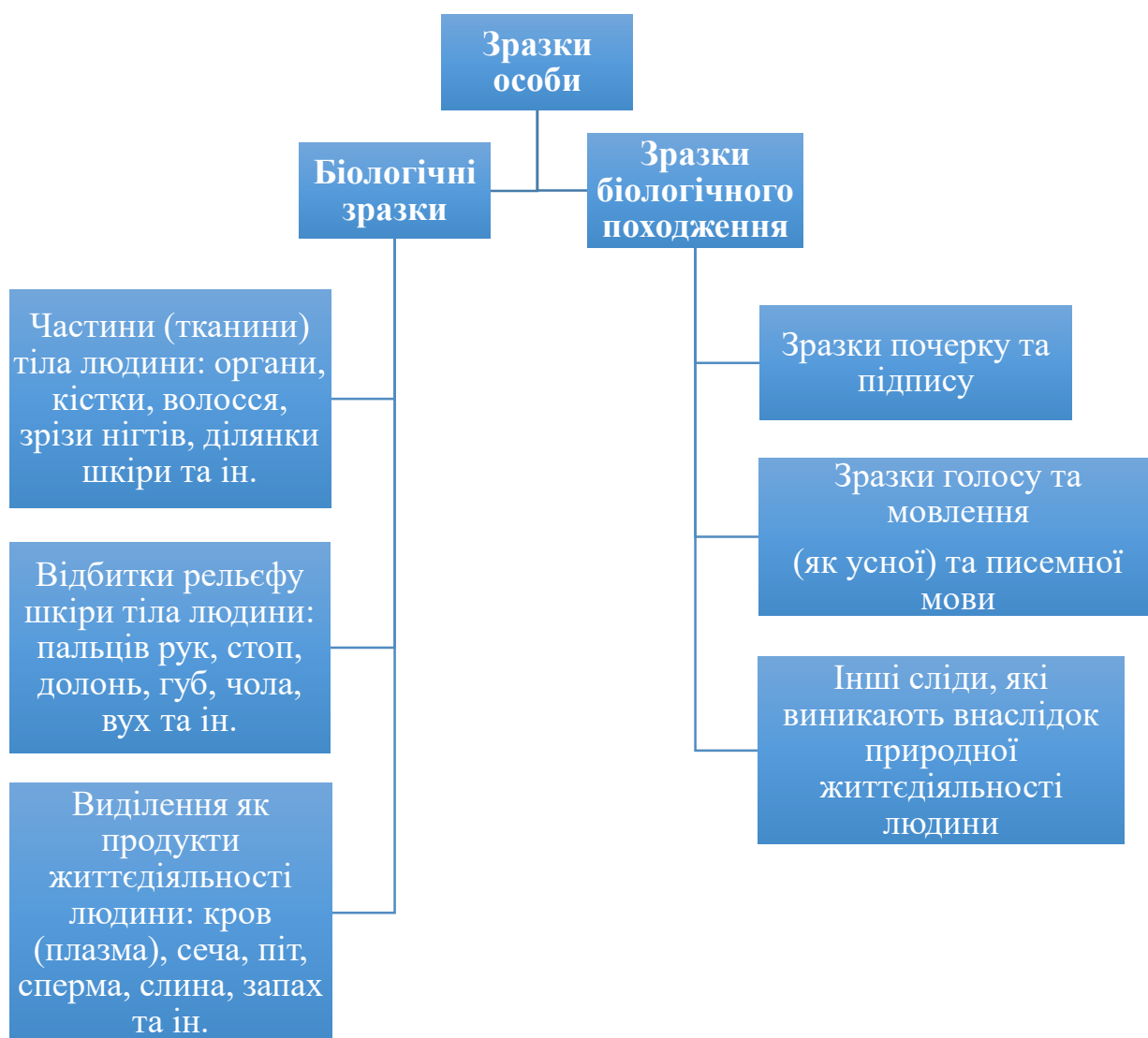

Схема 1. Поділ поняття «Зразки особи»

Вважаємо, що такий підхід до розуміння поняття «зразки особи» та похідних від нього категорій забезпечить належну реалізацію положень законодавства щодо отримання таких зразків для дослідження в кримінальному провадженні. Переконані, що імперативність, однозначність та

конкретність законодавчого викладу регламентації проведення СРД забезпечить законність її реалізації на практиці, що унеможливить подальші маніпуляції стосовно належності та допустимості доказів, отриманих за результатами її проведення.

3.2. Правові підстави, процесуальні природа та порядок відбирання біологічних зразків примусово

За результатами проведеного анкетування практичних співробітників безпосередньо отримання зразків для експертизи ними сприймаються як СРД (57% респондентів), 34,6% опитаних ідентифікують його як процесуальну дію, а решта, 8,4% осіб, не змогли надати однозначну відповідь¹³, що яскраво засвідчує неоднозначність розуміння останніми сутності цієї дії.

Водночас В. М. Юрчишин та С. О. Коропецька обґрунтовано відстоюють правову позицію про те, що отримання біологічних зразків від людини є СРД, пов'язаною із втручанням у сферу основоположних конституційних прав і свобод, які в демократичному суспільстві визнаються непорушними [219, с. 158], та такою, що відіграє допоміжну, забезпечувальну роль при необхідності провести ідентифікаційне порівняльне дослідження та у випадках, встановлених кримінальним процесуальним законом, забезпечується можливістю застосування заходів примусу [70, с. 6]. У цьому контексті В. П. Кушпін, А. І. Палюх та М. І. Смук доречно зазначають, що отримання зразків для проведення експертизи є СРД, змістом якої є врегульоване кримінальним процесуальним законодавством одержання стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею, об'єктів біологічного походження або об'єктів, що відображають властивості відповідних предметів чи є їх частиною, речовин або їх матеріально

¹³ Див. Додаток В до Дисертації (питання № 5: Як Ви ідентифікуєте отримання зразків для експертизи в контексті здійснення слідчим досудового розслідування?)

фіксованих відбитків, необхідних для порівняння з речовими доказами з метою ідентифікації або встановлення групової належності [92, с. 146].

З метою усунення неоднозначності процесуального розуміння сутності отримання зразків для експертизи та роз'яснення проблемних питань щодо її реалізації на практиці ще 03 червня 2016 року на засіданні Пленуму ВССУ було проаналізовано питання щодо примусового відібрання біологічних зразків, у результаті чого було сформульовано низку важливих положень, які знайшли своє відображення в «Узагальненні судової практики про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями». Зокрема, у ньому конкретно визначено перелік СРД, де окремо та самостійно виділено саме примусове відбирання біологічних зразків у особи для проведення експертизи (ст. 245 КПК України) [182, с. 3]. Більше того, на згадуваному Пленумі було вирішено й інше дискусійне питання щодо можливості проведення відібрання біологічних зразків особи ще до внесення відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (далі – ЄРДР), де було прямо вказано, що «однією з підстав для відмови у задоволенні клопотання про примусове отримання зразків для експертизи становило відсутність правових підстав для проведення СРД» [182, с. 41] і для прикладу розглянуто відповідний практичний кейс. Так, слідчим суддею Куйбишевського районного суду Запорізької області ухвалою від 19 листопада 2013 року відмовлено у задоволенні клопотання М. про відібрання біологічних зразків. 18 листопада 2013 року М. звернулась до правоохоронних органів із заявою про умисну спробу наїзду на неї автомобільним транспортом, вчинену Г. У своїй заяві М. також просила провести освідування Г. на предмет алкогольного сп'яніння, що працівниками правоохоронних органів здійснено не було, після чого М. звернулась до слідчого судді із клопотанням про відібрання біологічних зразків для проведення експертизи на ступінь алкогольного сп'яніння. Відомості за заявою М. до ЄРДР не вносились, а з матеріалів провадження вбачається, що розгляд заяви М. було припинено у зв'язку із відсутністю в діях Г. ознак будь-якого кримінального правопорушення [182, с.

41]. Як на наш погляд, із такою позицією суду слід погодитись, оскільки КПК України передбачає порядок відібрання зразків для експертизи як виду СРД, які можуть бути здійснені лише після внесення відомостей про кримінальне правопорушення до ЄРДР (за винятком огляду місця події).

Далі з'ясуємо процесуальний порядок звернення до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на примусове проведення такої СРД, акцентуючи увагу на проблемах, що виникають у практиків. Серед останніх, про що засвідчує проведене анкетування¹⁴, були вказані такі:

а) недостатність методологічної складової, зокрема чіткої інструкції дій працівників по відбору (особливо у випадку примусового відібрання) – 45,5% респондентів;

б) неоднозначність процесуальної складової – 23,8%;

в) 17% опитаних взагалі вважають, що відбирання зразків у особи межують із поняттями «катування», «жорстоке поводження» та «таке поводження чи покарання, що принижує гідність», про що прямо вказано в міжнародних Конвенціях ООН, на які неодноразово посилались у висновках ЄСПЛ;

г) відсутність належного нормативного закріплення термінів, пов'язаних розглядуваною дією – 15%;

д) необґрунтовані відмови слідчих суддів в задоволенні відповідних клопотань – 12,3%.

Наведені дані (за логікою речей) спонукали нас звернутися до аналізу ухвал слідчих суддів щодо розгляду клопотань слідчих та прокурорів про отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у кримінальних провадженнях. У результаті цього з'ясовано, що у більшості випадків (58%) були прийняті позитивні рішення (тобто надано дозвіл на проведення примусового відібрання біологічних зразків), а в решті випадків

¹⁴ Див. Додаток В до Дисертації (питання № 9: Як Ви вважаєте, проблематика якого характеру найбільш притаманна відібранню біологічних зразків у особи (кілька варіантів)?)

(42%) – у задоволенні клопотання було відмовлено¹⁵, причинами чому слідчі судді визначали такі обставини:

- відсутність призначеної під час досудового розслідування судової експертизи, для проведення якої необхідні біологічні зразки особи (385 рішень, що складає 41% відмов);
- посилення на правові висновки Європейського суду з прав людини, зокрема, у справах «Яллоґ проти Німеччини» (від 11.07.2006 року) [226], «Функе проти Франції» (від 25.02.1993 року) [225], в яких зазначалось про недопущення застосування до особи примусових заходів задля отримання від неї даних, які можуть бути використані як підстава для висунення обвинувачення такій особі (188 рішень, що складає 20% відмов);
- відсутність документально зафіксованої відмови особи від добровільного надання біологічних зразків у матеріалах клопотання (141 рішення, що складає 15% відмов);
- відмова ініціатора від підтримання клопотання (113 рішень, що складає 12% відмов);
- слідчий суддя не вважає зразки почерку біологічними зразками (56 рішень, що складає 6% відмов);
- ініціатор звернувся з клопотанням про відібрання зразків у особи, яка не має процесуального статусу в даному кримінальному провадженні (56 рішень, що складає 6% відмов).

¹⁵ Проаналізовано 939 ухвал слідчих суддів, опублікованих в Єдиному державному реєстрі судових рішень, які були постановлені протягом 2024 року

Діаграма 2. Співвідношення підстав відмов слідчого судді в задоволенні клопотань про примусове відбирання біологічних зразків у особи

Для більш докладного аналізу наведених причин нагадаємо, що положення ч. 3 ст. 245 КПК України мають бланкетний характер та передбачають, що відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами проведення іншої СРД – освідування особи, регламентованої ст. 241 цього Кодексу, в якій прямо зазначається, що у разі відмови особи добровільно надати біологічні зразки слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку та відповідно до вимог, передбачених для клопотання про тимчасовий доступ до речей і документів, має право дозволити слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово. В цьому контексті С. О. Коропецька цілком правильно визначає, що хоча відбирання біологічних зразків у особи і має відсильний характер на відповідні положення ст. 241 КПК України, проте це не є виправданим, оскільки відрізняється від нього своєю метою, завданнями,

процесуальним порядком та ступенем втручання в особисту сферу людини [70, с. 15].

Погоджуючись з наведеною позицією та задля її більш детального роз'яснення (підсилення), розглянемо змодельовану спеціально нами для цього випадку ситуацію (визначивши її як умовно-ідеальну), з такими вихідними даними: а) в ОДР перебуває кримінальне провадження, в ході досудового розслідування якого, в передбачений КПК України спосіб під час ОМП було виявлено і вилучено біологічні зразки, які необхідно направити на відповідне дослідження до експертної установи; б) завдання – за таких «ідеальних» умов, який порядок дій слідчого для проведення повноцінного дослідження в експертній установі?

Відповідно до п. 1.8. раніше згадуваної Інструкції [57], *підставою для проведення експертизи* (курсив – Є. Т.), відповідно до чинного законодавства, є процесуальний документ про її призначення, складений уповноваженою на те особою (органом), або договір з експертом чи експертною установою, укладений за письмовим зверненням особи у випадках, передбачених законом, в якому обов'язково зазначаються її реквізити, номер справи або кримінального провадження або посилання на статтю закону, якою передбачено надання висновку експерта, перелік питань, що підлягають вирішенню, а також об'єкти, що підлягають дослідженню. У свою чергу *процесуальною підставою отримання зразків для проведення експертного дослідження* (курсив – Є. Т.) є прийняття вповноваженою особою відповідного процесуального рішення у формі постанови, яка разом із наявними (тобто вилученими раніше, в змодельованій ситуації – під час ОМП) біологічними зразками (як об'єктами дослідження), направляється для виконання до належної експертної установи. При цьому слід пам'ятати, що відсутність постанови слідчого чи прокурора (а у випадку примусового відібрання – ухвали слідчого судді), про що стверджує й І. В. Гловюк, свідчить про те, що процесуальне рішення про відбирання біологічних зразків у особи належним чином не прийняте [33, с. 305]. Іншими словами, відсутність

призначеної до відповідної установи експертизи виключає процесуальну необхідність в отриманні біологічних зразків в даному кримінальному провадженні, тому в подальшому клопотання слідчого про примусове відібрання таких зразків не підлягає задоволенню [179, с. 196-197]. З огляду на наведене вказана позиція є цілком логічною та достатньо обґрунтованою.

Водночас у процесі виконання розглядуваної постанови необхідно отримати біологічні зразки конкретної особи (саме порівняльні), оскільки наявність лише вилучених під час ОМП унеможливорює процес ідентифікації. Експерт повідомляє про це ініціатору дослідження (слідчому чи прокурору) через надане йому законодавцем право (п. 2 ч. 3 ст. 69 ст. КПК України) заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи, тобто виносить клопотання на розгляд згадуваного ініціатора про надання додаткових матеріалів (в нашому випадку – біологічних зразків для проведення порівняння з тими, які вже йому були надані).

Таким чином, маючи на виконанні в експертній установі постанову про призначення експертизи експерт (на вирішення поставлених ініціатором питань) вимушений зробити інший закономірний крок – клопотати про надання відповідних біологічних зразків (додаткових матеріалів) для проведення повноцінного дослідження, тим самим утворюючи ситуацію, за якою можливість подальшого проведення дослідження залежить лише від згадуваного ініціатора (слідчого, дізнавача чи прокурора), який повинен в рамках діючого законодавства організувати (забезпечити) відібрання біологічних зразків та у встановлений порядок надати їх експерту (*тим самим, створюється наступний виток розвитку модельованої ситуації* – прим. Є. Т.).

Як неодноразово вже зазначалося (ч. 1 ст. 245 КПК України), порядок відбирання біологічних зразків у особи здійснюється за правилами, передбаченими ст. 241 КПК України («Освідування»), тобто на підставі відповідної постанови слідчого, дізнавача та/або прокурора про проведення

такого відібрання. На реалізацію цих правових вимог ініціатор (суб'єкт досудового розслідування) повинен прийняти процесуальне рішення у формі постанови про відбирання біологічних зразків та зобов'язаний (на виконання, у свою чергу, вже положень ч. 2 ст. 165 КПК України):

а) пред'явити цю постанову особі, в якій таке відбирання буде здійснюватись, оскільки вона є власником (володільцем) необхідних біологічних зразків;

б) роз'яснити практичний порядок його проведення;

в) запропонувати їй надати необхідні біологічні зразки добровільно.

При цьому факт пред'явлення постанови, а також згода або відмова особи добровільно надати біологічні зразки – обов'язково мають фіксуватись у протоколі відібрання біологічних зразків, оскільки наявність документально зафіксованої відмови особи саме добровільно надати біологічні зразки матиме ключове значення для подальшого обґрунтування доводів у клопотанні перед слідчим суддею про отримання дозволу на примусове їх відбирання. Важливість дотримання вказаних положень підтверджується й результатами аналізу відповідних ухвал, де слідчі судді у 15% випадків саме з наведених причин (відсутності документально зафіксованої відмови особи від добровільного надання біологічних зразків, які перебувають в її володінні [186; 193; 197]) не задовольняли відповідне клопотання слідчого.

Таким чином, за умов добровільної згоди особи на надання біологічних зразків, таке відбирання проводиться в порядку, передбаченому ст. 241 КПК України, за результатом чого копія складеного протоколу надається особі в якій таке відбирання було здійснене, а отримані зразки направляються для проведення призначеного раніше дослідження (*що являє собою перший імовірний варіант подальшого розвитку модельованої ситуації – її завершення досягненням мети* – прим. Є. Т.). Однак у випадку, якщо особа відмовляється від добровільного надання біологічних зразків, ОДР за погодженням із прокурором звертається до слідчого судді з клопотанням про дозвіл здійснити

їх відбирання примусово (*другий імовірний варіант – продовження ситуації – прим Є. Т.*).

На жаль, чинний КПК України не містить чітко регламентованої структури клопотання будь-якої із сторін кримінального процесу, а лише визначає основні положення, які мають відобразитися в ньому (ст.ст. 184, 234, 200, 297-2 КПК України), тому на підставі проведеного дослідження та з огляду на загальні вимоги вказаного Кодексу до процесуальних документів можемо обґрунтовано припустити, що клопотання про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків у особи, має складатися з таких частин:

I. Вступна частина – містить найменування ОДР, яким здійснюється досудове розслідування із зазначенням:

- 1) номеру в ЄРДР даного кримінального провадження;
- 2) правової кваліфікації кримінального правопорушення;

II. Мотивувальна частина – включає в себе:

1) короткий виклад обставин кримінального правопорушення, наявність яких спричинили необхідність звернення з даним клопотанням;

2) вичерпний перелік біологічних зразків особи, які планується примусово відібрати із обґрунтуванням необхідності:

- відібрання кожного з них, із вказівкою на ідентифікаційні дані конкретної фізичної особи, у володінні якої перебувають дані біологічні зразки (або від якої такі зразки походять) та яка підлягає такому відібранню, а також виключне значення для подальшого досудового розслідування відібрання кожного із зазначених біологічних зразків;

- саме примусового відібрання кожного з таких зразків;

III. Заключна (прохальна) частина – резюмується суть звернення до слідчого судді, а також вказуються ідентифікаційні дані особи у якої необхідно примусово відібрати біологічні зразки та конкретні зразки, які підлягають відбору із зазначенням необхідності залучення спеціаліста та місця проведення такого відбору (наприклад конкретний медичний заклад).

На підтвердження наявності у провадженні в ОДР (як ініціатора клопотання) конкретного кримінального провадження та повноважень слідчого та прокурора в ньому до клопотання слід додавати витяг з ЄРДР, а також копії матеріалів кримінального провадження, якими обґрунтовуються доводи, наведені в клопотанні. Такими можуть бути:

- 1) документ, на підставі якого розпочато досудове розслідування (заява, протокол прийняття усної заяви, рапорт про виявлене кримінальне правопорушення);
- 2) протоколи проведення СРД, у ході яких отримано першочергові зразки для дослідження;
- 3) постанова про призначення експертизи;
- 4) клопотання експерта про надання додаткових матеріалів (зразків для порівняння);
- 5) постанова про відібрання біологічних зразків;
- 6) протокол відібрання біологічних зразків, у якому зафіксовано відмову особи від добровільного надання зразків;
- 7) документи, що посвідчують особу володільця біологічних зразків, які необхідно відібрати;
- 8) інші матеріали, які матимуть значення для судового розгляду клопотання, необхідність в долученні яких визначає ініціатор клопотання.

Надалі відбувається судовий розгляд клопотання про примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення експертизи та винесенням слідчим суддею відповідної ухвали. Разом з тим, проведене нами дослідження дозволяє стверджувати, що трапляються випадки, коли ініціатор навіть в ході судового засідання самостійно відмовляється від підтримання власного клопотання у зв'язку з обставинами, що змінилися або виникли після його направлення на розгляд слідчого судді, що передбачає закономірну відмову в його задоволенні [184; 185; 188]. Проте це поодинокі випадки, які можна сприймати як форс-мажори.

Що стосується слідчих суддів, то на практиці доволі часто мають місце ситуації, коли останні обґрунтовують відмову в задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи вже з посиленням на правові висновки Європейського суду з прав людини (справи «Яллог проти Німеччини», «Функе проти Франції»), в яких зазначалось про недопущення застосування до особи примусових заходів задля отримання від неї даних, які можуть бути використані як підстава для висунення обвинувачення такій особі [183; 189; 190]. Водночас варто зауважити, що у згадуваній справі «Яллог проти Німеччини» суд зазначив, що Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (далі – ЄКПЛ) не забороняє в принципі можливість примусового медичного втручання. Однак будь-яке втручання у фізичну цілісність особи з метою отримання доказів має бути об'єктом винятково ретельної перевірки [226]. Отже, застосування примусового відібрання зразків у ході досудового розслідування не є автоматичним порушенням зазначеної Конвенції, більше того, процесуальний порядок його проведення, який реалізовано законодавцем через необхідність отримання дозволу у слідчого судді, фактично є елементом системи «стримування і протидії», покликаний на всебічне забезпечення прав і основоположних свобод людини.

З огляду на наведене та виходячи з аналізу задоволених клопотань досліджуваної категорії можемо констатувати, що клопотання про примусове відібрання біологічних зразків переважно задовольняється у тому разі, коли сторона кримінального провадження (ініціатор) у повному обсязі обґрунтує та доведе:

- а) суттєве значення саме вказаних нею у згадуваному клопотанні біологічних зразків особи для встановлення важливих обставин у кримінальному провадженні;
- б) можливість використання як доказів відомостей, що можуть бути отримані за допомогою біологічних зразків;

в) неможливість іншими способами довести такі обставини чи отримати біологічні зразки у інший спосіб [179, с. 197-198].

З наведеного вбачається, що порядок отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні є доволі ускладненим, викликає труднощі у практиків і потребує певного методичного упорядкування, яким і може бути нижченаведені рекомендації, що підготовлені на підставі проведеного нами дослідження.

Алгоритм дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні:

1. Отримання (вилучення) першочергових зразків у передбачений КПК України спосіб.

2. Підготовка та призначення до відповідної експертної установи проведення експертного дослідження (з наданням зразків, що підлягають дослідженню).

3. Отримання клопотання експерта про надання на дослідження додаткових матеріалів (ідентифікаційних біологічних зразків) для проведення подальшого порівняльного дослідження.

4. Прийняття процесуального рішення у формі постанови про відбирання біологічних зразків.

5. Пред'явлення зазначеної постанови особі, в якій планується відбирання біологічних зразків (яка є їх володільцем), детальне роз'яснення процесуального порядку його проведення та пропозиція особі надання необхідних біологічних зразків добровільно (ч. 3 ст. 245 КПК України).

6. За результатом виконання п. 5 цього Алгоритму, складання протоколу відбирання біологічних зразків із обов'язковим визначенням кожного етапу та рішенням особи щодо згоди чи відмови з приводу добровільного надання відповідних зразків.

7. У разі добровільної згоди особи на надання біологічних зразків, таке відібрання проводиться в порядку, передбаченому ст. 241 КПК України, за результатом чого копія складеного протоколу надається особі, в якій таке відібрання було здійснене та отримані зразки направляються для проведення призначеного раніше дослідження.

8. У разі відмови особи від добровільного надання біологічних зразків, слідчий, дізнавач за погодженням із прокурором звертається до слідчого судді з клопотанням про дозвіл здійснити відбирання біологічних зразків для проведення експертизи примусово, долучивши до клопотання відповідні копії матеріалів кримінального провадження.

9. Підтримання клопотання в судовому засіданні, обґрунтування виключної необхідності проведення обраної СРД та її значення для досудового розслідування.

10. При постановленні слідчим суддею відповідної ухвали, здійснення примусового відібрання біологічних зразків у особи, що супроводжується складанням відповідного протоколу та подальше направлення отриманих зразків для проведення експертизи.

У розвиток наведеного окремо зауважимо, що всі дії Алгоритму, які передбачають безпосередню взаємодію суб'єкта розслідування із володільцем біологічних зразків (спілкування, роз'яснення, складання протоколу, тощо) рекомендується фіксувати технічними засобами шляхом здійснення безперервного відеозапису. При цьому, безумовною є необхідність дотримання вимог, передбачених ч. 3 ст. 241 КПК України щодо можливого оголення особи та порядку зберігання отриманих фото-, відеоматеріалів.

Водночас, слід зазначити, що у разі проведення інвазивних (наприклад, отримання секрету чи слизу з передміхурової залози) або інших чутливих для особи процедур (взяття крові з вени або артерії) відеофіксація безпосередньо самої маніпуляції може бути недоречною через моральні аспекти цього питання та можливі порушення честі, гідності, а також приватності особи. В

такому випадку, можливою є відмова від зйомки власне процесу відбору зразків, а натомість обмеження фіксації виключно щодо:

- а) початкового етапу СРД (дата, час, місце, назва СРД, підстави та мета її проведення, коло учасників (з розподілом обов'язків), тощо);
- б) завершальної стадії СРД (процес упакування вилучених зразків, складання протоколу, ознайомлення учасників з його змістом, зазначення (озвучення) можливих претензій та зауважень учасників).

Зазначена рекомендація є актуальною також у разі отримання біологічних зразків від неповнолітньої особи. Однак вважаємо, що якщо у випадку з повнолітнім володільцем зразків відеофіксацію процедури їх відбору в окремих випадках *можливо* не здійснювати в повному обсязі, то щодо неповнолітнього таку відеофіксацію *необхідно* обмежити. Переконані, що саме такий підхід забезпечить баланс доказової цінності та захисту прав особи.

Реалізація наведеного порядку забезпечить виконання завдання змодельованої нами ситуації, а саме досягнення її мети, що означатиме завершення другого варіанту імовірної ситуації.

Запропонований нами алгоритм не є остаточним і у міру виникнення нових проблем буде вдосконалюватися, проте й у такому вигляді він корелює з основними вимогами для отримання зразків для експертизи, наведеними у Постанові колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 02.02.2023 [134], а саме:

- а) забезпечення прав і свобод людини;
- б) одержання зразків належною особою у передбаченому порядку;
- в) забезпечення безсумнівності походження зразків від конкретного об'єкта, їх достовірності;
- г) правильне документування ходу і результатів слідчої дії.

Після отримання біологічних зразків складається протокол, в якому обов'язково повинні бути зазначені такі відомості:

- який саме зразок вилучено (його точну назву, характеристику та кількість);
- у кого він отриманий (у підозрюваного, обвинуваченого, свідка чи потерпілого);
- в який матеріал або ємність він упакований (поміщений) і яким чином посвідчена його ідентичність;
- де він буде зберігатися;
- зауваження, які надійшли від учасників при проведенні цієї СРД.

Водночас підлягає правильному вирішенню й інше логічне питання: саме які зразки (у вигляді чого) необхідно надавати експерту? З цього приводу у спеціальній літературі наявні такі методичні рекомендації:

- при дослідженні крові – предмет зі слідами; зразки крові потерпілого, підозрюваного чи свідка;
- при дослідженні виділень – предмети зі слідами, що схожі на виділення; зразки крові і слини (у рідинному або висушеному стані);
- при дослідженні потожирових слідів – предмети з потожировими слідами потерпілих та осіб, що належать перевірці у справі;
- при дослідженні волосся – волосся, яке вилучено з місця події; зразки волосся з 5 ділянок голови; при необхідності – волосся з різних частин тіла, а також зразки крові (у рідинному та висушеному стані) потерпілих або осіб, що належать перевірці у справі;
- при дослідженні фрагментів кісток або тканин – об'єкти, які досліджуються, та зразки крові потерпілого у рідинному або висушеному стані;
- при ДНК-аналізі – придатні для дослідження біологічні зразки [40, с. 24].

Слід пам'ятати, що при відбиранні біологічних зразків для експертизи особливо важливе значення має не лише підготовка до його проведення та саме відбирання, а й правильна їх фіксація. До речі, згадувані Методичні рекомендації (а вони розроблені МОЗ України та загалом стосуються

проведенню досліджень біологічних матеріалів), більшою мірою адресовані медичним працівникам, унаслідок чого не всі слідчі з ними знайомі у достатньому обсязі. А тому цілком правильно, як зазначають й інші науковці, у разі необхідності та з метою недопущення псування або втрати таких об'єктів слід попередньо проконсультуватися зі спеціалістом. Особливо це стосується тих випадків, коли слідчий відбирає зразки самостійно [72, с. 319].

Узагальнення викладених положень дає підстави стверджувати, що практичне застосування запропонованого процесуального порядку (Алгоритму), адаптованого до фактичних обставин і слідчої ситуації конкретного кримінального провадження, сприятиме збільшенню частки задоволених слідчими суддями клопотань слідчого про примусове відібрання біологічних зразків, а також підвищенню ефективності досудового розслідування.

3.3. Примус в контексті відібрання біологічних зразків у особи

Під час досудового розслідування питанню допустимості обмеження конституційних прав і свобод підозрюваного (обвинуваченого) в кримінальному провадженні (тим більше в умовах воєнного стану) приділяється все більше уваги не лише в Україні, а й за кордоном. Сфера кримінального провадження є саме тією сферою правотворчої і правозастосовної державної діяльності, в якій обмеження прав людини є об'єктивно необхідним явищем для успішного досягнення сучасного правозахисного призначення кримінального провадження. Переважно конституційні права та свободи підозрюваного, обвинуваченого зазнають обмежень саме під час застосування щодо них заходів процесуального примусу, особливо під час військової агресії росії [74, с. 144-145].

Відповідно до ст. 2 КПК України, одним із завдань кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод та законних інтересів учасників кримінального провадження [85]. Тому найменше порушення задекларованих

національними та міжнародними нормативно-правовими актами, ратифікованими Україною положень щодо прав людини на етапі досудового розслідування призведе до сумнівів щодо належності та допустимості доказів, здобутих таким шляхом, адже ці питання завжди стоять гостро та ретельно досліджуються в ході судового розгляду, оскільки дотримання та забезпечення прав людини є одним із сучасних глобальних викликів. З цих підстав підхід до реалізації ч. 3 ст. 245 КПК України (зокрема в частині примусового відібрання біологічних зразків у особи) потребує особливої уваги, оскільки деякі його аспекти, пов'язані із межами допустимості та підставами застосування примусу при такому відборі біологічних зразків, досі залишаються дискусійними та по-різному трактуються в ході правозастосування.

Етимологічно термін «примус» тлумачиться як «зумовлена кимсь або чимсь необхідність діяти певним способом, незалежно від бажання» або «натиск, зумовлений законом» [15, с. 1124]. З наведеного прямо вбачається, що примусові заходи передбачають собою застосування сили (насилля), тиску (натиску), тобто фундаментальною основою примусу є сила, що застосовується задля отримання певного результату.

Визначаючи практичні складнощі, які виникають у ході застосування ст. 245 КПК України в частині примусового відбирання біологічних зразків, О. В. Андрушко зазначає: «Законодавчих визначень державно-правового примусу та його галузевих видів не існує, а такі насамперед у теорії виводяться з аналізу норм та інститутів тої чи іншої галузі права. Однозначно, що будь-який прояв державної влади – це прояв примусу цієї влади, який може містити позитивне чи негативне насилля. Насилля, його ступінь, якісні характеристики та мета застосування – індикатори демократичності цієї влади» [2, с. 216]. З цього приводу О. О. Волобуєва влучно підкреслює, що законодавець у нормах КПК України і не повинен визначати сутність, критерії, межі та механізм застосування примусу, але унормована відсутність зазначених аспектів може призвести до певного свавілля. А якщо розглядати категорію «примус» через призму його семантичної варіативності, то маємо унормовану можливість

застосування як психологічного, так і фізичного примусу. Такий підхід ще більше заплутує слідчого, не додаючи нормі закону конкретності, а відповідно, слідчому – реального механізму правозастосування [26, с. 179].

У наукових напрацюваннях наводяться різні підходи до тлумачення поняття «примус» (з акцентом на певні особливості), однак в конкретному досліджуваному випадку (а саме щодо відібрання біологічних зразків) одним із найбільш вдалих можна вважати узагальнений варіант визначення, запропонований В. В. Рожною: «Державно-правовий примус – це нормативно закріплений вплив держави на суб'єктів суспільного життя з метою забезпечення їх належної поведінки, який у вигляді встановлених законом правообмежень здійснюється компетентними органами під час правозастосовної діяльності» [154, с. 9].

Взявши наведене визначення за основу та виділивши його як галузевий у кримінальному процесі, можна обґрунтовано припустити, що кримінально-процесуальний примус полягає у законному впливі однієї сторони кримінального провадження (на підставі відповідного закону чи рішення суду) на іншу сторону з метою забезпечення досягнення мети кримінального провадження в цілому. Саме в такому (хоча і достатньо широкому за охопленням) розумінні ми і будемо використовувати означений термін в подальшому.

Заходи процесуального примусу – невід'ємна складова будь-якої галузі права та застосовуються державою з метою забезпечення реалізації відповідних норм. У контексті кримінального процесу примус та примусові дії варто розглядати як дії, що на законних підставах вчиняються суб'єктом владних повноважень відносно особи, всупереч її волі, тобто особу фактично примушують до здійснення певних дій.

Вивчення спеціальної літератури надає змогу стверджувати, що і дотепер існує різноманіття поглядів вітчизняних науковців щодо примусу в контексті реалізації такої СРД, як відібрання зразків у особи. Так, А. А. Благодир, В. С. Благодир та С. М. Благодир, з метою приведення

вітчизняного кримінального процесуального законодавства до міжнародних стандартів в галузі захисту прав особи, пропонують до КПК України ввести доповнення про заборону примусового отримання біологічних зразків для проведення експертизи у особи задля встановлення причетності цієї особи до вчинення кримінального правопорушення. Докази, які отримані таким чином, суд повинен визнавати недопустимими [13, с. 276]. У свою чергу Б. В. Слободян пішов ще далі і взагалі поставив під сумнів можливість примусового відібрання біологічних зразків у підозрюваного (обвинуваченого) в цілому [166].

Водночас протилежну точку зору має А. В. Шульженко, на думку якого примусове відібрання зразків для експертного дослідження не є порушенням прав людини, не є катуванням, тому що така дія не має на меті приниження, завдання страждань, болю, не є принизливим поводженням, не містить у собі мінімального рівня жорстокості [211, с. 129]. Аналогічної думки дотримується і О. В. Баулін, обґрунтовуючи її тим, що норми чинного інституту отримання зразків для експертизи цілком надають можливість сторонам кримінального провадження в стадії досудового розслідування забезпечити одержання відбитків пальців рук, зразків голосу, мовлення, почерку особи як її біологічних зразків у спосіб, що не принижує честь і гідність людини або є небезпечним для її здоров'я [11, с. 228].

Цікаво зауважити, що розділились думки з даного питання й у практиків, де¹⁶:

- 24,7% безумовно підтримують таке застосування;
- 30% визнали таку доцільність лише за наявності крайньої необхідності;

¹⁶ Див. Додаток В до Дисертації (питання №12: На Вашу думку, чи доцільно передбачити застосування відповідними особами фізичної сили до особи, яка чинить активний опір такому відібранню в окремому НПА (за наявності відповідної ухвали слідчого судді)?)

- 45,3% вважають, що застосування фізичної сили не доцільне і слід відшукувати альтернативні шляхи досягнення мети, задля уникнення порушень основоположних прав людини і громадянина.

Слід визнати, що процесуальний примус на практиці часто може бути суміжним із такими тісно пов'язаними із насильством категоріями як «таке поводження чи покарання, що принижує гідність», «катування» та «жорстоке поводження», які ретельно проаналізовані в міжнародних Конвенціях ООН, а тому він (процесуальний примус) може мати негативні наслідки для досудового розслідування в разі його неналежного застосування.

Сила, що покладена в основу примусу, може бути фізичною або моральною, але в значенні юридичному – це могутність, влада, вплив. Водночас застосування фізичної сили суперечить міжнародному законодавству, оскільки Загальна декларація прав людини постановляє, що кожна особа має право на життя, свободу і особисту недоторканість (ст. 3), ніхто не повинен зазнавати тортур, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує його гідність, поводження і покарання (ст. 5) [211, с. 129].

Як влучно зауважує І. В. Гловюк, зважаючи на те, що примусове відбирання біологічних зразків обмежує право особи на особисту недоторканність, виникає питання недопустимості жорстокого поводження під час проведення цієї процесуальної дії. ЄСПЛ у контексті збирання доказів у межах кримінального провадження зазначив, що взяття зразків крові і слини у підозрюваних осіб становить обов'язкову медичну процедуру, яка хоч і є малозначною, все ж має вважатись втручанням у право на приватне життя. Однак положення відповідної Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських і принижуючих гідність видів поводжень та покарань (далі – Конвенція) прямо не містять заборону застосування таких процедур для отримання доказів причетності до скоєння кримінального правопорушення, про що наголошують й інші науковці [33, с. 306].

Так, відповідно до ст. 1 згадуваної Конвенції термін «катування» означає «будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або

страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи за їх мовчазної згоди. В цей термін не включаються біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково» [68]. Крім цього, ст. 16 розглядуваної Конвенції передбачає, що кожна держава-сторона зобов'язується запобігати на будь-якій території, що перебуває під її юрисдикцією, іншим актам жорстокого, нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження й покарання, що не підпадають під визначення катування, викладеного у ст. 1, коли такі акти здійснюються державними чи посадовими особами або іншими особами, що виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди [68]. З огляду на наведене можна зробити висновок, що катуванням можуть бути визнані саме ті дії, яким притаманні такі ознаки:

- завдання сильних фізичних або моральних страждань;
- здійснення свідомо (умисно);
- вчинення офіційною особою або з відома такої особи (тобто виконавець може бути асоційованим з державою).

У свою чергу жорстоке поводження – (а його юридичне визначення також відсутнє): а) це такі діяння, які не підпадають під визначення катування (тортур); б) є категорією, ширшою за катування; в) включає до свого складу й інші форми поводження, не маючи завданням досягнення певної мети. Сене жорстокого поводження має місце у самому факті жорстокого поводження, або в тій особі яка його здійснює [141, с. 6]. У такому контексті слід погодитись із позицію А. В. Шульженка, що примушування до відібрання біологічних зразків не є санкцією, тому що відмова від відібрання зразків – це

не протиправна дія, а прояв вільного волевиявлення, причиною якого може бути бажання ухилитись від відповідальності за скоєне. Отже, застосування примусу є не покаранням, а спробою вирішення проблеми, пов'язаної з призначенням судової експертизи – процесуальним виконанням ухвали. Під час відбирання зразків жорсткість дій працівників поліції не повинні переходити в жорстокість, а дії правоохоронців не повинні принижувати честь та гідність особи [211, с. 129]. Як бачимо, дана аргументація виключає можливість застосування поняття «катування» в ході реалізації законного примусового відібрання біологічних зразків через відсутність в даному випадку мотивів, визначених у Конвенції.

Важливо зазначити, що в міжнародному праві існує поняття «доктрина мінімального рівня жорстокості», яка застосовується ЄСПЛ при відокремленні катувань від нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження й покарання і складається з таких ознак, як: мета, навмисний характер, рівень тяжкості фізичних та/або душевних страждань, стать, вік, стан жертви, суб'єктивне сприйняття людиною себе як особистості [120, с. 68]. Крім того, зважаючи на характерні риси аналізованої СРД (її одноразовість та максимальну наближеність до стандартної процедури надання (відбору) аналізів в медичній установі), останню взагалі неправильно ототожнювати (навіть можливість проведення) із нелюдським та/або таким, що принижує гідність поводженням. Разом з тим ЄСПЛ неодноразово звертав увагу, що, приймаючи рішення, він виходить з обставин кожного конкретного випадку, а тому слід дуже відповідально ставитись до реалізації примусового відібрання біологічних зразків, усвідомлюючи, що кожна невірна дія може стати фатальною для досудового розслідування.

За нашим переконанням, вищенаведені аргументи спростовують той факт, що саме по собі проведення такої СРД, як примусове відібрання біологічних зразків, уже містить порушення загальновизнаних прав людини. Належність та допустимість доказів буде залежати від фактичних дій (їх законності, пропорційності, межі та ступеню безпосереднього впливу на

особу, в якій відбиратимуться відповідні зразки) суб'єкта проведення досліджуваної СРД. З цього випливає висновок, що застосування фізичної сили відповідними уповноваженими особами на підставі ухвали слідчого судді про примусове відібрання біологічних зразків в кримінальному провадженні є допустимим з точки зору як національного законодавства, так і положень міжнародних конвенцій, згоду на реалізацію яких надано Україною, а також усталеною практикою ЄСПЛ з даного питання. Якщо з юридичним аспектом цього питання можна розібратись за допомогою вищенаведених аргументів та тез, то моральна (загальнолюдська) складова цього питання залишається відкритою та актуальною, тому примус (як такий) слід застосовувати в крайньому випадку, коли всі інші способи та засоби не дали необхідного для розслідування результату, тобто не призвели до добровільної згоди особи на надання біологічних зразків для відповідного дослідження.

У даному випадку під «іншими способами та засобами» розуміється широкий спектр комплексних заходів психологічного характеру та таких, що не пов'язані із фізичним впливом на особу, який може застосовуватись до володільця біологічних зразків, з метою отримання згоди останнього на добровільне їх надання. Дані прийоми слід розглядати з точки зору слідчої тактики, юридичної психології та професійної компетентності суб'єкта розслідування (слідчого, дізнавача чи прокурора).

Як ми вже згадували, пропозиція особі добровільно пройти освідчення нормативно закріплена законодавцем у ч. 3 ст. 241 КПК України, де прямо визначено, що лише після її відмови вказану СРД проводять примусово. Аналогічний порядок поширюється і на відбирання біологічних зразків у особи, згідно з положеннями ч. 3 ст. 245 КПК України.

Таким чином, у ході виконання п. 5 розробленого нами Алгоритму¹⁷ слід детально роз'яснити процесуальний та організаційний порядки його проведення.

¹⁷ Див. підрозділ 3.2 Дисертації (п. 5 Алгоритму: Пред'явлення зазначеної постанови особі, в якій планується здійснюватися відбирання біологічних зразків (яка є їх володільцем),

Пропонуємо включити в дане роз'яснення такі аспекти:

- процесуальні обставини, що викликали необхідність проведення цієї СРД;
- правова регламентація її проведення за чинним законодавством;
- які саме біологічні зразки необхідно відібрати в особи та в якій кількості;
- як саме, ким і з якою метою використовуватимуться зразки;
- повний механізм *надання* (добровільного) особою цих зразків (вказати орієнтовний день, час, місце проведення, коло учасників; описати функціонал та дії кожного з них; фактичні дії як слідчого (дізнавача чи прокурора) так і особи-володільця зразків; метод упакування зібраних матеріалів; ключові моменти складання відповідного протоколу СРД);
- повідомити особі про її право відмовитись від надання зразків добровільно;
- довести до відома володільця зразків положення законодавства щодо подальших дій сторони обвинувачення в разі такої відмови, а саме стосовно отримання ухвали про примусове відібрання зразків та повідомити про намір їх реалізації;
- роз'яснити зміст альтернативного варіанту добровільному наданню зразків, тобто висвітлити повний механізм саме примусового *відібрання* у особи цих зразків (вказати орієнтовний день, час, місце проведення, коло учасників; описати функціонал та дії кожного з них; фактичні дії як слідчого (дізнавача чи прокурора) так і особи-володільця зразків; метод упакування зібраних матеріалів; ключові моменти складання відповідного протоколу СРД);
- запропонувати особі зробити вибір між добровільним *наданням* зразків та примусовим їх *відібранням*.

детальне роз'яснення процесуального порядку його проведення та пропозиція особі надання необхідних біологічних зразків добровільно (ч. 3 ст. 245 КПК України)).

Як уже зазначалось раніше в примітці до Алгоритму¹⁸, під час взаємодії з особою-володільцем біологічних зразків, з метою підтвердження готовності суб'єкта розслідування до реалізації примусового відбирання в разі такої процесуальної необхідності, доцільно вести відеофіксацію. Остання також відіграватиме роль додаткового стримуючого фактору щодо можливої неправомірної поведінки особи.

Деякі із наведених нами положень корелюються з точкою зору П. Є. Антонюк, яка зазначала, що деталізація дій слідчого не повинна мати погрозливий характер, а їх метою є виключно інформування особи щодо дискомфорតності та невідворотності такої дії у випадку її примусового характеру [4, с. 38]. Більше того, з огляду на неминучість відібрання біологічних зразків особи у конкретному кримінальному провадженні та залежно від волевиявлення володільця (добровільно чи примусово), саме через її рішення залежить як тривалість означеної СРД, так і рівень її дискомфорту. З метою налагодження та підтримання ефективного психологічного контакту з особою-володільцем, останнього доцільно проінформувати, що добровільність надання зразків у даному випадку буде не лише запорукою мінімізації стороннього впливу на цю особу, а й підтвердженням факту співпраці зі слідством з метою встановлення об'єктивних обставин в кримінальному провадженні.

Для досягнення такої мети деякі науковці цілком слушно рекомендують використовувати можливість впливати на особу через її захисника, тобто особу, до якої у підозрюваного чи обвинуваченого підвищений ступінь довіри порівняно зі слідчим, прокурором. При цьому пропозиція щодо добровільного надання зразків буде переконливішою за умови здійснення рекомендованих організаційних заходів, що підтверджують неминучість застосування механізму примусу [4, с. 38].

У разі категоричної або завуальованої (вагання, сумніви тощо) відмови особи, що унеможлиблює на даний момент отримати позитивний результат,

¹⁸ Див. підрозділ 3.2 Дисертації (Алгоритм, с. 140-141).

суб'єкт розслідування вживає заходи щодо фіксації такої позиції (в протоколі та під відеофіксацію), акцентуючи, що особа матиме додатковий час на:

- повторне обміркування свого рішення;
- консультації з захисником.

Отримавши ухвалу слідчого судді про примусове відібрання біологічних зразків у особи та забезпечивши повне виконання організаційної складової процедури (зокрема залучивши працівників, уповноважених на застосування примусу), а також з метою дотримання загальноприйнятих принципів моралі, доцільно *повторно виконати положення п. 5 згаданого нами Алгоритму*, включно із детальними роз'ясненнями особі наслідків ненадання добровільної згоди і далі діяти залежно від конкретних обставин. Так, у випадку повторної відмови (але вже при наявності процесуальних підстав для примусового відібрання зразків із застосуванням фізичної сили), доречно ще раз:

- а) з'ясувати мотиви та аргументи такого рішення;
- б) спробувати переконати особу в доцільності його змінити, використовуючи зрозумілі для неї лексику та термінологію, наголошуючи на:
 - належному правовому підґрунті дій слідчого;
 - невідворотності досягнення очікуваного результату;
 - рівні можливого дискомфорту особи;
 - взаємній необхідності досягнення безконфліктного взаєморозуміння.

При цьому тактично-вигідним підґрунтям для позитивної зміни володільцем зразків свого рішення на користь добровільного їх надання можна вважати демонстрацію представником правоохоронного органу:

- 1) надання пріоритету саме договороздатності та відкритості до діалогу;
- 2) превалювання загальнолюдських якостей та поваги до особистих кордонів, цінностей та інтересів особи над службовою необхідністю в їх порушенні;

3) відсутності проявів бажання беззаперечного користування владними повноваженнями на користь встановлення контакту та досягнення взаєморозуміння попри наявність всіх необхідних складових (юридичні підстави, достатнє коло учасників тощо) для негайної реалізації процесу примусового відібрання.

У розвиток наведеного та враховуючи конкретну слідчу ситуацію, тактично доцільним є навіть піти на поступки особі в деяких чутливих для неї питаннях (надання дозволу на короткострокове побачення чи роботу в умовах слідчого ізолятора тощо), здійснюючи таким чином тактичний «торг» (за умови, що це не завдасть негативних наслідків розслідуванню), досягнувши через це певного консенсусу, що з великою долею вірогідності призведе до виконання завдання СРД без застосування примусу.

Слід зазначити, що запропоновані рекомендації не є вичерпними, однак становлять мінімально необхідний комплекс заходів для отримання добровільної згоди особи на надання біологічних зразків без застосування примусу, оскільки використання останнього може: а) зумовити ескалацію конфліктних ситуацій; б) слугувати приводом для оскарження відповідних дій стороною захисту з метою ініціювання застосування доктрини «плодів отруєного дерева» для послаблення доказової бази. Класичний приклад процесуального тиску з боку адвокатів у питанні примусового відібрання біологічних зразків у їх підзахисних відображено в ухвалі колегії суддів Першої судової палати Верховного Суду, де прямо вказано, що «Суд апеляційної інстанції, з огляду на доводи сторони захисту, не з'ясував, чи проведено ефективне розслідування за скаргами захисника на жорстоке поводження з ОСОБА_8 під час примусового відібрання біологічних зразків та не виклав в ухвалі своїх висновків щодо того, як це вплинуло на допустимість доказів, покладених в основу рішення про винуватість засуджених» [196].

Разом з тим, цілком прогнозованими (навіть за умов використання всіх вищенаведених тактичних заходів) є випадки неотримання добровільної згоди

на надання особою біологічних зразків, внаслідок чого і лише тоді застосовується законний механізм примусу, який і дотепер (на жаль) конкретно й чітко не регламентований законодавцем. По суті в КПК України взагалі не визначено коло суб'єктів застосування примусу не лише при примусовому відібранні біологічних зразків особи, а й в інших випадках його застосування (наприклад, при проведенні обшуку (ст. 236 КПК України), здійсненні приводу (ст. 143 КПК України) тощо).

У контексті наведеного цікавою є думка практиків¹⁹, які (за наявного термінологічного вакууму) вважають такими суб'єктами:

- а) співробітників спецпідрозділів (ППОП, КОРД тощо) – 15,2%;
- б) працівників оперативних підрозділів правоохоронних органів – 26,4%;
- в) осіб, залучених в якості спеціалістів (медичні працівники) – 6,8%;
- г) слідчого/дізнавача/прокурора, який проводить СРД – 2,1% ;
- д) усі вищеперелічені особи мають бути наділені такими повноваженнями – 4,1%.

В юридичній літературі також відсутня єдність серед науковців стосовно визначення безпосереднього суб'єкта застосування примусу, а певні дослідники або: а) залишили це питання поза увагою, обмежившись наведенням критеріїв, що визначають межі примусу (С. О. Коропецька [70]); б) взагалі вважають, що примусове відібрання біологічних зразків слідчим чи оперативним працівником є неприпустимим, оскільки особливість відібрання цих зразків пов'язана із гарантуванням права на життя, особисту недоторканність та належний захист здоров'я осіб (А. М. Лазебний, І. С. Карпюк [93, с. 225]).

У свою чергу автори вже згадуваних методичних рекомендацій «Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи»

¹⁹ Див. Додаток В до Дисертації (питання №13: Як Ви вважаєте, хто має бути уповноважений застосовувати фізичну силу до особи, яка чинить активний опір законному примусовому відібранню біологічних зразків в окремому НПА (за наявності відповідної ухвали слідчого судді)?)

дотримуються позиції, що розглядувану СРД (примусове відібрання біологічних зразків у особи):

1) має проводити безпосередньо слідчий, дізнавач чи прокурор, а у разі наявності від них доручення – оперативні працівники [141, с. 20];

2) потрібно здійснювати за аналогією ст. 143 КПК України, яка регламентує виконання ухвали про здійснення приводу, а саме:

а) у випадку невиконання особою, що підлягає примусовому відібранню біологічних зразків, законних вимог щодо виконання ухвали про здійснення примусового відібрання біологічних зразків, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу;

б) застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування;

в) у разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу, вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про здійснення примусового відібрання біологічних зразків, і мають зводитися до мінімального впливу на особу [141, с. 21].

Аналогічну позицію займають М. Г. Щербаковський, А. М. Проценко та А. Е. Волкова [216, с. 197].

На думку інших науковців (Л. О. Басюк [10, с. 156]; П. Є. Антонюк, А. О. Антошук та Р. В. Куций [3, с. 287]), у випадку необхідності застосування примусу в ході проведення процесуальних дій як учасники повинні залучатися працівники спецпідрозділів НПУ. На обґрунтування такої позиції Л. О. Басюк виходить з того, що:

1) відповідно до п. 17 ч. 1 ст. 3 КПК України, «слідчий – службова особа органу Національної поліції, органу безпеки, органу Державного бюро розслідувань, органу Бюро економічної безпеки України, Головного підрозділу детективів, підрозділу детективів, відділу детективів, підрозділу внутрішнього контролю Національного антикорупційного бюро України, уповноважена *в межах компетенції* (курсив – Є. Т.), передбаченої цим Кодексом, здійснювати досудове розслідування кримінальних

правопорушень», – роблячи з цього висновок, що слідчий (як і працівники оперативного підрозділу, що діють за його письмовим дорученням та (за таких обставин) в межах його компетенції) *не уповноважений* (курсив – Є. Т.) законодавцем на застосування примусу;

2) з аналізу відомих нормативно-правових актів, що регулюють діяльність спецпідрозділів НПУ (Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії» [129]; Положення про підрозділи поліції особливого призначення [130]), вбачається, що застосування примусу при проведенні СРД покладається виключно на підрозділи поліції особливого призначення, які входять до штатної структури територіальних управлінь НПУ [10, с. 156].

Наведена позиція має право на існування, проте є дискусійною з наступних міркувань.

Перш за все, у згадуваній нормі при визначенні поняття «слідчий» використана юридична конструкція «в межах компетенції, передбаченої цим Кодексом», яка науковцями тлумачиться (М. С. Цуцкірідзе), що обсяг кримінальної процесуальної компетенції означає її змістовне і кількісне наповнення. Межі компетенції слідчого лише окреслюють коло її елементів, взятих у сукупності або окремо один від одного. Тому поняття меж не дає повного уявлення про зміст і обсяг кримінальної процесуальної компетенції [200, с. 134].

По-друге, слідчий НПУ (поряд з тим, що він є суб'єктом досудового розслідування з боку сторони обвинувачення), в першу чергу є поліцейським, тобто особою: а) яка, в склала Присягу поліцейського (ст. 17 ЗУ «Про Національну поліцію»); б) проходить службу в поліції; в) якій присвоєно спеціальне звання поліції, – що також цілком стосується й представників спецпідрозділів НПУ. Органи досудового розслідування та підрозділи поліції особливого призначення входять в єдину загальну систему поліції та у своїй діяльності (як і будь-які інші підрозділи НПУ) керуються обов'язками, правами та повноваженнями, передбаченими саме цим Законом. Так, ст. 42 ЗУ

«Про Національну поліцію» передбачає, що поліція під час виконання повноважень, визначених цим Законом, уповноважена застосовувати такі заходи примусу, як фізичний вплив (сила), застосування спеціальних засобів та застосування вогнепальної зброї. При цьому уточняється, що фізичним впливом є застосування будь-якої фізичної сили, а також спеціальних прийомів боротьби з метою припинення протиправних дій правопорушників. До того ж ст. 30 вказаного Закону встановлює суворі вимоги до застосування таких поліцейських заходів, виходячи із принципів законності, необхідності, пропорційності та ефективності [148].

Відповідно до наведеного можна констатувати, що на слідчого (дізнавача, оперативного співробітника) як на такого ж представника поліції, що і працівники вказаних спецпідрозділів, покладаються абсолютно ідентичні повноваження щодо застосування в межах своєї компетенції поліцейських превентивних заходів та заходів примусу, в межах та у спосіб, передбачені ЗУ «Про Національну поліцію».

На наше переконання, вибір кола та кількості безпосередніх осіб, які застосовуватимуть відповідні заходи примусу у випадку із примусовим відібранням біологічних зразків, має здійснюватись суб'єктом розслідування виважено та пропорційно, враховуючи особливості конкретної слідчої ситуації та усвідомлюючи необхідність індивідуального підходу до їх вирішення, маючи достатній арсенал законних інструментів для вжиття відповідних заходів. Так, залежно від кожної слідчої ситуації, саме від обґрунтованого рішення слідчого залежить визначення кола суб'єктів застосування примусу, при цьому законодавець у даному контексті наділяє його достатніми повноваженнями для залучення з цією метою як працівників спецпідрозділів, так і оперативних працівників та спеціалістів, а також дозволяє здійснювати це самостійно (особисто), що засвідчує про наявність варіативності вибору. Наприклад, якщо у слідчого достатньо підстав вважати що особа, в якій необхідно відібрати зразки, своїми діями може спричинити загрозу для життя і здоров'я поліцейських (фізично-розвинена, від природи

має значні антрометричні показники та/або агресивно налаштована та ін.), для досягнення мети кримінального провадження слід залучити представників підрозділу поліції особливого призначення, що:

а) відповідатиме положенням ст. 143 КПК України, у частині застосування «відповідних підрозділів органів Національної поліції, органів безпеки, органів Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України або Державного бюро розслідувань» [85];

б) корелюється з науково обґрунтованою позицією як М. Г. Щербаковського, А. М. Проценко та А. Е. Волкової [216], так і колективу авторів згадуваних методичних рекомендацій «Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи»;

в) відповідатиме обґрунтуванням щодо функціоналу діяльності цих осіб, які наведені Л. О. Басюк, П. Є. Антонюк, А. О. Антощуком та Р. В. Куцим.

І навпаки (за логікою речей), якщо слідчий не вбачає таких ризиків, то процес реалізації відібрання біологічних зразків може відбутися за найменших зусиль, а саме:

а) правами, підставами і повноваженнями самого слідчого (дізнавача);

б) оперативними співробітниками, які за письмовим дорученням слідчого (дізнавача) будуть мати повноваження останнього.

Більше того, наша позиція корелюється не лише з положеннями ЗУ «Про Національну поліцію» [148], а й позицією Т. Є. Мироненка [109] та О. В. Бауліна, останній з яких прямо акцентував на тому, що міжнародні документи і національне законодавство не передбачають можливості застосування примусу судово-медичними експертами або лікарями, залученими до відібрання біологічних зразків. Тому застосовувати його на виконання ухвали слідчого судді про примусове відібрання біологічних зразків особи, яка відмовилася надати їх добровільно, повинні слідчий, дізнавач, прокурор або за їх письмовим дорученням співробітники оперативних підрозділів органів внутрішніх справ, безпеки, пенітенціарної і

прикордонної служби, а також органів, що здійснюють контроль за додержанням податкового і митного законодавства, відповідно до нормативно-правових актів, що регулюють застосування фізичного впливу і спеціальних засобів під час їх службової діяльності [11, с. 228].

У контексті наведеного цілком слушною є пропозиція О. Ю. Татарова про те, що порядок проведення примусового відібрання зразків для проведення експертизи (як окрема кримінальна процесуальна процедура) має бути регламентованим окремою інструкцією за аналогією як, наприклад, порядок ведення Єдиного реєстру досудових розслідувань [128], проведення негласних СРД [53], вилучення та зберігання речових доказів, взаємодія слідчого з оперативними підрозділами тощо. Автор правильно підкреслює, що відсутність методики проведення таких дій є невизначеністю, яка в свою чергу є передумовою «законних зловживань», оскільки у такому випадку особи, які здійснюють відібрання зразків діють не в порядку, визначеному законом чи іншими нормативно-правовими актами, а на «власний розсуд» з посиланням на аналогічну практику [174]. Більше того, така законодавча невизначеність часто стає приводом для негативного суспільного резонансу. Так, яскравим інформаційним приводом для критики правоохоронної системи України стали дії, що відображені у відеозапису фіксації процесу примусового відібрання біологічних зразків у осіб, підозрюваних у вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 115 КК України («Умисне вбивство» – прим. Є. Т.) [43]. Зафіксовані на камеру події спричинили акції протесту під будівлями органів виконавчої влади [16] які були викликані достатньо радикальними, на погляд суспільства, діями працівників прокуратури міста Києва під час *законного* (курсив – Є. Т.) проведення вказаної СРД у кримінальному провадженні із залученням спецпідрозділів НПУ (КОРД). Ця ситуація, вочевидь, є прямим результатом наявного правового вакууму з розглядуваного питання і потребує свого негайного вирішення шляхом:

а) створення окремого нормативно-правового акта (далі – НПА) з детальною регламентацією ролі та повноважень кожного з учасників

примусового відібрання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні;

б) внесення законодавцем відповідних змін до ст. 245 КПК України²⁰.

3.4. Висновки Європейського суду з прав людини щодо недопущення порушень при примусовому відборі біологічних зразків особи

Нормативне закріплення у ч. 5 ст. 9 КПК України положення про те, що кримінальне процесуальне законодавство України застосовується з урахуванням практики ЄСПЛ, суттєво підвищило науковий інтерес до тих концепцій та доктрин, які були вироблені його прецедентною практикою. Серед них особливе місце посідає доктрина позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини, в основі якої, по суті, закладено механізм реалізації тих прав, які гарантовані ЄКПЛ [37, с. 158]. Поряд з тим вітчизняне законодавство й дотепер має низку термінологічних прогалин, пов'язаних із примусовим відібранням зразків для проведення експертизи, хоча згадувана процедура має чітко відповідати проголошеному Україною курсу на неухильне дотримання прав і свобод людини. Тому розгляд допустимих меж застосування кримінального процесуального примусу при проведенні даної СРД, а також його співвідношення з поняттями «катування», «жорстоке поводження», «таке поводження чи покарання, що принижує гідність» із врахуванням правових позицій судової практики ЄСПЛ та з метою більш ефективного та обґрунтованого використання інструментів досудового розслідування задля досягнення завдань кримінального провадження – є вкрай важливими та актуальними.

Як відомо, Європейський суд з прав людини (як міжнародний судовий орган, юрисдикція якого поширюється на всі держави-члени Ради Європи) є одним із найефективніших судових інструментів захисту прав людини. З огляду на це та враховуючи положення ст. 17 ЗУ «Про виконання рішень та застосування практики Європейського Суду з прав людини», національні суди

²⁰ Див. Додаток Г до Дисертації.

застосовують ЄКПЛ та практику ЄСПЛ як джерела права, що цілком відповідає ч. 2 ст. 19 ЗУ «Про міжнародні договори України», де прямо визначено, що якщо міжнародним договором України, який набрав чинності, встановлено інші правила, ніж ті, що передбачені у відповідному акті законодавства України, то застосовуються правила міжнародного договору, а практика ЄСПЛ має вищу юридичну силу за норми КПК України [179, с. 197].

Отже, в правовому розумінні практика ЄСПЛ в Україні фактично є джерелом права, з урахуванням якого судові інстанції всіх рівнів повинні керуватися у своїх рішеннях. Відповідного до цього й у питаннях примусового відібрання біологічних зразків в особи під час досудового розслідування необхідно дотримуватися позицій, які відображені у ЄКПЛ та отримали своє розширене тлумачення у рішеннях ЄСПЛ. Водночас, окрім згаданих раніше можливих порушень ст. 3 (Заборона катування) ЄКПЛ, на практиці ЄСПЛ вбачає можливими також порушення ст. 8 (Право на повагу до приватного і сімейного життя) та ст. 6 (Право на справедливий суд), які можуть впливати в контексті примусового відібрання біологічних зразків.

З аналізу національної судової практики²¹ вбачається, що «найпопулярнішими» рішеннями ЄСПЛ, на які посилаються національні суди в обґрунтуванні рішення щодо надання (або відмови в наданні) дозволу на примусове відібрання біологічних зразків, є справи «Яллог проти Німеччини» від 11.07.2006 [226] та «Функе проти Франції» від 25.02.1993 [225]. Менш поширеними, але не менш значущими є рішення ЄСПЛ у справах «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 17.12.1996 [222] та «Х. проти Нідерландів» від 04.12.1978 року [102]. Ознайомлення зі згадуваними справами дозволяє виокремити основні положення, на які спирається ЄСПЛ при прийнятті рішень щодо недопущення порушення прав людини, що були виведені із конкретних ситуацій, які ми і розглянемо.

²¹ Проаналізовано 939 ухвал слідчих суддів, опублікованих в Єдиному державному реєстрі судових рішень, які були постановлені протягом 2024 року.

Так, у справі «Яллог проти Німеччини» ЄСПЛ дійшов висновку, що компетентні органи завдали заявнику тяжкого втручання у його фізичну та психічну цілісність проти його волі. Це пов'язано з тим, що заявнику примусово ввели лікарський препарат, який викликав блювання, але не з лікувальною метою, а для отримання доказу, що (як визнали судді) межувало з брутальністю, оскільки заявник чинив фізичний і психічний опір перед очікуваною процедурою, сутність якої полягала у проштовхуванні трубки через ніс і доведення її до шлунку для введення ліків. При цьому саме через згадуваний опір чотири поліцейських утримували заявника для забезпечення безперешкодних дій лікаря. На думку Суду, мети можна було досягти й більш гуманним способом, наприклад, через виведення проковтнутого згортку з наркотичною речовиною природним шляхом, а безпосередньо проведену процедуру оцінили як таку, що:

а) через введення препарату в організм заявника та супутні обставини, вочевидь, мала викликати у нього страх, тривогу і відчуття власної неповноцінності;

б) становила ризик для здоров'я заявника, головним чином через неспроможність отримати лікарем заздалегідь потрібну медичну інформацію про нього;

в) у сукупності з наведеними факторами могла істотно зашкодити психічній цілісності людини.

Отож, застосований до заявника захід завдав йому фізичного болю та психічних страждань (хоча це і не було метою), а тому Суд резюмував, що заявника було піддано нелюдському і такому, що принижує гідність, поводженню на порушення ст. 3 ЄКПЛ.

Ретельний аналіз розглянутого рішення ЄСПЛ дозволяє зробити певні висновки шляхом виокремлення загальних вимог щодо процедури здійснення примусового відібрання біологічних зразків, а саме:

- процедура не повинна становити ризик для здоров'я особи та спричиняти їй фізичного болю і психічних страждань;

- правоохоронці не повинні завдавати тяжкого втручання в фізичну та психічну цілісність особи проти її волі;
- сама процедура та супутні обставини не повинні викликати в особи страх, тривогу і відчуття власної неповноцінності, що завдає істотної шкоди психічній цілісності людини;
- недопустимо застосовувати насильство, яке межує з брутальністю;
- доказ, отриманий завдяки цій процедурі, не повинен бути вирішальним елементом для засудження особи, оскільки примусове отримання такого є порушенням його права не свідчити проти себе.

Як бачимо, остання вимога стосується ще одного гарантованого Конституцією України та міжнародними нормативно-правовими актами важливого права – свободи від самовикриття, тобто права не свідчити проти себе. З цього приводу окремими науковцями відстоюється точка зору про те, що надання біологічних зразків є: а) тотожним свідченню проти себе, членів своєї родини, коло яких визначене Законом; б) порушенням гарантованих ст. 63 КУ прав і свобод особи – а значить примусове відбирання таких зразків є незаконним [12; 199]. Разом з тим відповідь на таку позицію відображена у рішенні ЄСПЛ в справі «Саундерс проти Сполученого Королівства» від 17.12.1996, де констатується, що право не свідчити проти себе, головним чином, пов'язане з повагою до бажання обвинуваченого мовчати. Як цілком зрозуміло, у правових системах Договірних Сторін ЄКПЛ та в інших державах це правило не поширюється на використання в кримінальному провадженні матеріалів, які можуть бути отримані від обвинуваченого під примусом, матеріалів, які існують незалежно від волі підозрюваного, такі, як змушування дихати в алкогольно-респіраторну трубку, аналізи крові, сечі, зразки шкіри для аналізу ДНК [222, §69]. Наведене рішення певним чином корелюється і з рішенням у справі «Каруана проти Мальти» від 15.05.2018, в якому Суд зауважив, що право не свідчити проти чоловіка/дружини, на відміну від надання усних свідчень, не поширюється на збір матеріальних доказів, таких як клітинний матеріал (§35). І хоча взяття ротового мазка й становить

втручання у права, гарантовані ст. 8, проте зазвичай воно не спричиняє тілесних ушкоджень або будь-якого фізичного чи морального страждання. Отже, у випадку, коли взяття цього зразка було необхідним для розслідування кримінального правопорушення, Суд визнав згаданий захід пропорційним [44, с. 36].

Наведені приклади дозволяють стверджувати про те, що з позиції необхідності дотримання свободи від самовикриття, ЄСПЛ визнає допустимим відібрання біологічних зразків людини навіть не залежно від її волі за умов необхідності їх отримання для розслідування кримінального правопорушення.

У свою чергу в рішенні по справі «Функе проти Франції» [225] ЄСПЛ надав роз'яснення тому, що «право на мовчання» полягає не лише у свободі від надання самовикривальних показів, а також включає в себе право особи не бути притягнутою до відповідальності за відмову від надання інших доказів, що підтверджують вину такої особи. В даній справі мова йде про примус особи з боку митних органів надати в їх розпорядження документи щодо її фінансової діяльності (шляхом проведення обшуку без відповідного судового рішення), при цьому не використавши жодних інших законних інструментів (запит тощо) та взагалі не перевіривши факт їх наявності. Оцінка наведених обставин наштовхує провести аналогію зі справою «Яллог проти Німеччини», адже в ній Суд також приходить до висновку про неможливість здійснення щодо особи будь-якого примусу саме з метою надання нею доказів, які згодом буде покладено в основу її обвинувачення [226]. Внаслідок цього можна обґрунтовано вважати, що примус у відібранні біологічних зразків не слід сприймати як санкцію за відмову особи від добровільного їх надання, адже він являє собою легальний інструмент вирішення логічних потреб досудового розслідування. З цього приводу доречно згадати й положення ст. 63 Конституції України та ст. 18 КПК України, де особі гарантується право не свідчити проти себе, що правознавцями трактується як право *не говорити* нічого з приводу підозри чи обвинувачення проти неї, та відмовитися

відповідати на запитання у будь-який момент [180, с. 105]. Фактично таким правом (у контексті розглядуваного питання) особа може скористатись лише під час відбирання зразків голосу та почерку, оскільки відбір згадуваних зразків залежить лише від її волевиявлення, а примусове їх відібрання взагалі неможливе. Спираючись на наведені позиції вважаємо, що зразки біологічного походження (голос) не доцільно ототожнювати з показами особи в кримінальному провадженні, а тому відмову особи від надання біологічних зразків із посиланням на вищевказані норми щодо свободи від самовикриття слід вважати необґрунтованою.

Водночас у окремих випадках ЄСПЛ розглядає примус у відібранні біологічних зразків як єдину можливість захисту прав інших осіб. Так, у справі «Х. проти Нідерландів» від 4 грудня 1978 року Суд зазначає, що хоча примусовий аналіз крові може бути розглянутий як порушення права на особисте життя, він також може бути визнаний необхідним для захисту прав інших осіб [102, с. 178]. Тобто у даному випадку суд класифікує відібрання аналізу крові як «незначне втручання» і підкреслює необхідність забезпечення певних гарантій для особи в момент такої втручання. Зокрема, у рішенні прямо зазначено, що:

- аналіз крові може проводитися виключно за розпорядженням прокурора, його заступника або іншої уповноваженої особи поліції, що забезпечує контроль над процесом;
- процедуру аналізу крові повинен виконувати лише акредитований лікар, який у свою чергу має право відмовитися від проведення аналізу з огляду на виняткові медичні причини, що гарантує дотримання медичних стандартів і прав пацієнта.

Таким чином, практика ЄСПЛ дозволяє зробити висновок, що дотримання прав і свобод людини та недопущення катувань під час кримінального провадження забезпечується не лише легітимністю примусу (застосування примусу до особи на підставі чіткої та прозорої процедури судового контролю за здійсненням такого примусу), але й формою такого

примусу та ступенем душевних і фізичних страждань, що завдаються особі, по відношенню до якої він застосований. Тобто мова йде про принцип пропорційності засобів, що застосовуються, меті, що досягається [120, с. 253]. З цього впливають зрозумілі орієнтири щодо допустимого рівня законного примусу, до якого можуть вдаватися правоохоронні органи держав, які є підписантами міжнародних договорів, для виконання своїх зобов'язань перед суспільством у боротьбі зі злочинністю.

Висновки до розділу 3

1. Запропоновані законодавцем у ст. 245 КПК України поняття «зразки для експертизи» та «біологічні зразки особи» не є тотожними, а співвідносяться як ціле та частина, тому термін «біологічні зразки» слід розуміти за вужчим змістом, ніж «зразки особи». З огляду на наведене та спираючись на висвітлені науковцями критерії (біологічний, інформаційний, ідентифікаційний, процесуальний та доказовий), вважаємо методологічно правильним поняття «зразки особи» розділити на такі два види:

А. «Біологічні зразки», до яких відносяться:

- частини (тканини) тіла людини: органи, кістки, волосся, зрізи нігтів, ділянки шкіри та ін.;
- виділення як продукти життєдіяльності людини: кров (плазма), сеча, піт, сперма, слина, запах та ін.;
- відбитки рельєфу шкіри тіла людини: пальців рук, стоп, долонь, губ, чола, вух та ін.

Б. «Зразки біологічного походження» (небіологічні), а саме:

- зразки почерку та підпису;
- зразки голосу та мовлення (як усної) та писемної мови;
- інші сліди, які виникають внаслідок природної життєдіяльності.

2. Зважаючи на те, що наявність та використання криміналістичних баз даних ДНК уже підтвердили високий рівень ефективності у справі протидії

злочинності в багатьох країнах світу, прийняття ЗУ «Про державну реєстрацію геномної інформації людини» стало новітнім етапом становлення та розвитку національної бази даних ДНК і галузі криміналістичного ДНК-аналізу в цілому. Водночас оскільки для України ця сфера є відносно новою, на практиці відчувається дефіцит профільної наукової та методичної літератури, що у поєднанні з об'єктивною відсутністю практичного досвіду у правоохоронців значно ускладнює виконання завдань з наповнення вітчизняної бази даних та її безпосереднє використання для задоволення потреб правоохоронних органів.

3. За результатами вивчення судової практики узагальнено та детально розглянуто підстави, якими слідчими суддями обґрунтовано найбільшу кількість відмов у наданні дозволу на примусове відібрання біологічних зразків, а саме:

- відсутність призначеної під час досудового розслідування судової експертизи, для проведення якої необхідні біологічні зразки особи (385 рішень, що складає 41% відмов);
- посилення на правові висновки Європейського суду з прав людини, зокрема, у справах «Яллог проти Німеччини» (від 11.07.2006 року), «Функе проти Франції» (від 25.02.1993 року), в яких зазначалось про недопущення застосування до особи примусових заходів задля отримання від неї даних, які можуть бути використані як підстава для висунення обвинувачення такій особі (188 рішень, що складає 20% відмов);
- відсутність документально зафіксованої відмови особи від добровільного надання біологічних зразків у матеріалах клопотання (141 рішення, що складає 15% відмов);
- відмова ініціатора від підтримання клопотання (113 рішень, що складає 12% відмов);
- слідчий суддя не вважає зразки почерку біологічними зразками (56 рішень, що складає 6% відмов);

- ініціатор звернувся з клопотанням про відібрання зразків у особи, яка не має процесуального статусу в даному кримінальному провадженні (56 рішень, що складає 6% відмов).

На підставі наведеного суб'єктам досудового розслідування запропоновано процесуальні шляхи (заходи) мінімізації отримання вищевказаних відмов.

4. Чинний КПК України не містить чітко регламентованої структури будь-якого клопотання сторони кримінального процесу, а лише визначає основні положення, які повинні відобразитися в ньому (ст.ст. 184, 234, 200, 297-2 КПК України), а тому на підставі проведеного дослідження та з огляду на загальні вимоги КПК нами виокремлено основні частини з яких має складатися згадуваний процесуальний документ та їх зміст.

5. Застосування фізичної сили уповноваженими особами на підставі відповідної ухвали слідчого судді про примусове відібрання біологічних зразків в кримінальному провадженні є допустимим з точки зору як національного законодавства, так і положень міжнародних конвенцій, згоду на реалізацію яких надано Україною, а також усталеною практикою ЄСПЛ з даного питання.

Водночас, примус (як такий) слід застосовувати в крайньому випадку, коли всі інші способи та засоби не дали необхідного для розслідування результату, тобто не призвели до добровільної згоди особи на надання біологічних зразків для відповідного дослідження.

Вибір кола та кількості безпосередніх осіб, які застосовуватимуть відповідні заходи примусу у випадку із примусовим відібранням біологічних зразків, має здійснюватись суб'єктом розслідування виважено та пропорційно, враховуючи особливості конкретної слідчої ситуації та усвідомлюючи необхідність індивідуального підходу до їх вирішення, маючи достатній арсенал законних інструментів для вжиття відповідних заходів.

6. Виходячи з проаналізованої практики ЄСПЛ, встановлено, що ЄКПЛ не забороняє в принципі можливість примусового медичного

втручання. Однак будь-яке втручання у фізичну цілісність особи з метою отримання доказів має бути об'єктом винятково ретельної перевірки. Таким чином, застосування примусового відібрання зразків у ході досудового розслідування не є автоматичним порушенням зазначеної Конвенції, більше того, процесуальний порядок його проведення, який реалізовано законодавцем через необхідність отримання дозволу у слідчого судді, фактично є елементом системи «стримування і противаг», покликаний на всебічне забезпечення прав і основоположних свобод людини.

7. З огляду на той факт, що порядок отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні є доволі ускладненим та викликає труднощі у практиків нами розроблено **«Алгоритм дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні»**, в якому розглянуто можливі варіанти розвитку слідчої ситуації та надані конкретні шляхи її вирішення.

Практичне застосування запропонованого Алгоритму, адаптованого до фактичних обставин конкретного кримінального провадження, упорядкує дії ініціатора що сприятиме ефективному вирішенню розглядуваних завдань.

8. На підставі проведеного дослідження запропоновано викласти ст. 245 КПК України (Отримання зразків для експертизи) в редакції, яка наведена у Додатку Г до Дисертації.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дисертаційного дослідження, що ґрунтується на вивченні, аналізі, узагальненні та систематизації наукових і емпіричних даних, відповідно до поставленої мети вирішено наукове завдання, яке полягає в комплексному теоретичному опрацюванні отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні як СРД. Так, зроблено низку висновків, розроблено науково обґрунтовані кримінальні процесуальні, криміналістичні та тактичні рекомендації, сформульовано законодавчі пропозиції внесення змін ст. 245 КПК України, що за своїм змістом і направленістю задовольняють вимогу наукової та практичної новизни, а також спрямовані на підвищення ефективності діяльності правоохоронних органів щодо розслідування кримінальних правопорушень в умовах недопущення порушення прав людини. У результаті дослідження сформульовано такі основні висновки.

1. Ретроспективний огляд виникнення та застосування спеціальних знань під час розслідування кримінальних правопорушень дозволяє констатувати, що становлення та розвиток інституту судових експертиз бере свій початок з появи перших державних утворень і перманентно триває й дотепер, та є одним із наслідків сталого прагнення людства до пошуку справедливості, встановлення істини та здійснення правосуддя на всіх проміжках його історичного розвитку.

Початок ХХІ століття для України характеризується як черговий етап у розвитку судово-експертної діяльності, що якісно впливає на особливості формування і застосування системи криміналістичних знань, унаслідок трансформування злочинності та активних євроінтеграційних процесів у державі. Сучасному розвитку судової експертології та судово-експертної діяльності притаманні уточнення їх предмета, об'єкта, структури, співвідношення із криміналістикою, удосконалення методик проведення традиційних експертиз та розроблення новітніх, що сприяє конкретизації та

більш поглибленому аналізу їх структурних елементів, визначенню гносеологічних і практичних функцій.

Протиправна збройна агресія росії стала потужним стимулом не лише для розвитку військової сфери та зміцнення обороноздатності України, а й для активізації наукових досліджень у галузі криміналістики загалом та судової експертизи зокрема. А тому на сьогодні визначальним є як підвищення рівня науково-методичного забезпечення діяльності судових експертів, так і акредитація лабораторій науково-дослідних установ за міжнародним стандартом ISO 17025 та запровадження процедури акредитації за стандартом ISO 17020.

2. Станом на тепер судова експертиза в досудовому розслідуванні є дієвим інструментом збирання доказів і застосування спеціальних знань, яким у рівній мірі наділені сторони кримінального провадження з метою встановлення обставин, що мають значення для доказування.

Водночас потребують свого вирішення організаційно-правові питання щодо: а) залучення іноземних судових експертів до проведення експертиз в Україні; б) участі національних судових експертів до проведення судових експертиз за кордоном.

3. Судова експертиза в широкому розумінні є дослідженням, що проводиться судовим експертом на виконання завдання ініціатора із застосуванням спеціальних знань у галузі науки, техніки, мистецтва, ремесла тощо щодо об'єктів, явищ і процесів з метою надання висновку з питань, які є або можуть бути предметом судового розгляду чи мають значення для встановлення фактичних обставин події та інших даних, що впливають на правильне вирішення справи та доказування.

При цьому важливу роль у даному випадку відіграють саме «спеціальні знання», під якими науковці здебільшого розуміють не загальновідомі в кримінальному процесі знання, набуті особою в результаті професійного навчання або роботи з певної спеціальності, що використовуються для вирішення завдань кримінального судочинства. У свою чергу вивчення

положень законодавства України дає підстави стверджувати, що поняття «спеціальні знання» законодавчо не визначено.

З огляду на викладене та на підставі проведеного аналізу пропонуємо визначати спеціальні знання як сукупність наукових, технічних та інших знань, набутих особою внаслідок цілеспрямованої професійної підготовки та/або вузькопрофільної практичної діяльності у відповідній сфері, застосування яких забезпечує отримання достовірної, повної та обґрунтованої інформації, необхідної для об'єктивної оцінки обставин та подій, що становлять предмет кримінального провадження та потребують спеціальної фахової інтерпретації.

4. Вітчизняне законодавство не надає вичерпного переліку об'єктів, які можуть використовуватися як зразки для проведення експертизи. Відсутність такого переліку варто розглядати як виправдану позицію законодавця, оскільки під час розслідування кримінальних правопорушень виникають різнопланові ситуації, що вимагають гнучкого підходу. Наявність нормативно закріпленого вичерпного переліку видів зразків могла б ускладнити роботу правоохоронних органів та обмежити можливості слідства.

5. Зразки для порівняння є носіями різних властивостей об'єкта, що перевіряється. Залежно від властивостей, які відображаються, зразки для порівняльного дослідження умовно поділяються на зразки, що відображають:

- а) особливості зовнішньої будови об'єкта;
- б) склад і структуру об'єкта;
- в) функціональні особливості об'єкта або механізму утворення його слідів;
- г) одночасно кілька характеристик об'єкта-оригіналу.

6. Зразки для експертизи в кримінальному провадженні слід розглядати окремо або в своїй сукупності як матеріальний об'єкт (чи його частину), або матеріально-фіксоване відображення цього об'єкта чи його проявів, отримані у порядку, встановленому кримінальним процесуальним законом. Такі зразки характеризуються сукупністю релевантних ознак і

властивостей, що зумовлюють можливість ефективного вирішення визначених експертних завдань шляхом застосування спеціальних знань під час проведення експертизи в межах кримінального провадження.

7. Запропоновані законодавцем у ст. 245 КПК України поняття «зразки для експертизи» та «біологічні зразки особи» не є тотожними, а співвідносяться як ціле та частина, тому термін «біологічні зразки» слід розуміти за вужчим змістом, ніж «зразки особи». З огляду на наведене та спираючись на висвітлені науковцями критерії (біологічний, інформаційний, ідентифікаційний, процесуальний та доказовий), вважаємо методологічно правильним поняття «зразки особи» розділити на такі два види:

А. «Біологічні зразки», до яких відносяться:

- частини (тканини) тіла людини: органи, кістки, волосся, зрізи нігтів, ділянки шкіри та ін.;
- виділення як продукти життєдіяльності людини: кров (плазма), сеча, піт, сперма, слина, запах та ін.;
- відбитки рельєфу шкіри тіла людини: пальців рук, стоп, долонь, губ, чола, вух та ін.

Б. «Зразки біологічного походження» (небіологічні), а саме:

- зразки почерку та підпису;
- зразки голосу та мовлення (як усної) та писемної мови;
- інші сліди, які виникають внаслідок природної життєдіяльності.

8. З огляду на той факт, що порядок отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні є доволі ускладненим та викликає труднощі у практиків, нами розроблено **«Алгоритм дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні»**, в якому розглянуто можливі варіанти розвитку слідчої ситуації та надано конкретні шляхи її вирішення.

Практичне застосування запропонованого Алгоритму, адаптованого до фактичних обставин конкретного кримінального провадження, упорядкує дії ініціатора, що сприятиме ефективному вирішенню поставлених завдань.

9. Застосування фізичної сили уповноваженими особами на підставі відповідної ухвали слідчого судді про примусове відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні є допустимим з точки зору як національного законодавства, так і положень міжнародних конвенцій, згоду на реалізацію яких надано Україною, а також усталеною практикою ЄСПЛ з даного питання.

Водночас примус (як такий) слід застосовувати в крайньому випадку, коли всі інші способи та засоби не дали необхідного для розслідування результату, тобто не призвели до добровільної згоди особи на надання біологічних зразків для відповідного дослідження.

Вибір кола та кількості безпосередніх осіб, які застосовуватимуть відповідні заходи примусу у випадку із примусовим відібранням біологічних зразків, має здійснюватись суб'єктом розслідування виважено та пропорційно, враховуючи особливості конкретної слідчої ситуації та усвідомлюючи необхідність індивідуального підходу до їх вирішення, маючи достатній арсенал законних інструментів для вжиття відповідних заходів.

10. В Україні та інших країнах Європи однією з основних вимог законодавства є дотримання прав людини. При цьому країни ЄС демонструють більш ефективні моделі у питанні отримання біологічних зразків (у тому числі примусового характеру), на підставі аналізу якого вважаємо наступні перспективні напрями удосконалення вітчизняного законодавства:

а) розроблення та впровадження на законодавчому рівні вимог до процедури отримання зразків для експертизи з детальною регламентацією дій кожного з учасників;

б) посилення механізму контролю за діями правоохоронців під час проведення зазначеної СРД, зокрема шляхом запровадження можливості оскарження судової санкції на примусове відібрання зразків;

в) впровадження правових норм, що надають прокурору право ініціювати у виняткових випадках (при розслідуванні особливо тяжких злочинів) примусове отримання зразків незалежно від наявності добровільної згоди підозрюваного.

11. З метою удосконалення українського законодавства у сфері отримання зразків для експертизи доцільним є впровадження чітких норм, що регулюють процедури отримання зразків, задля зменшення затримок у досудовому розслідуванні. Також законодавцю слід чітко розмежувати процедури відбору зразків для експертизи від інших СРД та заходів забезпечення кримінального провадження, таких як освідування та тимчасовий доступ до речей і документів. Оскільки їм притаманні принципово різні природа та мета, доцільно було б закріпити в КПК України окремі, більш детальні регламенти для кожної з них. Це допоможе уникнути правової плутанини і забезпечити дотримання прав громадян під час проведення СРД.

12. На підставі проведеного дослідження запропоновано викласти ст. 245 КПК України (Отримання зразків для експертизи) в редакції, яка наведена у Додатку Г до Дисертації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Актуальні питання судової експертизи і криміналістики : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», м. Харків, 10 листоп. 2023 р. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2023. 447 с.
2. Андрушко О. В. Примус у кримінальному процесі: питання денотації і конотації. *Підприємництво, господарство і право*. 2018. № 4. С. 215-220. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pgip_2018_4_37.
3. Антонюк П. Є., Антощук А. О., Куций Р. В. Тактика отримання зразків в кримінальному провадженні. *Право і суспільство*. 2021. № 5. С. 281-289.
4. Антонюк П. Є. Організаційно-тактичні аспекти примусового відбирання біологічних зразків у особи у кримінальному провадженні. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 1(27). С. 34-39.
5. Антощук А. О., Басюк Л. О. Порядок відібрання зразків з речей і документів для експертизи у кримінальному провадженні: критичний аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2023. № 77(2). С. 205-210. URL: <https://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/284176/278354>.
6. Бажанюк В. В. Правові та організаційно-тактичні основи проведення експертиз у кримінальному провадженні : дис. ... докт. філос. : 081 Право. Кропивницький, 2023. 256 с.
7. Басюк Л. О. Отримання біологічних зразків особи за умови добровільного їх надання. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 446-450.
8. Басюк Л. О. Отримання зразків з тіла неживої людини (трупа) для експертизи у кримінальному провадженні: проблемні аспекти. *Право і суспільство*. 2022. № 3. С. 208-213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2022_3_34.

9. Басюк Л. О. Співвідношення порядку отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні з нормативно-правовими актами у галузі кримінального провадження інших країн. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 78(2). С. 249-255. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_78\(2\)_41](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_78(2)_41).
10. Басюк Л. О. Отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні : дис. ... докт. філос. : 081 Право. Київ, 2023. 203 с.
11. Баулін О. В. Особливості отримання біологічних зразків особи для проведення експертизи у досудовому розслідуванні. *Криміналістика і судова експертиза*. 2015. Вип. 60. С. 222-231.
12. Біла В. Р. Міжнародне співробітництво у судово-експертній діяльності: сучасний стан та перспективи. Загальні проблеми судової експертизи. Пропозиції щодо реформування законодавства України задля покращення експертного забезпечення правосуддя. *Судова експертиза в контексті відновлення України* : матеріали III Всеукр. наук.-практ. конф., м. Львів, 9 черв. 2023 р. Львів, 2023. С. 42-46.
13. Благодир А. А., Благодир В. С., Благодир С. М. Відповідність порядку відібрання зразків для проведення експертизи міжнародним. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. № 2. С. 274-276.
14. Бутович О. І., Кисельов В. М. Особливості призначення та проведення судових експертиз в умовах воєнного стану. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2023. № 2(101), ч. 2. С. 224-230.
15. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. Бусел В. Т. Київ, Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
16. Войченко С. Акція протесту під ГПУ щодо незаконного відібрання біологічних зразків Медведька і Поліщука. *YouTube*. 2016. URL: https://www.youtube.com/watch?v=ZQCxA7I_QBg.

17. Волобуєв А. Ф. Етапи розслідування в криміналістичній методиці. *Вісник університету внутрішніх справ*. 1999. Вип. 5. С. 28-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnuvs_1999_5_6.
18. Волобуєв А. Ф. Криміналістика в умовах реформування кримінального судочинства. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 3. С. 153-157. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2018_3_24.
19. Волобуєв А. Ф. Особливості механізму вчинення сексуального насильства на тимчасово окупованих територіях та його розслідування. *Криміналістичний вісник*. 2023. № 1. С. 39-51. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krvis_2023_1_5.
20. Волобуєв А. Ф. Проблеми взаємодії суб'єктів досудового розслідування злочинів. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка*. 2015. Вип. 3. С. 270-276. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlduvs_2015_3_32.
21. Волобуєв А. Ф., Волобуєва О. О. Кримінальне провадження: проблемні питання понятійно-категорійного апарату. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2021. № 1. С. 36-42. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uptzp_2021_1_7.
22. Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В. Завдання криміналістики в умовах реформування кримінального процесу. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 53-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2018_18_9.
23. Волобуєва О. О. Згвалтування: кримінальне провадження приватного чи публічного обвинувачення? *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 77(2). С. 144-148. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_77\(2\)_26](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2023_77(2)_26).
24. Волобуєва О. О. Особа, яка вчинила кримінальне правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності: криміналістичний аналіз. *Європейські перспективи*. 2015. Вип. 5. С. 111-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_5_20.

25. Волобуєва О. О. Проблемні питання застосування окремих норм КПК України. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 98-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/aymvs_2013_1_19.

26. Волобуєва О. О. Розслідування кримінальних правопорушень проти статевої свободи та статевої недоторканності особи: проблемно-дискусійні аспекти освідчування. *Правовий часопис Донбасу*. 2018. № 1. С. 177-182. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2018_1_27.

27. Вирок Дарницького районного суду м. Києва від 06 грудня 2024 року, справа № 753/15078/17. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/123581958>.

28. Вирок Доброславського районного суду Одеської області від 22 жовтня 2025 року, справа № 504/1314/25. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/131148505>.

29. Вирок Роздільнянського районного суду Одеської області від 20 травня 2021 року, справа № 499/481/20. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/97053455>.

30. Вирок Херсонського міського суду Херсонської області від 22 вересня 2025 року, справа № 766/16384/24. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/130518864>.

31. Глобенко Г. І. Отримання зразків для експертизи: процесуальні та криміналістичні аспекти. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народж. проф. М. В. Салтевського, м. Харків, 8 листоп. 2017 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутріш. справ. Харків : ХНУВС, 2017. С. 251-252.

32. Гловюк І. В. Деякі питання тлумачення норм щодо строків досудового розслідування під час воєнного стану. *Кримінальне судочинство: права людини під час дії надзвичайного або воєнного стану* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., 18 листоп. 2022 р. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2022. С. 305-308.

33. Гловюк І. В. Дотримання належної правової процедури відбирання біологічних зразків: деякі питання. *Міжнародна та національна безпека: теоретичні і прикладні аспекти* : матеріали VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 11 берез. 2022 р.). Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. С. 305-308.
34. Гловюк І. В. Кримінальне провадження щодо воєнних злочинів: виклики та відповіді. *Право України*. 2023. № 5. С. 85-100.
35. Гловюк І. В. Кримінально-процесуальні функції: теоретико-методологічні засади і практика реалізації : дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09. Одеса, 2016. 602 с.
36. Гловюк І. В., Дроздов О. М., Завтур В. А. та ін. До розробки концепту позитивних зобов'язань держави у сфері прав людини у кримінальному провадженні (на прикладі статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). *Право України*. 2022. № 1. С. 156-189. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prukr_2022_1_9.
37. Гловюк І., Торбас О. Новий порядок залучення експерта за Кримінальним процесуальним кодексом України: здобутки та прорахунки. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2018. № 2. С. 97-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnapu_2018_2_10.
38. Гончаренко В. Г. Спеціальні знання: генезис, предмет, рівні, форми використання в доказуванні. *Вісник Академії адвокатури України*. 2007. № 2(9). С. 22-34.
39. Гора І. В., Колесник В. А. Актуальні проблеми сучасної криміналістики : навч. посіб. для аспірантів. Київ : НА СБ України, 2023. 260 с.
40. Гора І. В., Колесник В. А. Криміналістичні експертизи та дослідження, що проводяться у системі правоохоронних органів України : наук.-практ. посіб. Київ, 1999.
41. Городецька М. С. Застосування стандартів доказування у кримінальному провадженні. *Українська поліцейстика: теорія,*

законодавство, практика. 2021. № 2. С. 67-74. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/uptzp_2021_2_9.

42. Городецька М. С. Окремі питання визнання допустимості доказів у кримінальному провадженні. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 3. С. 37-41. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2022_3_10.

43. Громадська організація «Магнолія» / NGO «Magnolia». У підозрюваних у вбивстві Бузини примусово відібрали біологічні зразки. *YouTube*. 2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=tqvZ2Uj9FcY>.

44. Довідник із застосування статті 8 Європейської конвенції з прав людини. URL: https://www.echr.coe.int/documents/d/echr/Guide_Art_8_UKR.

45. Долинський С. М. Особливості проведення судових експертиз в умовах воєнного часу. *Актуальні питання судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану та повоєнний період* : матеріали всеукр. наук.-практ. конф. (Одеса-Львів, 28 верес. 2022 р.) : тези доп. / відп. ред. Д. Кішко, Р. Заяць. Львів : Растр-7, 2022. С. 46-48.

46. Дуфенюк О. М. Експертиза у кримінальному провадженні за законодавством України та Польщі: порівняльне дослідження : монографія. Львів : ЛьвДУВС, 2018. 272 с.

47. Зеленов Г. М., Кривцова О. В. Огляд судової практики Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду щодо проведення освідчування особи та відібрання зразків для експертизи. Рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 року по липень 2024 року. Київ, 2024. 27 с. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KKS_osvid_zrazki_eksp_2018_07_2024.pdf.

48. Зюбрій С. О. Проблемні питання організації відбирання біологічних зразків в особи для молекулярно-генетичної експертизи. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2021. № 2(93). С. 276-287.

49. Іваньков І. В., Пода Р. В. Міжнародні стандарти у сфері правової регламентації судової експертизи та їх відображення в національному

законодавстві України. *Актуальні питання криміналістики та судової експертизи* : зб. матеріалів наук.-практ. конф., м. Харків, 30 листоп. 2023 р. Харків, 2023. С. 105-108.

50. Інноваційні засади техніко-криміналістичного забезпечення органів кримінальної юстиції : монографія / В. Ю. Шепітько, В. А. Журавель, Г. К. Авдєєва та ін. ; за заг. ред. В. Ю. Шепітька, В. А. Журавля. Харків : Вид. агенція «Апостіль», 2017. 260 с.

51. Інструкція з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом МВС України від 17.07.2017 р. № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17#Text>.

52. Інструкція з організації функціонування криміналістичних обліків експертної служби МВС України : затв. наказом МВС України від 10.09.2009 р. № 390. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0963-09#Text>.

53. Інструкція про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні: затв. наказом Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16.11.2012 № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0114900-12#Text>.

54. Інструкція про особливості здійснення судово-експертної діяльності атестованими судовими експертами, що не працюють у державних спеціалізованих експертних установах : затв. наказом Міністерства юстиції України від 12.12.2011 р. № 3505/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1431-11#Text>.

55. Інструкція про порядок виявлення у водіїв транспортних засобів ознак алкогольного, наркотичного чи іншого сп'яніння або перебування під впливом лікарських препаратів, що знижують увагу та швидкість реакції. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1413-15#Text>.

56. Інструкція про порядок залучення працівників органів досудового розслідування поліції та Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України як спеціалістів для участі в проведенні огляду місця події : затв. наказом МВС України від 03.11.2015 р. № 1339. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1392-15#Text>.

57. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень та Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : затв. наказом Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98#Text>.

58. Інструкція про проведення судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6 «Про розвиток та вдосконалення судово-медичної служби в Україні». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0254-95#Text>.

59. Інформаційний лист Київського НДЕКЦ МВС України. *Вебсайт Київського НДЕКЦ МВС України*. 2023. URL: <https://ndekc.kiev.ua/wp-content/uploads/2023/01/Лабораторія-досліджень-матеріалів-речовин-і-виробів.pdf>.

60. Інформаційний лист Тернопільського НДЕКЦ МВС України. *Вебсайт Тернопільського НДЕКЦ МВС України*. 2025. URL: <https://ndekc.te.ua/inform.pdf>.

61. Клименко Н. І. Питання криміналістичної ідентифікації та групофікації у працях М.В. Салтевського. *Сучасні тенденції розвитку криміналістики та кримінального процесу* : тези доп. міжнар. наук.-практ. конф. до 100-річчя від дня народж. проф. М.В. Салтевського, м. Харків, 8 листоп. 2017 р. / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2017. С. 18-21.

62. Клименко Н. І. Поняття і види експертного дослідження. *Криміналістичний вісник* : наук.-практ. зб. / ДНДЕКЦ МВС України; ХНУВС,

редкол.: Є. М. Моїсєєв (голов. ред.) та ін. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2006. №2(6). С. 10-17.

63. Клименко Н. І. Проблемні питання судової експертизи в кримінальному процесуальному кодексі України. *Актуальні проблеми застосування нового кримінального процесуального законодавства України та тенденції розвитку криміналістики на сучасному етапі* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 5 жовт. 2012 р.) / МВС України; Харк. нац. ун-т внутр. справ; Кримінологічна асоціація України. Харків : ХНУВС, 2012. С. 204-205.

64. Клименко Н. І. Судова експертологія : курс лекцій : навч. посіб. для студентів. Київ : Видавничий дім «Ін Юре», 2007. 528 с.

65. Клименко Н. І. Щодо інтеграційної функції судової експертології. *Криміналістика та судова експертиза*. 2013. Вип. 58(2). С. 104-112.

66. Комар Ю. М. Визначення поняття «спеціальні знання» та їх використання у кримінальному провадженні. *Актуальні питання криміналістики* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 20 груд. 2019 р. / МВС України, Нац. акад. внутр. справ. Київ, 2019. С. 113-116.

67. Комаха В. О. Становлення і розвиток судової експертизи та судово-експертних установ на Півдні України: за матеріалами перших двох етапів становлення і розвитку Одеського НДІ судових експертиз 1914-1941 рр. Одеса : Юридична література, 2002. 512 с.

68. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поводження і покарання (Редакція від 13.11.1998). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text.

69. Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження на стадії досудового розслідування : метод. реком. Івано-Франківськ : Голіней О.М., 2016. 48 с.

70. Коропецька С. О. Відібрання зразків біологічного походження під час досудового розслідування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2017. 258 с.

71. Коропецька С. О. Зразки, що відбираються для експертизи: їх юридична природа та сучасне розуміння. *Право.ua*. 2015. №3. С. 103-108. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pravo_2015_3_20.

72. Коропецька С. О. Способи фіксації біологічних зразків, відібраних для експертизи. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 4. С. 314-321. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2015_4_44.

73. Коропецька С. О., Савченко В. А. Відібрання біологічних зразків у кримінальному провадженні: вітчизняний та зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2021. №4. С. 527-531. URL: https://www.lsej.org.ua/4_2021/132.pdf.

74. Котова В. В., Колот С. О. Міжнародний досвід розслідування кримінальних правопорушень в умовах воєнного стану. *Правовий часопис Донбасу*. 2022. № 2. С. 144-151. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2022_2_19.

75. Кофанов А. В., Кобилянський О. Л., Кузьмічов Я. В. та ін. Криміналістика: питання і відповіді : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2011. 280 с.

76. Кофанов А. В., Кофанова О. С. Криміналістика : посіб. для підготовки до іспитів. Київ : ФОП О.С. Ліпкан, 2011. 248 с.

77. Криміналістика : підручник / В. В. Пясковський, Ю. М. Чорноус, А. В. Самодін та ін.; за заг. ред. В.В. Пясковського. 2-ге вид., переробл. і допов. Київ : Право, 2020. 752 с.

78. Криміналістика : підручник / за заг. ред. В.В. Тіщенко. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2017. С. 35-37.

79. Криміналістика : підручник : в 2 т. / Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 1. 456 с.

80. Криміналістика : підручник : в 2 т. / Шепітько В. Ю., Журавель В. А., Коновалова В. О. та ін.; за ред. В. Ю. Шепітька. Харків : Право, 2019. Т. 2. 328 с.

81. Криміналістика : підручник : у 2 т. / Волобуєв А. Ф., Даньшин М. В., Іщенко А. В. та ін.; за заг. ред. А. Ф. Волобуєва, Р. Л. Степанюка, В. О. Маляррової. Харків : Харківський національний університет внутрішніх справ МВС України, 2018. Т. 1. 384 с.

82. Криміналістика та судова експертиза у ХХІ столітті : матеріали всеукр. наук.-практ. семінару (м. Київ, 30 трав. 2024 р.) / відп. упоряд.: Ковальов К. М., Гуріна Д. П., Воробйова О. П., Житник Н. С., Чміленко О. П. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. 291 с.

83. Криміналістика та судова експертиза: сучасний стан і перспективи розвитку : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф., м. Київ, 05 груд. 2024 р. / відп. упоряд.: К. М. Ковальов, Д. П. Гуріна, О. П. Воробйова та ін. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2024. 400 с.

84. Кримінальний процес : підручник / І. В. Басиста, Р. І. Благута, І. В. Гловюк та ін.; за заг. ред. А. Я. Хитри, Р. М. Шехавцова. Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч.2. С. 187-216.

85. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#n1588>.

86. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практ. коментар. / відп. ред. С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. Харків : Одіссей, 2013. 1104 с.

87. Кримінальний процесуальний кодекс України: постатейна систематизація окремих правових позицій Верховного Суду / І. В. Гловюк, Д. В. Пономаренко, М. І. Пашковський. Київ : Фенікс, 2019. 960 с.

88. Кримінально-процесуальний кодекс України: наук.-практ. коментар: станом на 1 серпня 1995 р. *Бюлетень законодавства і юридичної практики України*. 1995. №4-5. 640 с.

89. Крицька І. О. Особливості відмежування речових доказів від зразків для порівняльного дослідження у кримінальному провадженні. *Актуальні питання та проблеми правового регулювання суспільних відносин* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Дніпропетровськ, 4-5 берез. 2016 р. Дніпропетровськ, 2016. С. 103-106.

90. Крушеницький А. В. Витребування речей і документів стороною захисту: процесуальне оформлення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. №2. С. 414-424. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvdv_s_2022_2_65.

91. Крушеницький А. В. Витребування речей і документів стороною обвинувачення: процесуальне оформлення. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2022. №3. С. 256-264. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2022_3_44.

92. Кушпіт В. П., Палюх А. І., Смук М. І. Порядок одержання зразків для проведення експертизи в рамках кримінального провадження. *Scientific Notes of Lviv University of Business and Law*. 2020. С. 141-146.

93. Лазебний А. М., Карпюк І. С. Допомога спеціаліста в отриманні зразків і підготовці матеріалів для проведення експертизи. *Міжнародний юридичний вісник: актуальні проблеми сучасності (теорія та практика)*. 2018. Вип. 3-4. С. 218-226. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/muvnudp_2018_3-4_33.

94. Латковський П. П., Воробчак А. Р. Судові експертизи: навч.-метод. посіб. / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Чернівці-Одеса : Фенікс, 2023. 172 с. URL: <https://hdl.handle.net/11300/25000>.

95. Лейба О. А. Відібрання біологічних зразків для експертного дослідження: спірні питання нормативної регламентації та практики правозастосування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2021. Вип. 65. С. 308-313. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2021_65_58.

96. Лисиченко В. К., Шехавцов Р. М. Проблеми теорії та практики подолання протидії розслідуванню окремих різновидів злочинів, вчинених організованими групами, злочинними організаціями : монографія. 2-ге вид., переробл. та допов. Луганськ, 2012. 344 с.

97. Лоза Т. В. Класифікація судових експертиз у кримінальному процесі. *Право та державне управління*. 2023. №2. С. 339-347. URL: http://www.pdu-journal.kpu.zp.ua/archive/2_2023/49.pdf.

98. Лозовий А. І., Сімакова-Єфремян Е. Б. Проблеми нормативно-правового регулювання судово-експертної діяльності у кримінальному процесі України. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2010. №11. С. 74-83. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/bmju_2010_11_13.

99. Лук'янчиков Б., Грачова О. Фіксація та збирання доказів на зруйнованих об'єктах, що постраждали внаслідок повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну. *Протидія кримінальним правопорушенням в умовах воєнного стану* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. в авторській редакції, м. Кропивницький, 27 жовт. 2022 р. Кропивницький, 2022. С. 323-326.

100. Лук'янчиков Є. Д., Лук'янчиков Б. Є. Судова експертиза : навч. посіб. Київ : КПП ім. Ігоря Сікорського, 2023. 99 с.

101. Лускатов О. В. Щодо визначення поняття «біологічні зразки», які відбираються у особи для проведення експертизи. *Сучасні напрями розвитку судової експертизи та криміналістики* : тези наук.-практ. конф., м. Харків, 20 груд. 2016 р. Харків, 2016. С. 150-153.

102. МакБрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. 576 с. URL: <https://rm.coe.int/1680098ae0>.

103. Максименко А. О. Отримання зразків голосу та мовлення підозрюваного за відсутності процесуальної можливості з метою дослідження фонограм, отриманих у результаті негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник*

ОНДИСЕ. 2019. Вип. 6. С. 129-134. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ondise_2019_6_17.

104. Маркус В. О. Криміналістика : навч. посіб. Київ : Кондор, 2007. 558 с.

105. Меленевська З. С., Собода Є. Ю., Шаботенко А. І., Красюк І. П. Судово-почеркознавча експертиза : навч.-метод. посіб. Київ : Укр. Центр духовн. культури, 2007. 280 с.

106. Мельниченко А. В. Забезпечення прав громадян під час відібрання біологічних зразків. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 3. С. 46-49. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2016_3_11.

107. Методичні вказівки до проведення практичних занять та самостійної роботи з дисципліни «Криміналістика» / укл. : М. О. Думчиков, В. В. Пахомов, О. С. Бондаренко. Суми : Сумський державний університет, 2021. 86 с.

108. Методичні рекомендації «Порядок забору, транспортування та зберігання матеріалу для дослідження методом полімеразної ланцюгової реакції» : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30.07.2013 р. № 662. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0662282-13#n12>.

109. Мироненко Т. Є. Роль прокурора у відібранні зразків для проведення судової експертизи. *Право і суспільство*. 2019. № 6(2). С. 168-173. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2019_6\(2\)__29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2019_6(2)__29).

110. Михайлюк А. М. Функціональна структура досудового розслідування у КПК Франції та України (порівняльно-правове дослідження). *Вісник Кримінального судочинства*. № 1. 2018. с. 170-180. URL: <https://tinyurl.com/49rwwn3r>.

111. Мозоль В. В. Зарубіжний досвід організації діяльності поліції. Сучасна європейська поліцейстика та можливості її використання в діяльності Національної поліції України. Харків. 2019. С. 171-173

112. Назимко Є. С., Волобуєва О. О., Пономарьова Т. І. Криміналізація невиконання обмежувальних заходів, обмежувальних приписів або

непроходження програми для кривдників як спосіб кримінально-правової протидії домашньому насильству. *Правові новели*. 2023. № 20. С. 267-272. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/prno_2023_20_39.

113. Наукові читання пам'яті Ганса Гросса : зб. тез міжнар. наук.-практ. конф., м. Чернівці, 09 груд. 2021 р. Чернівці: Технодрук, 2021. 280 с.

114. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз та експертних досліджень : наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 (Реакція від 30.10.2024). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98>.

115. Одерій О. В. Використання спеціальних знань під час розслідування незаконного зайняття рибним промислом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 2. С. 718-720 URL: https://lsei.org.ua/2_2024/181.pdf.

116. Одерій О. В. Розслідування злочинів проти довілля: проблеми використання спеціальних знань. *Актуальні питання судової експертизи та криміналістики* : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 90-річчю створення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 7-8 листоп., 2013 р.). Х. : Право, 2013. С. 89-90.

117. Одерій О. В. Теорія і практика розслідування злочинів проти довілля : монографія. Харків : Діса плюс, 2015. 528 с.

118. Одерій О. В. Участь спеціаліста у проведенні окремих слідчих (розшукових) дій під час досудового розслідування злочинів проти довілля. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 145-152. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2016_61_18.

119. Одерій О. В., Кожевніков О. А. Отримання криміналістично значущої інформації шляхом аналізу відкритих інтернет-джерел. *Правовий часопис Донбасу*. 2020. № 4. С. 144-155. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pppd_2020_4_21.

120. Орлова О. О. Визначення складових доктрини «мінімального рівня жорстокості» як критерію виокремлення катування від нелюдського або такого, що принижує гідність поводження чи покарання. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 1. С. 66-69.

121. Основи судової експертизи: навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад.: Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.

122. Петелюк О. М. Використання дактилоскопічної інформації у розслідуванні злочинів : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Київ, 2011. 21 с.

123. Пиріг І. В. Законодавче забезпечення участі спеціалістів під час проведення слідчих (розшукових) дій. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народж. М. С. Романова, м. Харків, 17.05.2024. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. засл. проф. М.С. Бокаріуса», 2024. С. 202-204.

124. Пиріг І. В. Класифікація судових експертиз та проблеми вдосконалення законодавства. *Криміналістика та судова експертиза*. 2013. Вип. 58(2). С. 112-117. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%282%29__23.

125. Пиріг І. В. Проблемні питання використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні. *Актуальні питання судової експертології, криміналістики та кримінального процесу* : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 5 листоп. 2019 р. / за заг. ред. О. Г. Рувіна, Н. В. Нестор; уклад.: О. І. Жеребко, А. О. Полтавський, О. В. Юдіна. Київ : КНДІСЕ Мін'юсту України, 2019. С. 433-437.

126. Пиріг І. В. Теоретико-прикладні проблеми експертного забезпечення досудового розслідування : монографія. Дніпропетровськ :

Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, Ліра ЛТД, 2015. 432 с.

127. Пиріг І. В., Бідняк Г. С. Використання спеціальних знань на досудовому розслідуванні : навч. посіб. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2019. 140 с.

128. Положення про Єдиний реєстр досудових розслідувань, порядок його формування та ведення: затв. наказом Генерального прокурора від 30.06.2020 р. № 298. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0298905-20#Text>.

129. Положення про підрозділи поліції особливого призначення «Корпус оперативно-раптової дії»: затв. наказом МВС України від 26.11.2018 р. № 958. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1436-18#Text>.

130. Положення про підрозділи поліції особливого призначення: затв. наказом МВС України від 04.12.2017 р. № 987. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1565-17#Text>.

131. Положення про слідчі підрозділи Національної поліції України : затв. наказом МВС України від 06.07.2017 р. № 570. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0918-17#n16>.

132. Полтавський А. О., Нечеснюк М. В. Уніфікування судово-експертної діяльності у кримінальному провадженні в країнах із різними правовими системами : практ. посіб. / за заг. ред. І. П. Красюка, С. Г. Кримчука, Н. М. Ткаченко та ін. Київ : Видавництво «Ліра-К», 2023. 15 с.

133. Порядок проведення судово-психіатричної експертизи : наказ Міністерства охорони здоров'я України від 08.05.2018 р. № 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0719-18#Text>.

134. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 02.02.2023, справа № 591/2823/19. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108849815>.

135. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 22.03.2023, справа № 761/17704/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109747688>.

136. Постанова колегії суддів Другої судової палати ККС ВС від 30.10.2019, справа № 742/1755/18. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/85354852>.

137. Постанова колегії суддів Третьої судової палати ККС ВС від 09.07.2025, справа № 532/2286/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/128813125>.

138. Постанова Першої судової палати ККС ВС від 07.09.2023 у справі № 686/24376/20. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113396794>.

139. Постанова Першої судової палати ККС ВС від 10.02.2022 у справі № 163/2245/17. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103283297>.

140. Правила проведення судово-медичних експертиз (досліджень) у відділеннях судово-медичної цитології бюро судово-медичної експертизи : затв. наказом Міністерства охорони здоров'я України від 17.01.1995 р. № 6. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0251-95#Text>.

141. Примусовий відбір зразків у особи для проведення експертизи: методичні рекомендації для практичних підрозділів / О. В. Лускатов, В. В. Рогальська, А. І. Терещенко та ін. Дніпро : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ, 2017. URL: https://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvdduvs_2017_0_27.

142. Про державну реєстрацію геномної інформації людини : Закон України від 09.07.2022 р. № № 2391-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2391-20#Text>.

143. Про деякі питання оформлення та адресування відправлень, які надсилаються через Головне управління урядового фельд'єгерського зв'язку Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України і

підрозділи урядового фельд'єгерського зв'язку Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України : наказ Адміністрації державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України від 10.12.2018 р. № 754. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0003-19#Text>.

144. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус : Закон України від 20.11.2012 р. № 5492-VI (Редакція від 14.06.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text>.

145. Про затвердження Інструкції з організації проведення судових експертиз та експертних досліджень в Експертній службі Служби безпеки України : наказ Служби безпеки України від 30.05.2025 р. № 209. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0913-25#n7>.

146. Про затвердження Порядку проведення Центральною експертно-кваліфікаційною комісією при Міністерстві юстиції України атестації судових експертів : наказ Міністерства юстиції України від 06.05.2025 р. № 1224/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0694-25#n4>.

147. Про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. (зі змінами та доповненнями, внесеними Протоколом № 11 від 11.05.1994 р., Протоколом № 14 від 13.05.2004 р.). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

148. Про національну поліцію : Закон України від 02.07.2025 р. № 580-VIII (Редакція від 13.03.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>.

149. Про судову експертизу : Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (Редакція від 01.01.2026). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12>.

150. Про судову експертизу в кримінальних і цивільних справах : Постанова Пленуму Верховного Суду України від 30.05.1997 р. № 8. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0008700-97#Text>.

151. Програмний продукт «Мультимедійний навчальний підручник «Криміналістика» / П. Є. Антонюк, А. О. Антощук, О. О. Вакулик та ін.; Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір № 108149 (Дата реєстрації 23.09.2021). URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/criminalistics/info/vstup.html>.

152. Програмний продукт «Мультимедійний підручник з навчальної дисципліни «Кваліфікація окремих видів злочинів» / Савченко А. В., Вартилецька І. А., Кісілюк Е. М., та ін.; Національна академія внутрішніх справ, 2016. URL: <https://arm.navs.edu.ua/books/kval-ok-zlochuniv-25-04-207/index.html>.

153. Рогальська В. В. Відбирання біологічних зразків для експертизи: кримінально-процесуальна характеристика. *Юридичний вісник*. 2017. № 2. С. 150-156.

154. Рожнова В. В. Застосування заходів процесуального примусу, пов'язаних з ізоляцією особи : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Київ, 2003. 27 с.

155. Розділ «Експертизи». *Вебсайт Київського НДІСЕ Міністерства юстиції України*. 2025. URL: <https://kndise.gov.ua/expertises>.

156. Розслідування воєнних злочинів і пов'язаних з війною кримінальних правопорушень: кримінально-правові, кримінальні процесуальні та криміналістичні аспекти : наук.-практ. посіб. до 30-річчя Харків. нац. ун-ту внутр. справ / Клименко І. В., Цуцкірідзе М. С., Глов'юк І. В. та ін.; за заг. ред. В. В. Сокурєнка, МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. 2-ге вид., допов. та перероб. Харків : Право, 2024. 432 с.

157. Рувін О. Г., Голікова Т. Д., Полтавський А. О. та ін. Кодекс поведінки судових експертів України як одна із умов членства ENFSI. *Криміналістика і судова експертиза*. 2016. Вип. 61. С. 32-40.

158. Рувін О. Г., Полтавський А. О., Молибога М. П. До питання актуалізації методичного забезпечення експертних досліджень крізь призму вимог міжнародних стандартів системи управління якістю, гармонізованих в

Україні (на прикладі трасологічних експертиз). *Теория и практика судебной экспертизы*. 2015. № 60. С. 94-103.

159. Савченко В. А., Соловій Я. І., Фелик В. І., Юрчишин В. Д. Основи кримінального процесу Федеративної Республіки Німеччина. Харків : Право, 2017. 372 с.

160. Садова Т. В. Обмеження прав і свобод у кримінальному судочинстві України та держав англо-американської правової системи в контексті міжнародних стандартів : монографія. 2011. 142 с.

161. Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному викладі) : підручник. Київ : Кондор, 2005. 588 с.

162. Сегай М. Я., Бондар В. С. Проблеми теорії та практики застосування спеціальних криміналістичних знань у розслідуванні квартирних крадіжок : монографія. Луганськ : РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2011. 311 с.

163. Сегай М. Я., Кобзар С. І. Криміналістичне дослідження слідів рук людини (праксіологічний аспект) : монографія. Луганськ : Луган. держ. ун-т внутр. справ, 2006. 207 с.

164. Семеніхін М. В., Качурін С. Г. Недоліки кримінального процесуального законодавства щодо регламентації відібрання зразків та проведення судової експертизи. *Криміналістичний вісник*. 2017. № 2 (28). С. 19-23.

165. Семеніхін М. В., Качурін С. Г. Фактор протидії при відібранні експериментальних зразків почерку. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2018. № 1. С. 148-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/app_2018_1_19.

166. Слободян Б. В. Зразковий підхід. *Юридична газета*. 2019. № 30-31 (684-685). URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/kriminalne-pravo-ta-proces/zrazkovi-pidhid.html>.

167. Спіцина Г. О., Белевцова С. О. Щодо питання формування новітньої парадигми теорії та практики судової експертизи у Україні. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів

міжнар. наук.-практ. конф., присвяченої 150-річчю з дня народж. Засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 18-19 квіт. 2019 р.). Харків : ХНДІСЕ, 2019. С. 63-65.

168. Справа МН17: трьох обвинувачених засудили до довічного ув'язнення – BBC News Україна. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-63651930>.

169. Статус поліції: міжнародні стандарти і зарубіжне законодавство. за заг. ред. О.А. Банчука. – К.: ФОП Москаленко О.М., 2013. 588 с.

170. Степанюк Р. Л. Криміналістичний ДНК-аналіз: стан і перспективи розвитку в Україні. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2021. Вип. 3 (25). С. 60-80.

171. Степанюк Р., Іонова В. Деякі аспекти забезпечення державної реєстрації геномної інформації людини на стадії досудового розслідування. *Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики* : зб. Всеукр. наук.-практ. конф., м. Одеса, 5 верес. 2024 р. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 445-448.

172. Тарасенко К. В., Сокиран М. Ф. Права людини при примусовому отриманні зразків для експертизи. *Форум права*. 2014. № 4. С. 322-326. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2014_4_57.

173. Татаров О. Ю. Окремі проблеми при проведенні негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 69-77. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_11.

174. Татаров О. Ю. Силове відібрання біологічних зразків – порушення прав громадян. *LIGA.net*. URL: <https://blog.liga.net/user/otatarov/article/23187>.

175. Татаров О. Ю., Чернявський С. С. Правове та організаційне забезпечення впровадження КПК України в діяльність органів внутрішніх справ: підсумки та перспективи. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 78-86. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvknuvs_2013_1_13.

176. Тертишник В. М. Кримінальний процес України: особлива частина. Київ : Алерта, 2014. 420 с.

177. Тимченко О. В., Чихун В. І. Удосконалення тактики негласного отримання порівняльних зразків дактилоскопічного та біологічного походження. *Вісник ОНДІСЕ*. 2018. Вип. 4. С. 59-67. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ondise_2018_4_9.

178. Тирлич Є. В. Аналіз правових засад отримання зразків для проведення ідентифікаційних експертиз в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. Вип. 105. С. 237-245.

179. Тирлич Є. В. Аналіз судової практики щодо відмови слідчого судді в наданні дозволу на примусове відібрання біологічних зразків в ході досудового розслідування. *Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. Вип. XXXIII. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. С. 195-199.

180. Тирлич Є. В. Особливості примусового відібрання біологічних зразків особи в ході досудового розслідування в контексті порушення прав людини за практикою ЄСПЛ. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4(103). С. 97-109.

181. Тирлич Є. В. Процесуальна природа та порядок отримання слідчим дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи в ході досудового розслідування. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1 (5). С. 43-48.

182. Узагальнення судової практики про практику вирішення слідчими суддями питань, пов'язаних із слідчими (розшуковими) діями (обговорено 03 червня 2016 року на засіданні пленуму Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ). URL: https://cr.ks.court.gov.ua/userfiles/vityag_rozshuk.doc.

183. Ухвала Автозаводського районного суду міста Кременчука від 07 лютого 2023 року, справа № 524/6420/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108823477>.

184. Ухвала Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 21 квітня 2020 року, справа № 357/3157/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88889911>.

185. Ухвала Броварського міськрайонного суду Київської області від 19 квітня 2021 року, справа № 361/2865/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/96344820>.

186. Ухвала Вишгородського районного суду Київської області від 30 травня 2022 року, справа № 363/942/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/104547475>.

187. Ухвала Вищого антикорупційного суду від 08 липня 2021 року, справа № 991/4406/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98248612>.

188. Ухвала Голосіївського районного суду м. Києва від 18 лютого 2020 року, справа № 752/3493/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/88011662>.

189. Ухвала Городоцького районного суду Львівської області від 24 березня 2023 року, справа № 441/596/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109856729>.

190. Ухвала Індустріального районного суду м. Дніпропетровська від 18 січня 2023 року, справа № 202/10325/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/108823477>.

191. Ухвала Київського апеляційного суду від 21 травня 2019 року, справа № 760/10916/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82000317>.

192. Ухвала Київського районного суду м. Одеси від 22 липня 2024 року, справа № 947/22683/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/120615057>.

193. Ухвала Ковпаківського районного суду м. Суми від 24 лютого 2023 року, справа № 592/2182/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109175884>.

194. Ухвала Ленінського районного суду міста Полтави у складі колегії суддів від 30 листопада 2023 року, справа № 553/2130/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/115444376>.

195. Ухвала Охтирського міськрайонного суду Сумської області від 16 червня 2023 року, справа № 583/2507/23. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/111585028>.

196. Ухвала Першої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 10 лютого 2022 року, справа № 163/2245/17. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/103283297>.

197. Ухвала Центрально-Міського районного суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 11 січня 2020 року, справа № 216/4757/19. URL: <https://revestr.court.gov.ua/Review/86884559>.

198. Філософський енциклопедичний словник. НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди. редкол.: В. І. Шинкарук та ін. Київ: Абрис, 2002. VI, 742 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/ukr0011096>.

199. Фулей Т. Свобода від самовикриття як засада кримінального провадження. *Слово Національної школи суддів України*. 2013. № 2 (3). С. 107-115. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/cln_2013_2_15.

200. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15>.

201. Цуцкірідзе М. С. Обсяг кримінальної процесуальної компетенції слідчого. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2019. Вип. 56(2). С. 133-138. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2019_56\(2\)_29](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2019_56(2)_29).

202. Цуцкірідзе М. С. Поліфункціональність кримінальної процесуальної діяльності слідчого. *Вісник кримінального судочинства*. 2017. № 4. С. 102-109. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2017_4_14.

203. Цуцкірідзе М. С. Співвідношення діяльності слідчого з діяльністю неуповноважених учасників досудового розслідування. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 2. С. 124-132. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2018_2_15.

204. Цуцкірідзе М. С., Шевчишен А. В. Використання технічних можливостей державних органів для отримання доказової інформації в умовах

воєнного стану. *Актуальні питання та перспективи використання оперативно-розшукових засобів у розкритті злочинів в умовах воєнного стану*: матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., Київ, 30 берез. 2023 р. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 153-154. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/24037>.

205. Шевчишен А. В. Формування міжнародно-правових стандартів у сфері використання у кримінальному провадженні спеціальних методів розслідування. *Кримінальне судочинство: сучасний стан та перспективи розвитку* : матеріали міжвідом. наук.-практ. конф., Київ, 28 квіт. 2023 р. Київ : Національна академія внутрішніх справ, 2023. С. 153-154. URL: <https://elar.navs.edu.ua/jspui/handle/123456789/23620>.

206. Шевчишен А. В. Щодо легальних дефініцій слідчих (розшукових) та негласних слідчих (розшукових) дій. *Вісник кримінального судочинства*. 2016. № 3. С. 96-102. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vkc_2016_3_15.

207. Шевчишен А. В., Цуцкірідзе М. С. Окремі підстави для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання та їх доведення. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2022. Вип. 5. С. 201-206. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvppp_2022_5_33.

208. Шевчук В. Сучасні проблеми криміналістики в умовах війни та глобальних загроз. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2022. Вип. №3 (28). С. 11-27.

209. Шепітько В. Ю. Інновації в криміналістиці як віддзеркалення розвитку науки. *Інноваційні методи та цифрові технології в криміналістиці, судовій експертизі та юридичній практиці* : матеріали Міжнар. «круглого столу», Харків, 12 груд. 2019 р. Харків, 2019. С. 147-150.

210. Шепітько В. Ю. Проблеми використання спеціальних знань крізь призму сучасного кримінального судочинства в Україні. *Судова експертиза*. 2014. № 1. С. 11-18.

211. Шепітько В., Шепітько М. Здійснення судово-експертної діяльності в умовах воєнного стану: міжнародне співробітництво та практика

залучення іноземних експертів. *Актуальні питання судової експертизи і криміналістики* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. з нагоди 100-річчя від дня народж. М. С. Романова, Харків, 17 трав. 2024 р. Харків : ННЦ «ІСЕ ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса», 2024. С. 286-288.

212. Шульженко А. В. Примусовий відбір зразків для експертизи. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2018. № 2. Т. 2. С. 127-130.

213. Шуневич К. А., Піх Ю. Т. Судова експертиза у кримінальному провадженні Франції як один із способів досягнення матеріальної (об'єктивної) істини. *Wrocławsko-Lwowskie Zeszyty Prawnicze*. №12. 2021. С. 211-226. URL: <https://tinyurl.com/5273se6s>.

214. Щербаковський М. Г. Етапи інституалізації судових експертиз. *Вісник ХНУВС*. 2016. № 4 (75). С. 124-131.

215. Щербаковський М. Г. Напрямки вдосконалення законодавчої регламентації проведення судових експертиз. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя*: матеріали «круглого столу», м. Харків, 6-7 лют. 2020 р. Харків, 2020. С. 42-49.

216. Щербаковський М. Г. Судова експертологія : навч. посіб. Харків : Видавництво Харківського національного університету внутрішніх справ, 2008. 192 с.

217. Щербаковський М. Г. Сутність, структура та цілі використання спеціальних знань у судочинстві. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2018. Вип. 18. С. 184-193. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2018_18_23.

218. Щербаковський М. Г., Проценко А. М., Волкова А. Е. Біологічні зразки для експертизи: поняття, умови, тактика відібрання. *Вісник ХНУВС*. 2024. № 2 (105). С. 189-203.

219. Юрчишин В. М. Процесуальний порядок відібрання біологічних зразків в особи в ході досудового розслідування. *Науковий вісник*

Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. 2019. № 4. С. 153-160.

220. Юсупов В. В. Спеціальні знання при проведенні кримінального провадження та в інших видах судочинства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 3. С. 486-490. URL: http://www.lsej.org.ua/3_2023/111.pdf.

221. Case of P. G. and J. H. v. the United Kingdom – Court (Third Section) Judgment. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-59665>.

222. Case of Saunders v. the United Kingdom – Court (First Section) Judgment. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-104115>.

223. Code de procédure pénale (adopted on March 2, 2015, in French). URL: https://www.legifrance.gouv.fr/codes/texte_lc/LEGITEXT000006071154/.

224. Conference room paper of the Independent International Commission of Inquiry on Ukraine – A/HRC/52/CRP.4. URL: <https://surl.li/ybxesf>.

225. Funke v. France – Court (First Section) Judgment. App.10828/84. 25.02.1993. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-100744>.

226. Jalloh v. Germany – Court (First Section) Judgment. App.54810/00. 11.07.2006. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-125204>.

227. Kodeks postępowania karnego – Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. (Dz. U. 1997 Nr. 89 poz. 555). URL: <https://surl.lu/aarakz>.

228. Strengthening Forensic Science in the United States: A Path Forward – Committee on Identifying the Needs of the Forensic Science Community, National Research Council. Washington, 2009. 352 p. URL: <https://surl.lu/jawiwf>.

229. Tyrlych Yevhenii – Obtaining samples for examination in criminal proceedings: a comparative analysis. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 4. P. 120-128.

230. Wetboek van Strafvordering – (adopted in 2022, in Dutch). URL: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0001903/2024-10-01>.

ДОДАТКИ

ДОДАТОК А

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1) Тирлич Є. В. Процесуальна природа та порядок отримання слідчим дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи в ході досудового розслідування. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство, практика*. 2023. № 1(5). С. 43-48. DOI: <https://doi.org/10.32782/2709-9261-2022-1-5-8>;

2) Тирлич Є. В. Поняття біологічних зразків, які підлягають відібранню у особи з метою подальшого їх дослідження в кримінальному провадженні. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2023. № 5. С. 92-97. DOI: <https://doi.org/10.32782/pyuv.v5.2023.18>;

3) Тирлич Є. В. Особливості примусового відібрання біологічних зразків особи в ході досудового розслідування в контексті порушення прав людини за практикою ЄСПЛ. *Вісник Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка*. 2023. № 4. С. 97-109. DOI: <https://doi.org/10.33766/2786-9156.104.97-109>;

4) Tyrlych Y. Obtaining samples for examination in criminal proceedings: a comparative analysis. *Visegrad Journal on Human Rights*. 2024. № 4. С. 120-128. DOI: <https://doi.org/10.61345/1339-7915.2024.4.17>;

5) Тирлич Є. В. Аналіз правових засад отримання зразків для проведення ідентифікаційних експертиз в кримінальному провадженні. *Актуальні проблеми держави і права*. 2025. № 105. С. 237-245. DOI: <https://doi.org/10.32782/apdp.v105.2025.27>.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

6) Тирлич Є. В. Аналіз судової практики щодо відмови слідчого судді в наданні дозволу на примусове відібрання біологічних зразків в ході

досудового розслідування. *Весняні юридичні читання – 2023. Сучасні проблеми законодавства, практики його застосування та юридичної науки* : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Вінниця, 20 квіт. 2023 р.). Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2023. Вип. XXXIII. С. 195-199.

7) Тирлич Є. В. Компаративний аналіз законодавства України та Нідерландів щодо отримання зрізків для проведення експертизи в кримінальному провадженні. *Актуальні дослідження правової та історичної науки* : матеріали міжнар. наук. інтернет-конф., (м. Тернопіль, Україна, м. Ополе, Польща, 12-13 верес. 2024 р.). Тернопіль : ФОП Шпак В. Б., 2024. Вип. 66. С. 142.

8) Тирлич Є. В. Особливості процесуального порядку отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зрізків у особи в ході досудового розслідування. *Актуальні проблеми національного законодавства* : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Кропивницький, 21 листоп. 2024 р.). Кропивницький, 2024. Ч. 1. С. 149-152.

9) Тирлич Є. В. Компаративний аналіз законодавства України та Франції щодо отримання зрізків для проведення експертизи в кримінальному провадженні. *Теорія та практика сучасної юриспруденції* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Харків, 25 груд. 2024 р.). Харків, 2024. Вип. II. С. 140-145.

10) Тирлич Є. В. Правова позиція ЄСПЛ щодо можливих порушень прав людини в ході примусового відібрання біологічних зразків у особи в кримінальному провадженні. *Economics, finance, accounting and law: current issues of theory and practice* : International scientific-practical conference. (Tampere, Finland, January 8, 2025). Tampere, Finland : Scholarly Publisher ICSSH, 2025. С. 55-59.

ДОДАТОК Б

Таблиця класифікації судових експертиз та експертних спеціальностей, за якими фахівцям науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України присвоюється кваліфікація (експертна спеціальність) судового експерта, відповідно до наказу Міністерства юстиції України від 06.05.2025 № 1224/5

№ з/п	Види та підвиди судових експертиз	Індекси експертних спеціальностей	Види експертних спеціальностей
1	Почеркознавча та лінгвістична	1.1	Дослідження почерку і підписів
		1.2	Лінгвістичне дослідження мовлення
2	Технічна експертиза документів	2.1	Дослідження реквізитів документів
		2.2	Дослідження матеріалів документів
		2.3	Дослідження друкарських форм та інших засобів виготовлення документів
3	Експертиза зброї	3.1	Балістичне дослідження вогнепальної зброї та бойових припасів до неї
		3.2	Балістичне дослідження слідів зброї, слідів пострілу та ситуаційних обставин пострілу
		3.3	Дослідження холодної зброї
		3.5	Дослідження гранатометів
		3.6	Дослідження артилерійської та ракетної зброї
4	Трасологічна	4.1	Дослідження слідів людини та слідів тварини
		4.2	Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами
		4.3	Криміналістичне дослідження транспортних засобів
		4.4	Дослідження ідентифікаційних номерів та рельєфних знаків
		4.6	Дактилоскопічні дослідження

5	Вибухово-технічна	5.2	Дослідження вибухових пристроїв, слідів та обставин вибуху
		5.4	Дослідження обставин і механізму техногенних вибухів
6	Фототехнічна, портретна	6.1	Дослідження фотозображень та технічних засобів їх виготовлення
		6.2	Ідентифікація особи за ознаками зовнішності за матеріальними зображеннями
7	Відео-, звукозапису	7.1	Технічне дослідження матеріалів та засобів відео-, звукозапису
		7.2	Дослідження диктора за фізичними параметрами усного мовлення, акустичних сигналів та середовищ
		7.3	Лінгвістичне дослідження усного мовлення
8	Матеріалів, речовин та виробів	8.1	Дослідження лакофарбових матеріалів і покриттів
		8.2	Дослідження полімерних матеріалів, пластмас і виробів з них
		8.3	Дослідження волокнистих матеріалів і виробів з них
		8.4	Дослідження нафтопродуктів і пально-мастильних матеріалів
		8.5	Дослідження скла, кераміки та виробів з них
		8.6	Дослідження наркотичних засобів, психотропних речовин, їх аналогів та прекурсорів
		8.7	Дослідження спиртовмісних сумішей
		8.8	Дослідження ґрунтів
		8.9	Дослідження металів і сплавів та виробів з них
		8.10.1	Дослідження наявності пестицидів у навколишньому середовищі
		8.11	Дослідження речовин хімічних виробництв та спеціальних хімічних речовин

		8.12	Дослідження харчових продуктів
		8.13	Дослідження сильнодіючих і отруйних речовин
		8.18	Дослідження вибухових речовин, продуктів вибуху (пострілу)
		8.19	Дослідження об'єктів з особливими хімічними властивостями
		8.20	Дослідження об'єктів з особливими біологічними властивостями
		8.21	Дослідження об'єктів з особливими радіаційними властивостями
9	Біологічна	9.1	Дослідження об'єктів рослинного походження
		9.2	Дослідження об'єктів тваринного походження
		9.5	Молекулярно-генетичні дослідження
10	Інженерно-транспортна	10.1	Дослідження обставин і механізму дорожньо-транспортних пригод
		10.2	Дослідження технічного стану транспортних засобів
		10.3	Дослідження деталей транспортних засобів
		10.4	Транспортно-трасологічні дослідження
11	Безпеки життєдіяльності	10.5	Дослідження причин та наслідків порушення вимог безпеки життєдіяльності та охорони праці
12	Будівельно-технічна	10.6	Дослідження об'єктів нерухомості, будівельних матеріалів, конструкцій та відповідних документів
13	Земельно-технічна	10.7	Розподіл земель та визначення порядку користування земельними ділянками
14	Пожежно-технічна	10.8	Дослідження обставин виникнення і поширення пожеж та дотримання вимог пожежної безпеки

15	Комп'ютерно-технічна	10.9	Дослідження комп'ютерної техніки та програмних продуктів
16	Оціночно-будівельна	10.10	Визначення оціночної вартості будівельних об'єктів та споруд
17	Залізнично-транспортна	10.11	Дослідження обставин та механізму залізнично-транспортної пригоди
		10.12	Дослідження технічного стану рухомого складу залізничного транспорту
		10.13.1	Дослідження інженерного обладнання верхньої будови колії
		10.13.2	Дослідження інженерного обладнання нижньої будови колії
18	Оціночно-земельна	10.14	Оцінка земельних ділянок
19	Гірничотехнічна	10.15	Дослідження причин та наслідків надзвичайних подій у гірничій промисловості та в підземних умовах
20	Дорожньо-технічна	10.16	Дорожньо-технічні дослідження
21	Експертиза електронних комунікацій	10.17	Дослідження електронних комунікацій
22	Електротехнічна	10.18	Дослідження технічної експлуатації електроустаткування
23	Інженерно-екологічна	10.19	Дослідження обставин та організаційно-технічних причин і наслідків впливу техногенних джерел на об'єкти довкілля
24	Експертиза з питань землеустрою	10.20	Дослідження з питань землеустрою
25	Електротранспорт на експертиза	10.21	Дослідження міського електричного транспорту
26	Експертиза технічного стану ліфтів	10.22	Дослідження технічного стану ліфтів та умов їх безпечної експлуатації
27	Інженерно-механічна	10.23	Дослідження технічного стану та умов експлуатації машин та механізмів
28	Водно-технічна	10.24	Дослідження подій на водному транспорті
29	Авіаційно-технічна	10.25	Дослідження авіаційних подій та інцидентів

30	Теплотехнічна	10.30	Теплотехнічні дослідження
31	Економічна	11.1	Дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності
		11.2	Дослідження документів про економічну діяльність підприємств і організацій
		11.3	Дослідження документів фінансово-кредитних операцій
32	Товарознавча	12.1	Визначення вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів
33	Транспортно-товарознавча	12.2	Визначення вартості колісних транспортних засобів та розміру збитку, завданого власнику транспортного засобу
		12.3	Оцінка судноплавних засобів
		12.4	Оцінка літальних апаратів
34	Експертиза військового майна	12.5	Оцінка майна і техніки військового призначення та озброєння
35	Експертиза у сфері інтелектуальної власності		
35.1	Літературних і художніх творів	13.1.1	Дослідження, пов'язані з літературними, художніми творами, та інші
		13.1.2	Дослідження, пов'язані з комп'ютерними програмами і компіляціями даних (базами даних)
35.2	Фонограм, відеограм, програм (передач) організацій мовлення	13.2	Дослідження, пов'язані з виконаннями, фонограмами, відеограмами, програмами (передачами) організацій мовлення
35.3	Винаходів і корисних моделей	13.3	Дослідження, пов'язані із винаходами і корисними моделями
35.4	Промислових зразків	13.4	Дослідження, пов'язані з промисловими зразками
35.5	Сортів рослин	13.5.1	Дослідження, пов'язані із сортами рослин

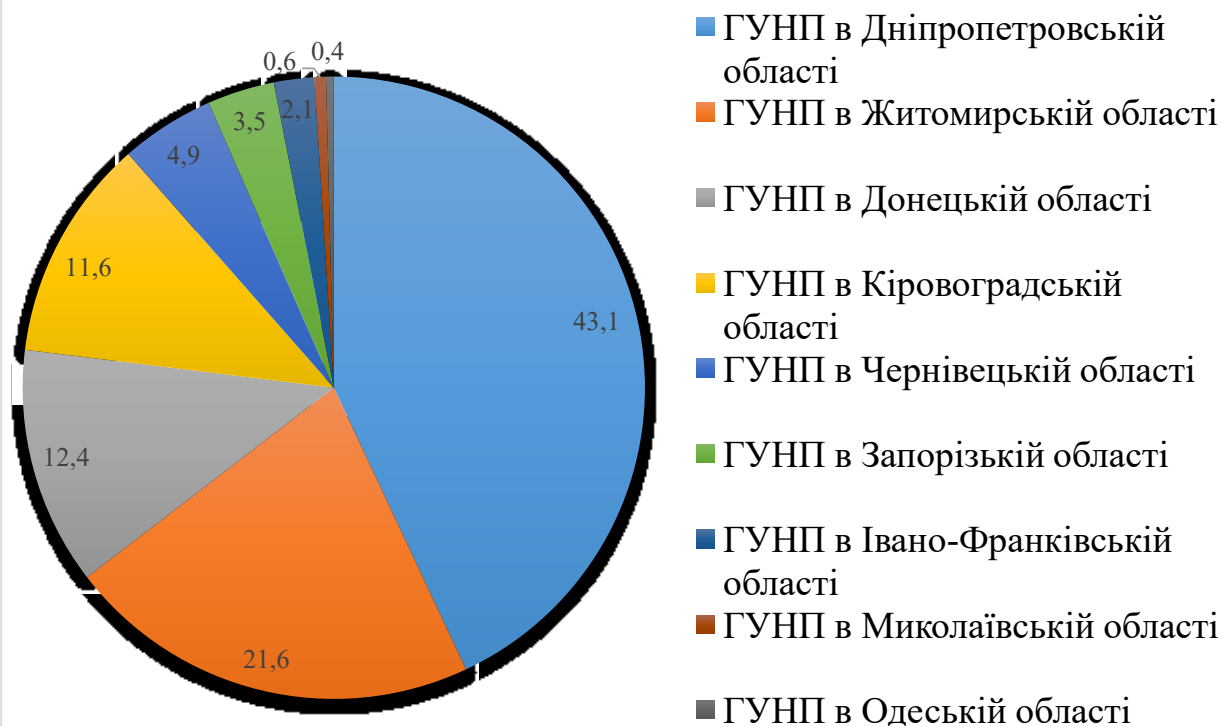
35.6	Комерційних (фірмових) найменувань, торговельних марок (знаків для товарів і послуг), географічних зазначень	13.6	Дослідження, пов'язані з комерційними (фірмовими) найменуваннями, торговельними марками (знаками для товарів і послуг), географічними зазначеннями
35.7	Комерційної таємниці (ноу-хау) і раціоналізаторських пропозицій	13.8	Дослідження, пов'язані з комерційною таємницею (ноу-хау) і раціоналізаторськими пропозиціями
35.8	Економічна у сфері інтелектуальної власності	13.9	Економічні дослідження у сфері інтелектуальної власності
36	Психологічна	14.1	Психологічні дослідження
37	Мистецтвознавча	15.1	Мистецтвознавчі дослідження
38	Військова	16.1	Військові дослідження
39	Гемологічна експертиза	17.1.1	Дослідження дорогоцінного каміння
		17.1.2	Дослідження діамантів
		17.1.3	Дослідження дорогоцінного каміння органогенного походження
		17.1.4	Дослідження напівдорогоцінного каміння
		17.1.5	Дослідження декоративного каміння
40	Ветеринарна	18.1	Ветеринарні дослідження
41	Історико-археологічна	19.1	Історико-археологічні дослідження земельних ділянок
42	Антропологічна експертиза	20.1	Антропологічні дослідження

ДОДАТОК В

Узагальнені відомості за результатами анкетування

1010 слідчих та дізнавачів НПУ

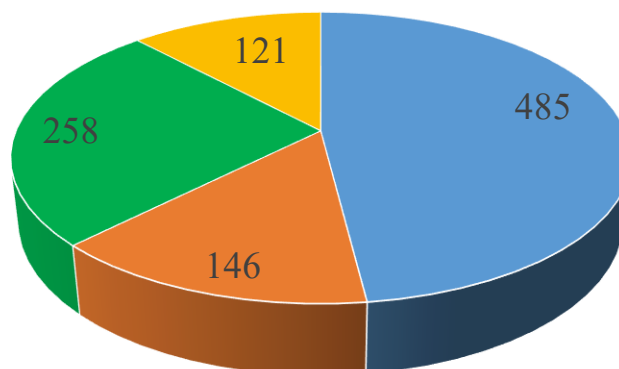
Запитання та відповіді респондентів	Кількісні показники	
	Особи	Співвідношення, у %
1. Який територіальний підрозділ Ви представляєте?		
ГУНП в Дніпропетровській області	435	43,1
ГУНП в Житомирській області	218	21,6
ГУНП в Донецькій області	125	12,4
ГУНП в Кіровоградській області	117	11,6
ГУНП в Чернівецькій області	49	4,9
ГУНП в Запорізькій області	35	3,5
ГУНП в Івано-Франківській області	21	2,1
ГУНП в Миколаївській області	6	0,6
ГУНП в Одеській області	4	0,4

2. Місце Вашої роботи?

Відділення (відділ) поліції (ВП)	485	48
Районний відділ поліції (РВП)	146	14,5
Районне управління поліції (РУП)	258	25,5
Слідче управління (СУ)	121	12

2. Місце Вашої роботи

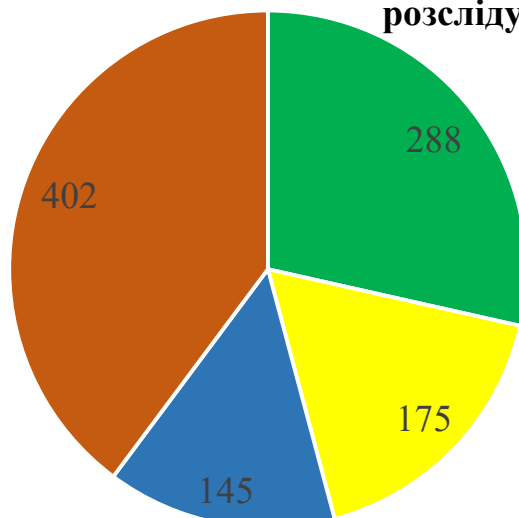

- Відділення (відділ) поліції (ВП) ■ Районний відділ поліції (РВП)
- Районне управління поліції (РУП) ■ Слідче управління (СУ)

3. Стаж Вашої роботи в органах досудового розслідування?

менше 2-х років	288	28,5
3-5 років	175	17,3
5-10 років	145	14,4
Більше 10 років	402	39,8

3. Стаж Вашої роботи в органах досудового розслідування?

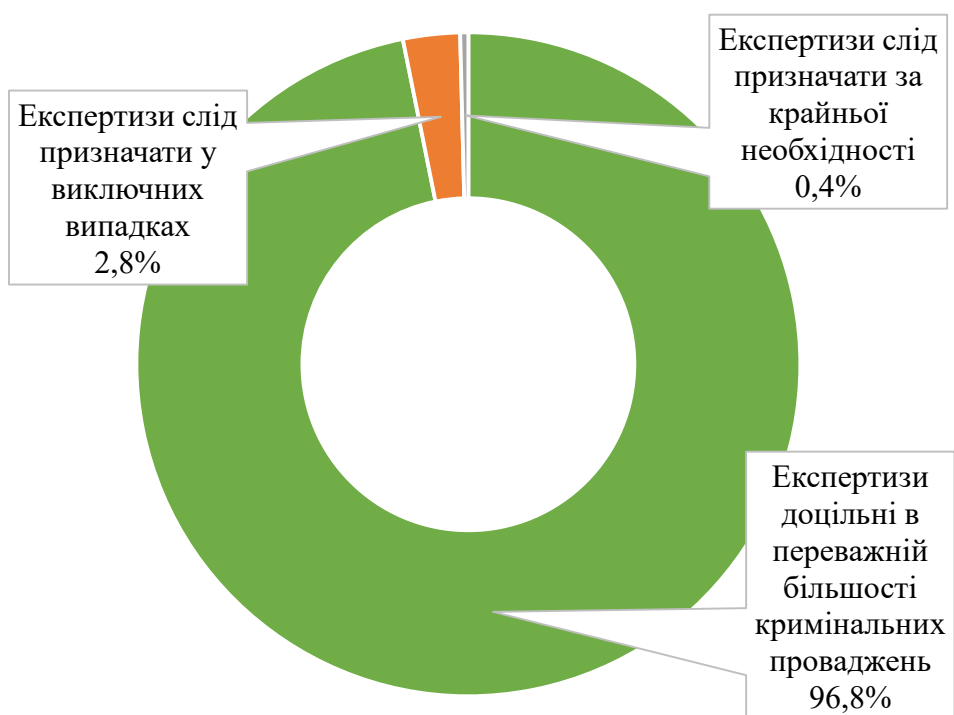

- менше 2-х років
- 3-5 років
- 5-10 років
- більше 10 років

4. Оцініть, будь ласка, практичну роль висновку експерта в кримінальному провадженні.

Застосування спеціальних знань шляхом проведення експертиз є важливим джерелом доказів, тому їх доцільно призначати в переважній більшості кримінальних проваджень	978	96,8
На практиці висновок експерта не відіграє значну роль в доказуванні, тому експертизи призначаються у виключних випадках, або мають другорядне значення порівняно з іншими доказами	28	2,8
Експертизи зазвичай призначаються за вказівкою керівника/процесуального керівника або за крайньої необхідності	4	0,4

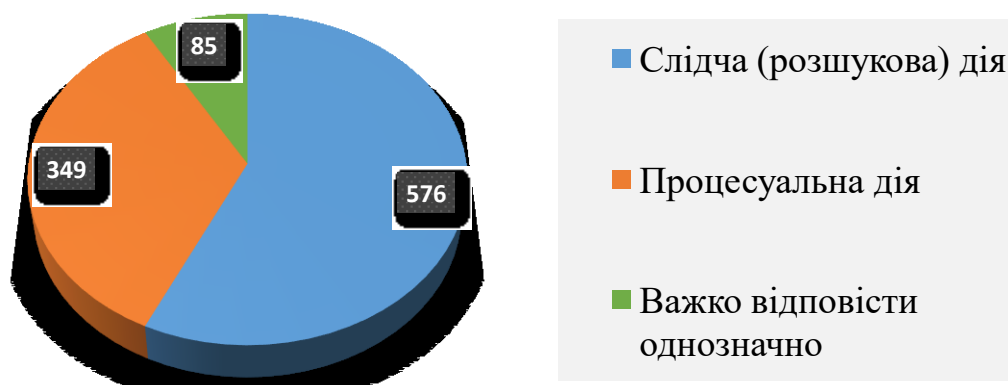
4. Оцініть, будь ласка, практичну роль висновку експерта в кримінальному провадженні.

5. Як Ви ідентифікуєте отримання зразків для експертизи в контексті здійснення слідчим досудового розслідування?

Слідча (розшукова) дія	576	57
Процесуальна дія	349	34,6
Важко відповісти однозначно	85	8,4

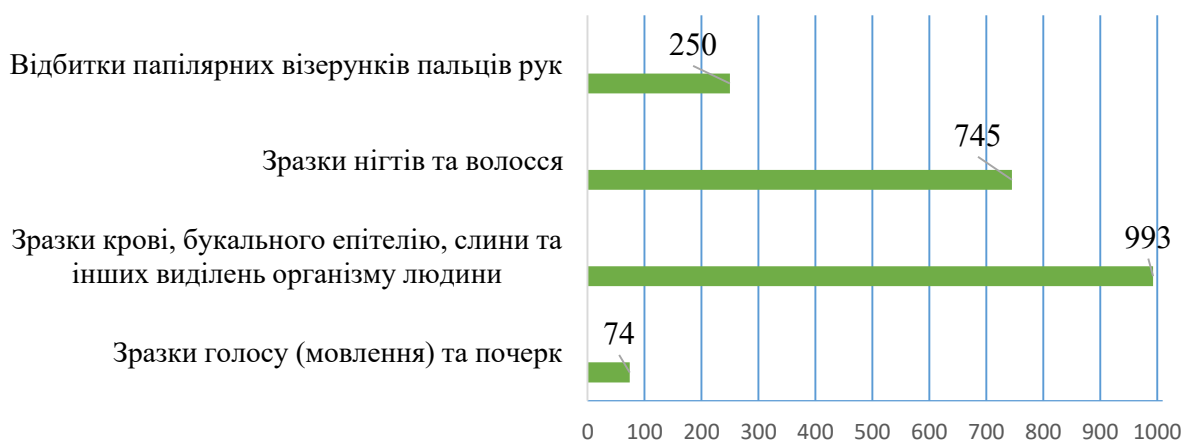
5. Як Ви ідентифікуєте отримання зразків для експертизи в контексті здійснення слідчим досудового розслідування?

6. Які саме зразки Ви відносите до поняття «біологічних зразків особи», що можуть підлягати відібранню з метою проведення експертизи в кримінальному провадженні (кілька варіантів)?

Зразки голосу (мовлення)	74	7,3
Зразки почерку	74	7,3
Зразки крові	993	98,3
Зразки букального епітелію	993	98,3
Зразки слини та інших виділень організму людини	993	98,3
Зразки нігтів та волосся	745	73,8
Зразки волосся	745	73,8
Відбитки папілярних візерунків пальців рук	250	24,8

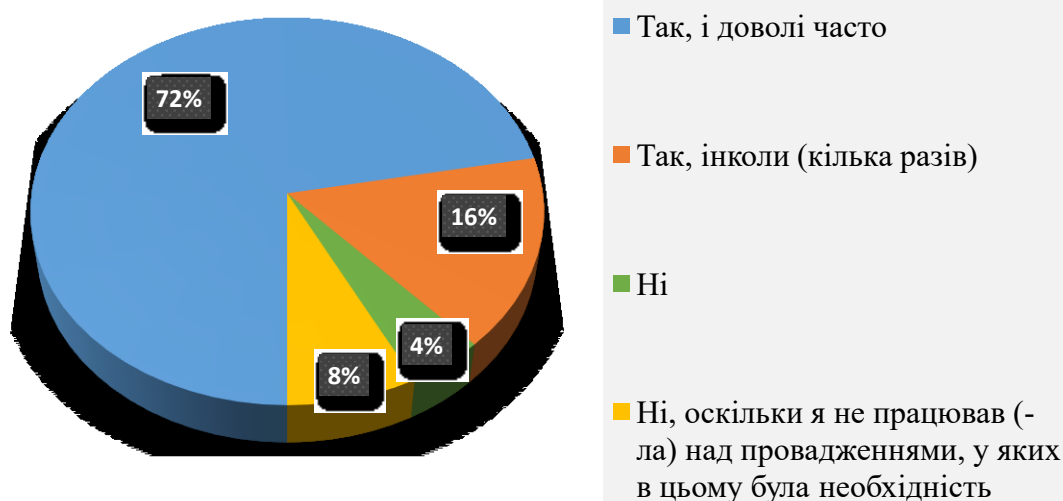
6. Які саме зразки Ви відносите до поняття «біологічних зразків особи», що можуть підлягати відібранню з метою проведення експертизи в кримінальному провадженні (кілька варіантів)?

7. Чи поставала перед Вами на практиці необхідність відібрання біологічних зразків у особи?

Так, і доволі часто	736	72,9
Так, інколи (кілька разів)	164	16,2
Ні	45	4,5
Ні, оскільки я не працював (-ла) над провадженнями, в яких в цьому була необхідність	65	6,4

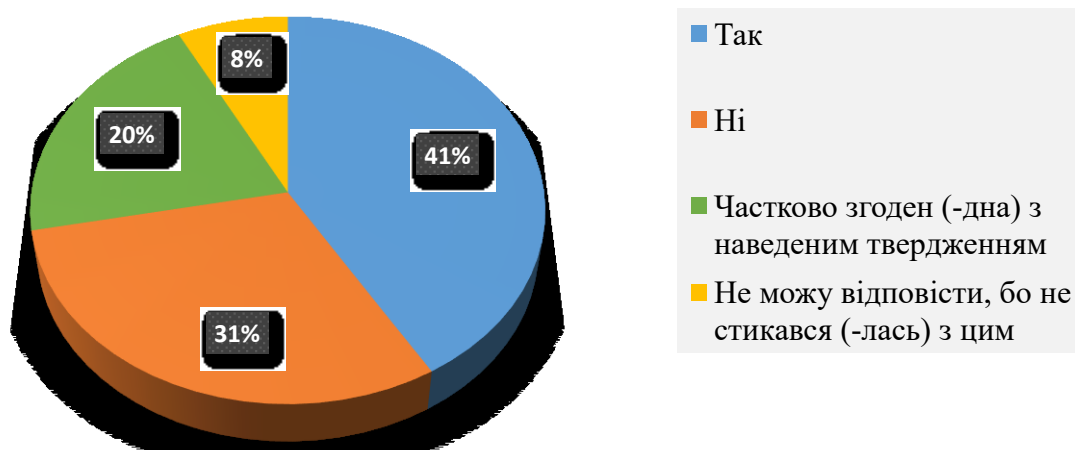
7. Чи поставала перед Вами на практиці необхідність відібрання біологічних зразків у особи?

8. Чи потребує удосконалення процесуальна регламентація відібрання біологічних зразків у особи?

Так	418	41,4
Ні	308	30,5
Частково згоден (-дна) з наведеним твердженням	207	20,5
Не можу відповісти, бо не стикався (-лась) з цим	77	7,6

8. Чи потребує удосконалення процесуальна регламентація відібрання біологічних зразків у особи?

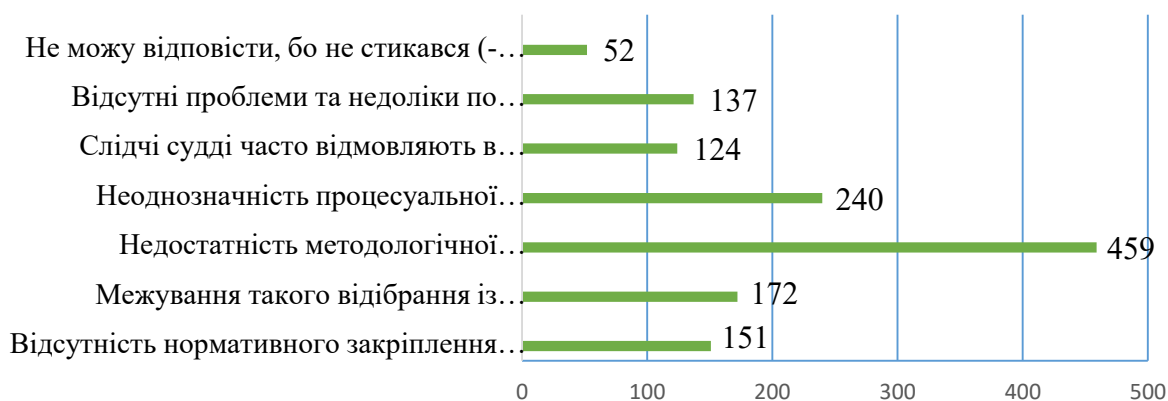

9. Проблематика якого характеру найбільш притаманна відібранню біологічних зразків у особи (кілька варіантів)?

Відсутність нормативного закріплення термінів, пов'язаних із таким відібранням	151	15
Межування такого відібрання із поняттями «катування», «жорстоке поводження» та «таке поводження чи покарання, що принижує гідність», що містяться в міжнародних Конвенціях ООН та були неодноразово проаналізовані у висновках ЄСПЛ	172	17

Недостатність методологічної складової, зокрема чіткої інструкції дій працівників по відбору (особливо у випадку примусового відібрання)	459	45,5
Неоднозначність процесуальної складової: слідча (розшукова) дія, що здійснюється за правилами освідчування, а клопотання про примус розглядається в порядку тимчасового доступу до речей і документів	240	23,8
Слідчі судді часто відмовляють у задоволенні відповідних клопотань з частково обґрунтованих підстав	124	12,3
Відсутні проблеми та недоліки з даного питання	137	13,6
Не можу відповісти, бо не стикався (-лась) з цим	52	5,1

9. Проблематика якого характеру найбільш притаманна відібранню біологічних зразків у особи (кілька варіантів)?

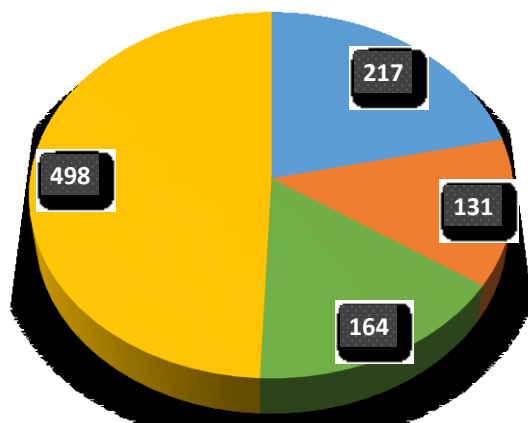

10. Чи відмовляв Вам слідчий суддя в задоволенні клопотання про примусове відібрання біологічних зразків у особи?

Так, але після виправлення недоліків та повторного звернення клопотання було задоволено	217	21,5
Так, і більше в цьому провадженні не звертався з таким клопотанням	131	13

Ні, такі клопотання завжди задовольнялись слідчим суддею	164	16,2
Не можу відповісти, бо не стикався (-лась) з цим	498	49,3

10. Чи відмовляв Вам слідчий суддя в задоволенні клопотання про примусове відібрання біологічних зразків у особи?

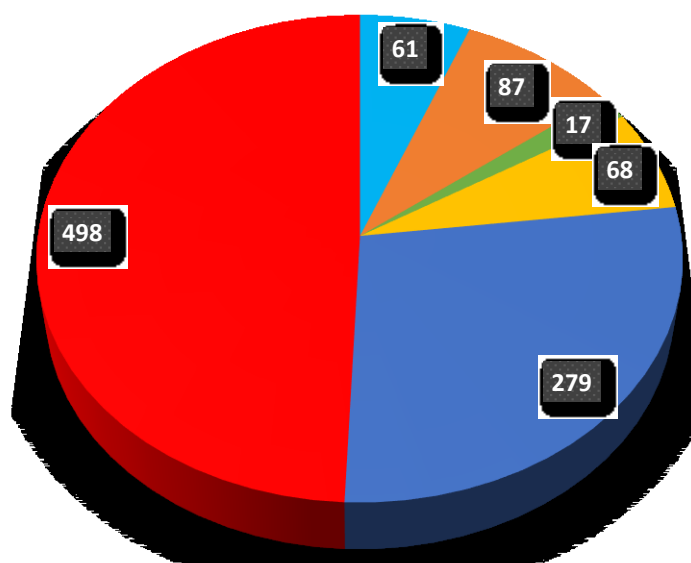

- Так, але після виправлення недоліків та повторного звернення клопотання було задоволено
- Так, і більше в цьому провадженні не звертався з таким клопотанням
- Ні, такі клопотання завжди задовольнялись слідчим суддею
- Не можу відповісти, бо не стикався (-лась) з цим

11. Чи відбирали Ви біологічні зразки примусово, на підставі відповідної ухвали слідчого судді, за умови, що особа дійсно не бажає надавати зразки і чинить цьому фізичний опір?

Так, біологічні зразки було відібрано примусово із застосуванням заходів фізичного впливу	61	6
Зразки було відібрано шляхом застосування слідчим психологічних прийомів та тактик, не пов'язаних із фізичним впливом на особу	87	8,6
Зразки не було відібрано	17	1,7
Відпала необхідність у відібранні зразків	68	6,7
Особи надавали зразки добровільно	279	27,6
Не можу відповісти, бо не стикався з цим	498	49,3

11. Чи відбирали Ви біологічні зразки примусово, на підставі відповідної ухвали слідчого судді, за умови, що особа дійсно не бажає надавати зразки і чинить цьому фізичний опір?

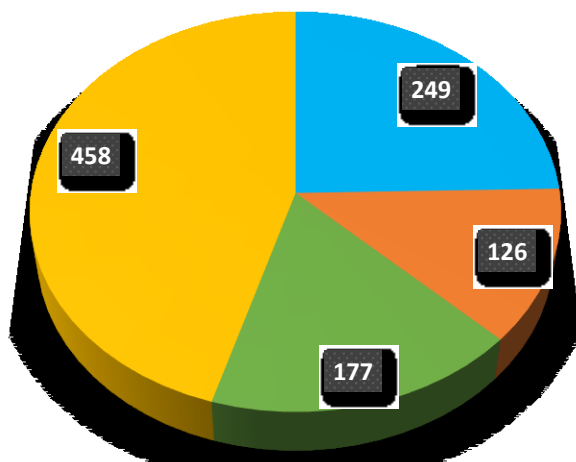

- Так, біологічні зразки було відібрано примусово із застосуванням заходів фізичного впливу
- Зразки було відібрано шляхом не пов'язаним із фізичним впливом на особу
- Зразки не було відібрано
- Відпала необхідність у відібранні зразків
- Особи надавали зразки добровільно
- Не можу відповісти, бо не стикався (-лась) з цим

12. Чи доцільно передбачити в окремому НПА застосування фізичної сили до особи, яка чинить активний опір примусовому відібранню біологічних зразків (за наявності відповідної ухвали слідчого судді)?

Так, з метою виконання ухвали слідчого судді та досягнення мети кримінального провадження в цілому	249	24,7
Так, але у випадку крайньої необхідності, коли інші способи та засоби не дали результату	126	12,5
Так, за умови детального їх регламентування в окремому НПА та чіткого окреслення меж допустимості задля унеможливлення маніпуляцій щодо можливих порушень з боку працівників правоохоронного органу	177	17,5
Ні, слід шукати альтернативні шляхи досягнення мети, задля уникнення порушень основоположних прав людини і громадянина	458	45,3

12. Чи доцільно передбачити в окремому НПА застосування фізичної сили до особи, яка чинить активний опір примусовому відібранню біологічних зразків (за наявності відповідної ухвали слідчого судді)?

- Так, з метою виконання ухвали слідчого судді та досягнення мети кримінального провадження в цілому
- Так, але у випадку крайньої необхідності, коли інші способи та засоби не дали результату
- Так, за умови детального їх регламентування в Інструкції
- Ні, слід шукати альтернативні шляхи досягнення мети

13. Хто має бути уповноважений застосовувати фізичну силу до особи, яка чинить активний опір законному примусовому відібранню біологічних зразків в окремому НПА?

У попередньому питанні я обрав (-ла) варіант незастосування фізичної сили	458	49,3
Працівники (співробітники) силового спецпідрозділу (ППОП, КОРД тощо)	154	15,2
Працівники оперативного підрозділу	267	26,4
Слідчий/дознавач/прокурор, який проводить слідчу (розшукову) дію	21	2,1
Особи, залучені в якості спеціалістів (медичні працівники)	69	6,8
Власний варіант: <u>Усі вищезазначені особи</u>	41	4,1

13. Хто має бути уповноважений застосовувати фізичну силу до особи, яка чинить активний опір законному примусовому відібранню біологічних зразків в окремому НПА щодо дій учасників примусового відібрання

ПРОПОЗИЦІЇ**щодо внесення змін і доповнень до****Кримінального процесуального кодексу України**

**Статтю 245 КПК України «Отримання зразків для експертизи»
викласти в такій редакції:**

1. У разі необхідності отримання зразків для проведення експертизи вони відбираються стороною кримінального провадження, яка звернулася за проведенням експертизи або за клопотанням якої експертиза призначена слідчим суддею. У випадку, якщо проведення експертизи доручено судом, відібрання зразків для її проведення здійснюється судом або за його дорученням прокурором із залученням лікаря та/або спеціаліста, та/або судово-медичного експерта.

2. Порядок відібрання зразків з речей і документів встановлюється згідно з положеннями про тимчасовий доступ до речей і документів (статті 160-166 цього Кодексу).

3. Дізнавач, слідчий, прокурор здійснює відібрання біологічних зразків у підозрюваного, свідка чи потерпілого для їх вилучення з метою проведення судової експертизи. За дорученням (зобов'язанням) суду прокурор здійснює відібрання зразків у обвинуваченого, осіб, щодо яких можуть бути застосовані примусові заходи виховного або медичного характеру.

4. Відібрання біологічних зразків, яке супроводжується оголенням особи, в якій відбираються біологічні зразки, здійснюється особами тієї ж статі. Дізнавач, слідчий, прокурор не вправі бути присутнім при відбиранні біологічних зразків особи іншої статі, якщо це пов'язано з необхідністю оголювати особу, яка підлягає відбиранню біологічних зразків. При відбиранні біологічних зразків не допускаються дії, які принижують честь і гідність особи.

5. Перед початком відібрання біологічних зразків особі пропонується надати відповідні біологічні зразки добровільно на підставі постанови дізнавача, слідчого, прокурора, а в разі її відмови відібрання зразків здійснюється примусово виключно на підставі ухвали слідчого судді, за обов'язкової участі та/або спеціаліста, та/або судово-медичного експерта.

6. У разі відмови особи надати біологічні зразки добровільно слідчий суддя, суд за клопотанням сторони кримінального провадження, що розглядається в порядку, передбаченому статтями 160-166 цього Кодексу, має право дозволити дізнавачу, слідчому, прокурору (або зобов'язати їх, якщо клопотання було подано стороною захисту) здійснити відбирання біологічних зразків примусово.

7. В ухвалі слідчого судді, суду про дозвіл (зобов'язання) на примусове відібрання біологічних зразків особи має бути зазначено:

1) прізвище, ім'я та по батькові особи, якій надається право (або яка зобов'язується) здійснити примусове відібрання біологічних зразків;

2) дата постановлення ухвали;

3) положення закону, на підставі якого постановлено ухвалу;

4) прізвище, ім'я та по батькові фізичної особи прізвище, в якій необхідно відібрати біологічні зразки із вказанням виду кожного такого зразка;

5) розпорядження проводити відбирання в умовах медичного закладу із залученням та/або спеціаліста, та/або судово-медичного експерта;

6) строк дії ухвали, який не може перевищувати двох місяців з дня постановлення ухвали, за виключенням ухвал, постановлених на виконання вимог частини другої статті 562 цього Кодексу;

7) положення закону, які передбачають наслідки невиконання ухвали слідчого судді, суду.

8. У випадку невиконання особою, біологічні зразки якої підлягають відбиранню, законних вимог щодо виконання ухвали про примусове відбирання біологічних зразків, до неї можуть бути застосовані заходи фізичного впливу,

які дозволяють здійснити таке відібрання. Застосуванню заходів фізичного впливу повинно передувати попередження про намір їх застосування та детальне роз'яснення порядку такого відібрання. У разі неможливості уникнути застосування заходів фізичного впливу вони не повинні перевищувати міри, необхідної для виконання ухвали про примусове відібрання зразків, і мають зводитися до мінімального впливу на особу. Перевищення повноважень щодо застосування заходів фізичного впливу тягне за собою відповідальність, встановлену законом.

9. Виконання ухвали про примусове відібрання біологічних зразків у частині застосування заходів фізичного впливу може бути доручене відповідним підрозділам органів Національної поліції, органів безпеки, органів Бюро економічної безпеки України, Національного антикорупційного бюро України або Державного бюро розслідувань.

10. Про проведення отримання зразків для експертизи складається протокол згідно з вимогами цього Кодексу, копія якого надається особі, в якій здійснювалось відібрання біологічних зразків, та особі, яка зазначена в ухвалі як володілець речей і документів, якщо отримання здійснювалось в порядку, передбаченому статтями 160-166 цього Кодексу.

ДОДАТОК Д

Акт про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Головного слідчого управління Національної поліції України – начальник управління організації роботи та методичного забезпечення, доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, полковник поліції

Артем ШЕВЧИШЕН

2025 року

АКТ № 40875-2025

Про впровадження у практичну діяльність Головного слідчого управління Національної поліції України результатів дисертаційного дослідження

Уклала комісія у складі:

Голови:

заступника начальника управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України – начальника 1-го відділу, полковника поліції Володимира Ананченко

членів комісії:

заступника начальника 3-го відділу управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, доктора філософії, майора поліції Максима Романова

старшого слідчого в особливо важливих справах 3-го відділу управління організації роботи та методичного забезпечення Головного слідчого управління Національної поліції України, майора поліції Аліни Віткалової

Комісія відповідно до доручення Національної поліції України № 34684/24/4/3-2022 від 20.12.2022 «Про впорядкування процедури видання актів впровадження наукових досліджень у діяльність органів досудового розслідування Національної поліції України», склала цей акт, щодо розгляду основних положень та результатів дисертаційного дослідження ад'юнкта Донецького державного університету внутрішніх справ Тирлича Є.В. у формі методичних рекомендацій (алгоритму) звернення органами досудового

розслідування до слідчого судді з клопотанням про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні.

Установлено, що викладені у висновках пропозиції та рекомендації можуть бути корисними під час проведення слідчих (розшукових) дій у кримінальних провадженнях, зокрема примусового відбирання біологічних зразків у особи, чому й приділено значну наукову увагу.

Для практичної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України важливе значення мають висновки, пропозиції та рекомендації, що відображені за змістом низки наукових робіт Тирлича Є.В., зокрема до основних із них слід віднести:

1. Тирлич Є.В. Отримання зразків для проведення експертизи в кримінальному провадженні: порівняльний аналіз. *Visegrad Journal on Human Rights*. № 4, 2024. С. 120-128;

2. Тирлич Є.В. Процесуальна природа та порядок отримання слідчим дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи в ході досудового розслідування. *Українська поліцейстика: теорія, законодавство та практика* № 1 (5), 2023. С. 43-48;

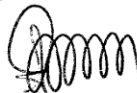
3. Тирлич Є.В. Поняття біологічних зразків, які підлягають відбиранню у особи з метою їх подальшого дослідження в кримінальному провадженні. *Прикарпатський поліцейський вісник*: №5. 2023. С. 92-97;

4. Тирлич Є.В. Особливості примусового відбирання біологічних зразків особи в ході досудового розслідування в контексті порушення прав людини за практикою ЄСПЛ. *Вісник Луганського науково-дослідного інституту імені Е.О. Дідоренка*. № 4. 2023. С. 97-109.

У методичних рекомендаціях автором запропоновано алгоритм дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні, визначено правові підстави та практичний аспект проведення вказаної слідчої (розшукової) дії.

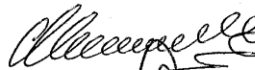
Ураховуючи зазначене, вказані методичні рекомендації можуть застосовуватися у практичній діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України під час проведення занять в системі службової підготовки, семінарів, нарад, а викладені у висновках пропозиції та рекомендації можуть бути використані під час підготовки листів-роз'яснень до органів досудового розслідування територіальних органів Національної поліції України, оскільки мають як необхідний теоретичний та методологічний рівень, так і практичну цінність, що сприятиме вдосконаленню процесуальної діяльності органів досудового розслідування Національної поліції України.

Голова комісії:

Володимир АНАНЧЕНКО

Члени комісії:

Максим РОМАНОВ

Аліна ВІТКАЛОВА

**Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в
науково-дослідну діяльність**

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор ДонДУВС
кандидат юридичних наук, професор

Олена ВОЛОБУЄВА

20.06.2018 р.

АКТ

**впровадження положень дисертаційного дослідження
Тирлича Євгенія Володимировича на тему: «Правові засади і тактика
отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні»
у науково-дослідну діяльність
Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової діяльності ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Юлія ДАНИЛЕВСЬКА, завідувач відділення аспірантури (ад'юнктури) і докторантури, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник

2. Тетяна ПОНОМАРЬОВА, завідувач науково-дослідної лабораторії з проблем запобігання кримінальним правопорушенням навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е.О. Дідоренка ДонДУВС, доктор юридичних наук, старший дослідник

3. Пилип ЄПРИНЦЕВ, директор інституту післядипломної освіти та заочного навчання ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент

2. Комісія встановила:

Результати дисертаційного дослідження Тирлича Євгенія Володимировича на тему «Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні», поданого на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право вважати впровадженими в науково-дослідну діяльність Донецького державного університету внутрішніх справ під час проведення загальнотеоретичних та галузевих досліджень спрямованих на подальший розвиток науки кримінального процесу та криміналістики.

У науково-дослідній роботі Донецького державного університету внутрішніх справ використовуються положення щодо:

– процесуальної природи та змісту отримання зразків для експертизи як самостійної слідчої (розшукової) дії, передбаченої ст. 245 КПК України;

– поняття зразків для експертизи в кримінальному провадженні як матеріальний об'єкт, його частину, або матеріально-фіксоване відображення цього об'єкта чи його проявів, окремо або в своїй сукупності, отримані у встановленому кримінальним процесуальним законом порядку, яким притаманні сукупність ознак і властивостей, що дозволяють якісно вирішувати визначені експертні завдання, шляхом застосування спеціальних знань, при проведенні експертизи у кримінальному провадженні;

– підстав, сутності, форми, межі дій та суб'єктів застосування кримінального процесуального примусу при відібранні зразків для експертизи;

– Алгоритму дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні;

– тактичних комбінацій примусового відібрання біологічних зразків особи, що спрямовані на: 1) встановлення ефективного контакту з особою, зразки якої необхідно відібрати; 2) переконання особи, біологічні зразки якої необхідно відбирати в добровільному наданні необхідних зразків; 3) уникнення безпосереднього фізичного впливу (примусу) на особу з метою отримання необхідних зразків;

– вимог до проведення примусового відібрання біологічних зразків особи в кримінальному провадженні з огляду на міжнародні стандарти у галузі правосуддя, судову практику Європейського суду з прав людини та вітчизняне законодавство.

Голова комісії:

Ганна БУГА

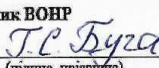
Члени комісії:

Юлія ДАНИЛЕВСЬКА

Тетяна ПОНОМАРЬОВА

Пилип СПРИНЦЕВ

ЗАРЕЄСТРОВАНО	
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в науково-дослідну діяльність	
Донецького державного університету внутрішніх справ	
« 07 »	04 20 20 р.
Науковий співробітник ВОНР	
	
(підпис, прізвище)	

Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження в освітній процес

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ ДОНЕЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ВНУТРІШНІХ СПРАВ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор ДонДУВС
кандидат юридичних наук, професор
полковник поліції

Олена ВОЛОБУЄВА
2026 р.

АКТ

**впровадження положень дисертаційного дослідження
Тирлича Євгенія Володимировича на тему: «Правові засади і тактика
отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні»
в освітній процес Донецького державного університету внутрішніх справ**

1. Комісія у складі:

Голова комісії: Ганна БУГА, начальник відділу організації наукової діяльності ДонДУВС, доктор юридичних наук, доцент

Члени комісії: 1. Ольга ГАПОНЮК, начальник відділу забезпечення якості освіти ДонДУВС, кандидат економічних наук, доцент
2. Ольга ЛИТВИНЕНКО, гарант освітньо-професійної програми «Право (Поліцейські)» Law (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю D8 Право, галузь знань D Бізнес, адміністрування та право кваліфікація: Бакалавр права, професійна кваліфікація Слідчий (поліція), доктор юридичних наук, доцент
3. Ольга МЕРДОВА, гарант освітньо-професійної програми правоохоронна діяльність (поліцейські), Law Enforcement activity (Police Officers) першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, за спеціальністю K9 Правоохоронна діяльність, галузі знань K Безпека та оборона кваліфікація: бакалавр правоохоронної діяльності, кандидат юридичних наук, професор

2. Комісія встановила:

Основні положення та результати наукового дослідження Тирлича Євгенія Володимировича на тему «Правові засади і тактика отримання зразків для експертизи у кримінальному провадженні» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право, використовуються в освітньому процесі Донецького державного університету внутрішніх справ під час викладання освітніх компонентів: ОК 21 «Кримінальний процес», ОК 27 «Криміналістика» та ОК 28 «Досудове розслідування» освітньо-професійної програми Право (поліцейські), Law (Police Officers), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю

D8 Право, галузь знань D Бізнес, адміністрування та право, кваліфікація: Бакалавр права, професійна кваліфікація Слідчий (поліція), та ОК 14 «Кримінальний процес», ОК 15 «Криміналістика» освітньо-професійної програми Правоохоронна діяльність (поліцейські), Law Enforcement Activity (Police Officers), першого (бакалаврського) рівня вищої освіти за спеціальністю К9 Правоохоронна діяльність, галузь знань К Безпека та оборона, кваліфікація: Бакалавр правоохоронної діяльності, а також при підготовці лекцій і навчальних посібників із цих освітніх компонентів. Зокрема в частині:

визначення змісту та правової природи отримання зразків для експертизи для обґрунтування самостійності даної слідчої (розшукової) дії;

– надання пропозицій і рекомендацій щодо удосконалення правових і наукових та процесуальних основ отримання зразків для експертизи, зокрема примусового варіанту їх відібрання;

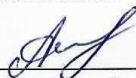
– дотримання запропонованого Алгоритму дій органу досудового розслідування щодо отримання дозволу на примусове відібрання біологічних зразків у особи для проведення порівняльного дослідження в кримінальному провадженні;

– визначення кола суб'єктів застосування кримінального процесуального примусу при відібранні зразків для експертизи;

– встановлення типових обставин слідчої ситуації, процесуальних підстав та оформлення звернення до слідчого судді із клопотанням про дозвіл на примусове відібрання біологічних зразків для експертизи;

– визначення тактичних комбінацій допустимих при примусовому відібранні біологічних зразків особи, що спрямовані на: 1) встановлення ефективного контакту з особою, зразки якої необхідно відібрати; 2) переконання особи, біологічні зразки якої необхідно відбирати в добровільному наданні необхідних зразків; 3) уникнення безпосереднього фізичного впливу (примусу) на особу з метою отримання необхідних зразків.

Голова комісії:

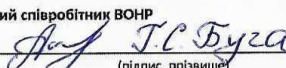
 Ганна БУГА

Члени комісії:

 Ольга ГАПОНЮК

 Ольга ЛИТВИНЕНКО

 Ольга МЕРДОВА

ЗАРЕЄСТРОВАНО	
в журналі обліку актів впровадження результатів наукових досліджень в освітній процес	
Донецького державного університету внутрішніх справ	
« 07 »	09 2026р.
Науковий співробітник ВОНР	
	
(підпис, прізвище)	